

ISSN:2146-7676

UFUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
UFUK UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES



UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

UFUK UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Yıl / Year: 9

Sayı / No : 18

Yıl / Year : 2020

UFUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Sahibi Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına: Rektör: Prof. Dr. Tevfik TEZCANER	ISSN: 2146-7676
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	
Editör Doç. Dr. Güner KOÇ AYTEKİN	Yardımcı Editörler Dr. Öğr. Üyesi Çağlar DOĞRU Öğr. Gör. Gülçim BİLİM BAYKAN Arş. Gör. Ozan MUTLU Arş. Gör. Ulaş TAŞTEKİN Arş. Gör. Yasemin YURTOĞLU Arş. Gör. Vahid SİNAP

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Örsan AKBULUT (<i>Hacettepe Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Emine AKYÜZ (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. M. Nail ALKAN (<i>AHBY Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Orhan AYDIN (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Sertaç BAŞEREN (<i>Ankara Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Deniz BÜYÜKKILIÇ ŞEREN (<i>AHBY Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK (<i>AHBY Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Türkmen DERDİYOK (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Ahmet Alpay DİKMEN (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Aral EGE (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Gülen ELMAS ARSLAN (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (<i>Hacettepe Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Cenap ERDEMİR (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Emel ERDOĞAN BAKAR (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Azize ERGENELİ (<i>Hacettepe Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Şanal GÖRGÜN (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Sadi GÜNDOĞDU (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Nazife GÜNGÖR (<i>Arel Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Coşkun İKİZLER (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. C. Sencer İMER (<i>Ufuk Üniversitesi</i>)	Prof. Dr. Cem KARADELİ (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Raşit KAYA (<i>ODTÜ</i>) Prof. Dr. Mustafa KILIÇ (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Müslüme NARİN (<i>AHBY Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Zehra ODYAKMAZ (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Cemal OĞUZ (<i>Gazi Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Yelda ONGUN (<i>Başkent Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Erdoğan ÖNER (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Refia PALABIYIKOĞLU (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Neşe SONGÜR (<i>AHBY Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Burak TANGÖR (<i>Hacettepe Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Erdinç TOKGÖZ (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Prof. Dr. İlhan TOMANBAY (<i>Istinye Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Murat Paşa UYSAL (<i>Başkent Üniversitesi</i>) Prof. Dr. Özkan ÜNVER (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Doç. Dr. Rahşan BALAMİR BEKTAŞ (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Doç. Dr. Niyazi ERDOĞAN (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Doç. Dr. Eda KARACAN (<i>Ufuk Üniversitesi</i>) Doç. Dr. Leyla ÖZER (<i>Hacettepe Üniversitesi</i>) Doç. Dr. Alaattin PARLAKKILIÇ (<i>Ufuk Üniversitesi</i>)
Yerel Süreli Yayın Basım Yeri: Başkent Klîşe Matbaacılık Bayındır Sokak 30/E Kızılal/Ankara Basım Tarihi: 30.12.2020	

Dergimizin temel amacı; bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, sosyal bilimler alanında tercih edilen nitelikli ve özgün çalışmalarını yayımlayarak akademik alana katkıda bulunmaktadır. Dergiye gönderilen yazılar, derginin yazım kurallarına uygun olarak hazırlanarak değerlendirme sürecine girmek üzere sbdergi@ufuk.edu.tr elektronik posta adresine gönderilmelidir.

Copyright@Aralık2020

Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tüm hakları mahfuzdur.

Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az bir kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerin dil ve bilim sorumluluğu yazarına aittir. Dergide yer alan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Elektronik ve mekanik (fotokopi dâhil) herhangi bir şekilde izinsiz kullanılamaz ve çoğaltılamaz.

Yönetim yeri: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Mevlana Bulvarı No:86-88 06520 Balgat / Ankara	Tel: 0312 2044449 Faks: 0312 2872390 E-Posta: sbdergi@ufuk.edu.tr İnternet Adresi: http://www.ufuk.edu.tr
--	--



UFUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl : 9

No : 17

Yıl : 2020

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....5-6

Güner KOÇ AYTEKİN

DİJİTAL ÇAĞDA ENTELEKTÜEL SERMAYENİN DÖNÜŞÜMÜ VE ŞİRKETLERİN
REKABET GÜÇLERİNE ETKİLERİ.....7-26

Türkmen DİRDİYOK, Çağlar DOĞRU, Serkan ÜNAL

6331 SAYILI İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KANUNU'NA GÖRE İDARİ PARA
CEZALARININ CAYDIRICILIĞI SORUNU.....27-47

Ömür AKTAŞ, Neşe SONGÜR

COVID-19 SIRASINDA HARMANLANMIŞ UZAKTAN EĞİTİM: TÜRKİYE K-12
UYGULAMALARI.....49-61

Alaattin PARLAKKILIÇ, Süleyman MERTOĞLU

İKİ GÖÇMEN YAZAR: ROTH VE NABOKOV'UN ROMANLARINDA, GÖÇMENLİK
DUYGUSU.....63-82

Hasan YURDAKUL, İbrahim Hakan DÖNMEZ

SEÇİLMİŞ GÜVEN ENDEKSLERİ, VIX VE CDS PRİMLERİNİN BÜYÜMEYE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ.....83-97

Aynur SÜSAY, Ayşe ERGİN ÜNAL

ÇEVİRİBİLİM VE SOSYOLOJİ ETKİLEŞİMİNE KISA BİR BAKIŞ.....99-112

Refika Zuhul GILIÇ

ULUSLARARASI İLİŞKİLERE BAKIŞ.....113-125

Zeynep Selin BALCI

DİJİTAL DÜNYADA EMEK-SERMAYE İLİŞKİSİ VE KULLANICI METASININ
OLUŞUMU.....127-147

Mete Ogün PARLAK

YAYIM ALANI. YAZIM KURALLARI VE YAZILARIN DEĞERLENDİRME



UFUK UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Year : 9	No : 18	Year : 2020
----------	---------	-------------

CONTENTS

PRESENTATION.....	5-6
Güner KOÇ AYTEKİN	
TRANSFORMATION OF INTELLECTUAL CAPITAL AND ITS EFFECTS ON COMPETITIVE CAPACITY OF FIRMS IN THE DIGITAL AGE.....	7-26
Türkmen DERDİYOK, Çağlar DOĞRU, Serkan ÜNAL	
THE PROBLEM OF DETERRENCE OF ADMINISTRATIVE FINES ACCORDING TO THE OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY ACT NO.6331.....	27-47
Ömür AKTAŞ, Neşe SONGÜR	
COVID-19 SIRASINDA HARMANLANMIŞ UZAKTAN EĞİTİM: TÜRKİYE K-12 UYGULAMALARI.....	49-61
Alaattin PARLAKKILIÇ, Süleyman MERTOĞLU	
TWO IMMIGRANT WRITERS: THE SENSE OF IMMIGRATION IN ROTH AND NABOKOV'S NOVELS.....	63-82
Hasan YURDAKUL, İbrahim Hakan DÖNMEZ	
THE IMPACT OF SELECTED CONFIDENCE INDICES, VIX AND CDS SPREADS ON GROWTH: THE EXAMPLE OF TURKEY.....	83-97
Aynur SÜSAY, Ayşe ERGİN ÜNAL	
A BRIEF OVERVIEW OF THE INTERACTION OF TRANSLATION STUDIES AND SOCIOLOGY.....	99-112
Refika Zuhul GILIÇ	
LOOKING THROUGH INTERNATIONAL RELATIONS.....	113-125
Zeynep Selin BALCI	
THE LABOR-CAPITAL RELATION IN THE DIGITAL WORLD AND THE FORMATION OF USER COMMODITY.....	127-147
Mete Ogün PARLAK	
GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS.....	149-151

SUNUŞ...

Üniversiteler ve akademik çevrelerce ilgi ile izlenen Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, dokuzuncu yılında, onsekizinci sayısı ile yayın hayatına etkin ve verimli bir şekilde devam etmektedir. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak geçmiş sayılarımızda olduğu gibi sosyal bilimler alanında yaşanan bilimsel gelişmelerin izlendiği ve özgün çalışmaların yer aldığı bu yeni sayımızda da siz değerli okuyucularımızla buluşmanın mutluluğunu ve gururunu yaşıyoruz. Dergimize göstermiş olduğunuz ilgiye en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Dergimizin 2020 yılı ikinci sayısında, çeşitli alanlarda sekiz tane bilimsel çalışma yer almaktadır. Yazarların görüş ve ifadeleri kapsamında;

Bu sayıda yer alan ilk çalışma, Prof. Dr. Türkmen DERDİYOK, Dr. Öğr. Üyesi Çağlar DOĞRU ve Dr. Öğr. Görevlisi Serkan ÜNAL tarafından ele alınan **“Dijital Çağda Entelektüel Sermayenin Dönüşümü ve Şirketlerin Rekabet Güçlerine Etkileri”** adlı çalışmadır. İnternetin insan hayatına girmesiyle birlikte teknolojik gelişmelerde ciddi bir eğilim yakalanmış, bilişim teknolojilerini kullanarak dünya çapında etkinlik gösteren firmalar çok büyük ölçeklere ulaşabilmiştir. Bu dönemde şirketlerin sahip oldukları finansal sermayenin önemi görece azalırken, entelektüel sermaye çeşitli boyutlarıyla ön plana çıkmıştır. Bu çalışmada, entelektüel sermayenin farklı bileşenleri ve sermayenin dönüşümü incelenmiştir ve Türkiye’deki karar vericiler için aksiyon önerileri sunulmuştur.

İkinci sırada, **“6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’na Göre İdari Para Cezalarının Caydırıcılığı Sorunu”** adlı çalışma yer almakta olup, iş müfettişi Ömür AKTAŞ ve Prof. Dr. Neşe SONGÜR tarafından ele alınmıştır. Bu çalışmanın konusunu, çalışma hayatı ile iş sağlığı ve güvenliğinin en önemli sorunlarından biri olan idari para cezalarının caydırıcılığı sorunu oluşturmaktadır. Çalışmada, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nda öngörülen idari para cezalarının bir kısmı caydırıcılık açısından incelenerek konuya ilişkin tespitler yapılmış ve çözüm önerileri getirilmiştir. Bu tespit ve öneriler yapılırken, idari işlemin unsurlarından amaç unsuru ve idari para cezalarına hâkim olan ilkelerden ölçülülük ilkesi göz önünde bulundurulmuştur.

Üçüncü sırada, Doç. Dr. Alaattin PARLAKKILIÇ ve Dr. Süleyman MERTOĞLU tarafından ele alınan **“COVID-19 Sırasında Harmanlanmış Uzaktan Eğitim: Türkiye K-12 Uygulamaları”** adlı çalışma yer almaktadır. Covid-19 nedeniyle okula devam edemeyen öğrenci sayısı artmıştır. Küresel salgının kontrolü nedeniyle, dünyadaki eğitim kurumları eğitimlerini geçici olarak askıya almaktadır. Türkiye’de eğitim için COVID-19’a karşı gerekli önlemler devlet tarafından uygulanmaktadır. Bu önlemler kapsamında, uygulamalar değerlendirildiğinde, devam eden eğitim sürecinde maksimum eğitim faydası için eğitim sistemini destekleyen televizyon yayınları tarafından internet üzerinden bilgi ağı ve iletişim ağının karma bir kombinasyonu önerilmektedir.

Dördüncü sırada, Doktora Öğrencisi Hasan YURDAKUL ve Doç. Dr. İbrahim Hakan DÖNMEZ tarafından ele alınan **“İki Göçmen Yazar: Roth ve Nabokov’un Romanlarında, Göçmenlik Duygusu”** adlı çalışma yer almaktadır. İnsanlık tarihinde göç ve göçmenlik farklı gerekçelerle de olsa daima var olmuştur. Bu nedenle kültürün taşıyıcı unsurlarından olan edebi yapıtlarda pek çok kez göçmenlik konusunun ele alınmış olması şaşırtıcı değildir. Bu çalışmada, kendileri de bizzat göçmenlik duygusunu deneyimlemiş olan iki tanınmış yazar; Joseph Roth ve Vladimir Nabokov’un göç temalı eserleri göçmenlik bağlamında nitel analizle ele alınmıştır.

Beşinci sırada yer alan çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ERGİN ÜNAL ve Arş. Gör. Aynur SÜSAY tarafından ele alınmış olan, **“Seçilmiş Güven Endeksleri, VIX ve CDS Primlerinin Büyüme Etkisi: Türkiye Örneği”** adlı çalışmadır. Bu çalışmanın amacı, seçilmiş güven endeksleri, Volatilité Endeksi (Korku Endeksi - VIX) ve Kredi Temerrüt Takası (CDS) ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin Türkiye için incelenmesidir. Bu bağlamda analizde, Şubat 2014 - Aralık 2019 Dönemi Ekonomik Güven Endeksi, Finansal Hizmetler Güven Endeksi, VIX, CDS primleri ve büyümeyi temsilen Sanayi Üretim Endeksi kullanılmış ve değişkenlere Toda -Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır.

Altıncı sırada, **“Çeviribilim ve Sosyoloji Etkileşimine Kısa Bir Bakış”** adlı çalışma yer almakta olup, Doktora Öğrencisi Öğretim Görevlisi Refika Zuhul GILIÇ tarafından ele alınmıştır. Bu çalışmada çeviri sosyolojisinin oluşumuna katkı sağlayan çeviri ve sosyoloji ilişkisi ile ilgili kısa bir tarihsel bakış sunulması hedeflenmektedir. Bu çalışma vasıtasıyla çeviri sosyolojisinin temellerini oluşturan sosyolojik ilhamların yaratıcısı ünlü sosyologlar ve eserlerine de çeviri çalışmalarının tarihsel evrimine göre yer yer değinilmiş, bu sosyologlar ve eserlerinin çeviribilimsel düzlemde oluşturduğu etkiye bir üst bakış sağlanabilmesi amaçlanmıştır.

Yedinci sırada yer alan çalışma, Doktora Öğrencisi Arş. Gör. Zeynep Selin BALCI tarafından ele alınmış olan **“Uluslararası İlişkilere Bakış”** adlı çalışma yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, uluslararası ilişkilerin kısa tarihini anlatmak ve bir disiplin haline gelmesinde Büyük Tartışmaların yerini de göstererek, Uluslararası İlişkilerin kaynaklarını ortaya koymaktır. Bu kapsamda, uluslararası ilişkilerin doğasının döngüsel olduğu ve uluslararası ilişkilerin var olmadığı kabul edilen zamanlara, başladığı yere, yeni bir formda dönmekte olduğu tartışılmıştır.

Sekizinci sırada, Doktora Öğrencisi Mete Ogün PARLAK tarafından ele alınmış olan **“Dijital Dünyada Emek-Sermaye İlişkisi ve Kullanıcı Metasının Oluşumu”** adlı çalışma yer almaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi paralelinde gerçekleşen dijital dönüşüm, ekonomik bağlamda üretim ilişkilerinde niteliksel farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Yaşanan değişim, eski iş modellerinden farklı olarak değer üretimi noktasında sınıf ve sömürü kavramlarının karmaşık hale geldiği, küresel iş bölümünün çeşitlilik gösterdiği ve emek biçiminin dönüşüm yaşadığı bir sürece işaret etmektedir. Bu çalışmada, yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkardığı metalaştırma süreçleri hem aracın kendisinden kaynaklanan farklarla hem de kullanıcı pratiklerindeki dönüşümlerle birlikte değerlendirilmektedir.

Tüm dünyayı derinden etkileyen COVID-19 pandemisi çok büyük halk sağlığı sorunları yanında, ekonomi, eğitim, çalışma hayatı gibi pek çok alanda sosyal ve sektörel sorunlar yaşanmasına yol açmıştır. Bu kapsamda, salgının olumsuz etkileri devam ederken yaşanan zorluklara rağmen, bu sayımızda da gerek Üniversitemizden gerekse farklı üniversite ve kurumlardan önemli çalışmalarda bulunmak suretiyle Dergimize katkı sağlayan değerli araştırmacı ve bilim insanlarına, çalışmaların değerlendirme sürecinde katkı sağlayan değerli hocalarımıza, basım öncesi ve sonrasındaki hazırlıklarda özveri ile çalışan değerli tüm Üniversite personelimize en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Dergimizin okuyuculara yararlı olması dileğiyle...

Saygılarımla,

Doç. Dr. Güner KOÇ AYTEKİN
Ufuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörü



DİJİTAL ÇAĞDA ENTELEKTÜEL SERMAYENİN DÖNÜŞÜMÜ VE ŞİRKETLERİN REKABET GÜÇLERİNE ETKİLERİ

Türkmen Derdiyok*

Çağlar Doğru**

Serkan Ünal***

ÖZ

İnternetin insan hayatına girmesiyle birlikte teknolojik gelişmelerde ciddi bir eğilim yakalanmış, bilişim teknolojilerini kullanarak dünya çapında etkinlik gösteren firmalar çok büyük ölçeklere ulaşabilmiştir. Bu dönemde şirketlerin sahip oldukları finansal sermayenin önemi görece azalırken, entelektüel sermaye çeşitli boyutlarıyla ön plana çıkmıştır. Sermayenin dönüşümü belirli şirketlerin çok yüksek satış hacmi ve kâr marjlarını yakalamasına fırsat verirken, küçük ve orta ölçekli birçok firma ise pazar paylarını kaybetmişler ya da gelirlerini teknoloji tekelleriyle paylaşmak zorunda kalmışlardır. Belirli alanlarda tekelleşen teknoloji şirketleri, üreten tüketici (prosumer) kavramının doğuşuyla önemli maliyet avantajları yakalamış ayrıca tüketiciye ait veriyi kullanarak hızla büyümeyi başarmışlardır. Bazı ülkeler büyük teknoloji şirketlerine ev sahipliği yaptıkları için bu dönüşümden karlı çıkarken, kalan çoğunluk ise hem beyin göçüne hem de gelir kaybına uğramıştır. ARGE yatırımları ve Teknoloji şirketlerinin ekonomideki ağırlığı düşünüldüğünde Türkiye’de gerekli dönüşümün henüz sağlanamadığı görülmektedir. Bu makalede, entelektüel sermayenin farklı bileşenleri ve sermayenin dönüşümü incelenmiştir ve Türkiye’deki karar vericiler için aksiyon önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel Sermaye, Üretim Faktörleri, Sermayenin Dönüşümü

* Prof. Dr., Ufuk Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, turkmen.derdoyok@ufuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4221-9073

** Dr. Öğr. Üyesi, Ufuk Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, caglar.dogru@ufuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4215-8979

*** Dr. Öğr. Gör., Ufuk Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, serkan.unal@ufuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7060-979X

TRANSFORMATION OF INTELLECTUAL CAPITAL AND ITS EFFECTS ON COMPETITIVE CAPACITY OF FIRMS IN THE DIGITAL AGE

ABSTRACT

With the introduction of the Internet into human life, a serious trend in technological developments has been achieved, and companies operating worldwide using information technologies have reached very large scales. In this period, while the importance of financial capital owned by companies decreased relatively, intellectual capital came to the fore with its various dimensions. While the transformation of capital allowed certain companies to achieve very high sales volumes and profit margins, many small and medium-sized companies lost their market shares or had to share their revenues with technology monopolies. Technology companies that have monopolized in certain areas have achieved significant cost advantages with the emergence of the concept of producing consumer (prosumer), and they have managed to grow rapidly by using consumer data. While some countries profited from this transformation as they host large technology companies, the remaining majority suffered both brain drain and loss of income. When the share of R & D expenditure and the weight of the technology companies in the overall economy is considered, the necessary transformation in Turkey has not been achieved yet. In this article, different components of intellectual capital and the transformation of the capital were examined, and action recommendations for decision-makers in Turkey are presented.

Key Words: Intellectual Capital, Factors of Production, Transformation of Capital

1. GİRİŞ

Yirmibirinci yüzyılda üretim faktörlerinde hızlı bir dönüşüm yaşanmaktadır. Artık finansal sermaye önemini kaybetmekte, Japonya, Avrupa Birliği ülkeleri ve ABD gibi gelişmiş ülkeler düşük enflasyon ve parasal genişleme zorunluluğunu yaşamaktadır. Bu durum şirketlere oldukça düşük maliyetle finansman imkânı tanırken rekabeti ise başka bir alana kaydırmaktadır. Farklı boyutlarıyla entelektüel sermayenin önemi hızla artmaktadır. Günümüzde entelektüel sermaye şirketlerin rekabet gücünde temel belirleyici rolü üstlenmektedir. Entelektüel sermayenin gelişimiyle benzer bir dönüşüm emek faktöründe de yaşanmakta, büyük teknoloji firmaları milyonlarca kullanıcıdan ücret ödmeden içerik üreticisi olarak faydalanabilmektedir. Bütün bunları düşük maliyetlerle gerçekleştirmeleri ve sektörün tekelleşmeye müsait olan yapısı sadece birkaç adet firmanın belli alanlarda bütün dünyaya egemen olmasını sağlamaktadır. Bu firmalar, milyonlarca insanı kullanarak sermaye yoğun sektörlerle kıyasla çok daha yüksek kâr marjlarıyla çalışmakta ve buldukları ülkelere yüksek katma değer sunabilmektedir. Beyin göçünün de katkısıyla hem finansal hem de entelektüel açıdan servet gelişmekte olan ülkelere transfer edilmekte ve rekabet koşulları açısından aradaki fark her geçen yıl artmaktadır. Sonuç olarak, gelir dağılımında hız kazanan bir bozulma yaşanmakta, bu alanda geri kalan ülkeler için ekonomik ve politik riskler artmaktadır. Bu nedenle entelektüel sermayenin çeşitli boyutlarıyla anlaşılması ve gerekli dönüşümün sağlanması hem ülkeler hem de şirketler ölçeğinde gelecekte rekabetin sürdürülebilmesi için zaruri hale gelmiştir.

Entelektüel sermaye kavramı, Galbraith (1969) tarafından *şirketin piyasa değeri ile defter değeri arasındaki fark* olarak tanımlanmıştır. Fakat şirketlerin piyasa değerine etki eden finansal sermaye ve entelektüel sermaye dışında konjonktürel sermaye ve stratejik sermaye adını verebileceğimiz iki farklı etken daha vardır. Özellikle şirketler içinde buldukları ekonomik hareketlilikten ve kendilerinden bağımsız olarak gerçekleşen haber akışından etkilenmektedirler. Stratejik sermaye ise şirketin pazarda konumlanması ile ilgilidir. Bazı girişimler için doğru zamanda doğru işi yapıyor olmak ya da ikinci bir firmanın aynı sektörde aynı bölgede faaliyeti gösterebileceği alanın olmaması durumu geçerli olabilmektedir. İkinci bir girişimin hayata geçmesi durumunda oluşacak rekabet şartlarında her iki firmanın ayakta kalamayacak oluşu ve bu nedenle başka firmaların bu alanda yatırım düşünmemesi nedeniyle elde edilen rekabet avantajı da şirketlerin piyasa değerine etki edebilir. Dolayısıyla, bu çalışma kapsamında sermaye kavramı; finansal, entelektüel, stratejik ve konjonktürel olmak üzere dört ana başlık halinde ele alınmış ve entelektüel sermaye özelinde detaylandırılmıştır.

Bontis (1998:66) yaptığı çalışmada entelektüel sermayeyi üç farklı bileşene ayırmıştır. İlk olarak beşeri sermaye, insanların sahip olduğu bilgiyi, tecrübeyi içermektedir. İkinci olarak yapısal sermaye, şirket seviyesinde düşünülmüş ve şirketin sahip olduğu örgütsel yetenekler bu bileşende incelenmiştir. Son olarak ise, müşteri sermayesi adı verilen bileşende şirketin müşterileriyle kurduğu bağlar ve buradan elde ettiği rekabet avantajları düşünülmüştür. Bu üç sermaye türü dışında literatürde sosyal sermaye (Nahapiet ve Ghoshal, 1998), teknolojik sermaye (Carlson ve Isaacs, 2018), örgütsel sermaye (Black ve Lynch, 2005), ilişkisel sermaye (Ordóñez de Pablos, 2004) ve veri sermayesi (Sadowski, 2019) gibi entelektüel sermayenin çeşitli bileşenlerinin olduğu gözlemlenmektedir.

İlişkisel sermaye müşteri sermayesine kıyasla daha geniş anlam taşımaktadır. Bu yüzden bu çalışmada Ordóñez de Pablos'un (2004:636) çalışmasına benzer şekilde ilişkisel sermaye entelektüel sermayenin ana bileşenleri arasında listelenmiş, müşteri sermayesi kavramı ise sınıflandırmada alt bileşen olarak değerlendirilmiştir. Bir diğer sermaye türü olan sosyal sermaye, şirketlerin sahip olduğu yeteneklerden bağımsız olarak, topluma ait özellikleri ve

ilişkileri kapsamaktadır (Nahapiet ve Ghoshal, 1998). Bu nedenle, bu çalışmada entelektüel sermayenin ana bileşenleri listelenirken beşerî sermaye, yapısal sermaye ve ilişkisel sermayenin yanında dördüncü bileşen olarak sosyal sermaye ele alınmıştır. Bununla birlikte, entelektüel sermayedeki dönüşüm bazı şirketlerin ciddi rekabet güçleri kazanmalarına ve global olarak tekelleşebilmelerine olanak sağlamıştır. Bu durum rekabet alanında ve gelir dağılımında dengesizlik oluşturmuştur. Literatürde bu konular çeşitli akademik çalışmalarda eleştirilmiştir (Pulic, 2004; Bandulet ve Morasch, 2005; Ritzer, 2015).

Bu çalışmada entelektüel sermayenin kapsamının ve öneminin anlatılması, makro ve örgütsel seviyedeki gelişmeler ile ilgili farkındalığın artırılması, bu dönüşümün olumsuz sonuçlarının önlenmesi ve işletmelerin rekabet güçlerini koruyabilmesi için alınabilecek aksiyonlar hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Literatürdeki çeşitli araştırmaların derlendiği bu çalışmada, güncel gelişmelerin ve sermaye piyasalarındaki sektörel dönüşümün değerlendirilmesi yoluyla altı farklı noktada literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir. (1) İlk olarak entelektüel sermayenin tanımı üzerinde durulmuş ve entelektüel sermayenin bileşenleri hakkında güncel bir sınıflandırma yapılmıştır. (2) Entelektüel sermayenin bileşenleri güncel bilgiler doğrultusunda değerlendirilmiştir. (3) Verinin artan önemi ve klasik sektörlerden birinde hangi amaçlarla kullanılabileceği hakkında bilgi verilmiştir. (4) Teknolojideki gelişmelerin, şirketlerin rekabet güçlerine etkileri ve sermaye piyasalarındaki sektörel dönüşüm, sayısal örneklerle açıklanmıştır. (5) Entelektüel sermayenin kullanımı ile oluşan gelişmelerin olumsuz etkileri; ülkeler, şirketler ve insanlar seviyesinde değerlendirilmiştir. (6) Son olarak politika önerileriyle kamu adına karar vericilerin uygulayacağı eylemler tartışılmıştır.

Makalenin takip eden bölümleri şu şekilde ilerlemektedir. İkinci bölümde klasik öncesi, klasik, neo-klasik ve son dönemde sermayenin tanımının nasıl geliştiği anlatılmıştır. Üçüncü bölümde entelektüel sermayenin tanımı ve bileşenleri hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde veri sermayesinin önemi ve kullanım alanları açıklanmıştır. Beşinci bölümde sayısal örneklerle teknolojideki gelişim ve sektörel dönüşüm incelenmiştir. Son bölümde genel değerlendirme yapılarak kamu adına karar vericilerin alabileceği aksiyonlar tartışılmıştır.

2. SERMAYE KAVRAMININ GELİŞİMİ

Klasik öncesi dönem incelendiğinde sermayenin rolünü ilk tanımlayan Cantillon (1755) olmuştur. Cantillon malzeme ve işçiliğin satın alınması ve stok bulundurabilmek için önemli bir üretim faktörü olarak fonlara ihtiyaç duyulduğunu belirtmiş olsa da sermaye kelimesini kullanmamıştır. Klasik ekonomi teorisinde üretimin üç faktörü olarak doğal kaynaklar, emek ve sermaye tanımlanmıştır. Adam Smith'in (2010) tanımına göre sermayenin bileşenleri arasında makinelerden oluşan demirbaşlar ve para, malzeme ve ara mamullerden oluşan sermaye vardır. Ricardo (1821) ise duran varlıkların ayrımını daha net yapmış ve sermayeyi uzun ömürlü bir varlık olarak tanımlamıştır. Neo-klasik teoriyi benimsemiş olan ekonomistler büyük ölçüde klasik yaklaşımları sürdürmüşler ve farklı olarak üretimin fonksiyonunu formüle etmeye çalışmışlardır. Sermaye ile üretim arasındaki ilişkinin tanımlanmaya çalışıldığı bu dönemde yapılan çalışmaların genel kabul gördüğü söylenememektedir (Hennings, 1990:116).

Sermayenin finansal ve entelektüel olmak üzere iki temel türü bulunmaktadır. Finansal sermaye, ilk olarak şirketlerin kuruluşu döneminde ortaklar tarafından şirkete yatırılan bedel ile oluşturulurken; daha sonrasında borçlanarak, sermaye artışına gidilerek ya da birikmiş kârları dağıtmayarak artırılabilir. Şirketlerin finansal raporlarına bakıldığında genel olarak finansal sermayenin unsurları görülebilmektedir. Şirketler, finansal kaynaklarını arazi, bina, ekipman, malzeme, lisans vb. birçok alanda değerlendirebilirler. Bütün bu değerler finansal tablolarda şirketlerin varlıkları kaleminde raporlanmaktadır. Sermayenin ikinci önemli bileşeni

ise entelektüel sermayedir. Daha çok finansal raporlarda şerefiye kaleminin altında raporlanan entelektüel sermaye, finansal tablolarındaki değerinin çok ötesinde bir kapsama sahiptir. Entelektüel sermayenin şirketlerin rekabet gücündeki etkisi günden güne artmaktadır. Bu iki bileşen haricinde şirketlerin piyasa değerine etki eden ve finansal tablolarda çoğu zaman raporlanma fırsatı olmayan sermaye türleri, konjonktürel sermaye ve stratejik sermaye olarak adlandırılabilir. Konjonktürel sermaye ekonomideki dinamizme ya da haber akışına bağlı ve dönemsel olarak bazı şirketlerin avantajlı ya da dezavantajlı konuma düşmesiyle ilgilidir. Örneğin borsaya yeni yatırımcıların yoğunlukla girdiği ve işlem hacminin arttığı bir dönemde mevcut operasyonları olan aracı kurumlar konjonktürel olarak avantajlı konumdadır. Yeni firmaların kurulup, hızlıca mevcut firmalarla rekabet etme şansı olmayacaktır. Bu da mevcut firmaların ilave kâr elde etmelerine katkı sağlayıcı bir faktör olarak sermayenin yeni bir bileşeni olarak kabul edilebilir. Literatürde stratejik sermaye, şirketlerin stratejik plan oluşturma ve uygulama yeteneği olarak anılmaktadır ve daha çok şirketlerin sahip olduğu bilgi ve organizasyon becerisine dayanmaktadır (Smith, 2005). Burada ise daha farklı bir anlamda kullanılmıştır. Bazı durumlarda şirketler stratejik konumları nedeniyle avantaj ya da dezavantaj yaşayabilirler. Örnek olarak bir çimento fabrikası ele alınabilir. Bu çimento fabrikasının belli bir bölgenin ihtiyacının tamamını karşıladığı ve ulaşım maliyetleri nedeniyle de çevredeki fabrikaların rekabetine maruz kalmadığı varsayalım. Bu durumda muhtemelen bu çimento fabrikası benzer fabrikalara göre sahip olduğu finansal ve entelektüel sermayeye kıyasla yüksek bir kapasite kullanım oranı ve kâr marjı elde edebilecektir. Yüksek kârlılığın farkına varan rakiplerin aynı bölgede fabrika açması durumunda ise kapasite fazlası oluşacağı için karlılık ciddi anlamda düşecektir. Bu da rakiplerin yeni bir tesis açmasının önüne geçmektedir. Bu sayede mevcut fabrika yoğun rekabet yaşamadan yüksek üretim miktarlarına ve kâr marjına sahip olmaya devam edecektir. Üretime doğrudan etkisi olan bu faktörü finansal sermaye ya da entelektüel sermaye olarak değerlendirmek güç bir hal almaktadır. Bu nedenle sermayenin dördüncü bileşeni olarak stratejik sermaye kabul edilebilir.

3. ENTELEKTÜEL SERMAYE

Entelektüel sermayenin önemine daha önceden işaret edilmiş olsa da, entelektüel sermayeyi tanımlayan ve kapsamını açıklamaya çalışan çalışmalar 1990'larla başlamıştır (Petty ve Guthrie, 2000:162). Entelektüel sermaye OECD (1999) tarafından yapılan çalışmada, örgütsel sermaye ve beşerî sermaye olmak üzere maddi olmayan duran varlıkların iki önemli bileşeni olarak tanımlanmıştır. Örgütsel sermayenin içinde şirketin sahibi olduğu teknoloji ve çeşitli firmalarla ticaret bağları varken beşerî sermayenin içinde ise firmanın sahip olduğu personel kaynakları vardır. Entelektüel sermayenin detaylı sınıflandırmalarından biri Keenan ve Aggestam (2001) tarafından yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre entelektüel sermayenin unsurları arasında inovasyon sermayesi, içsel yapısal sermaye, dışsal yapısal sermaye, beşerî sermaye ve kültürel sermaye bulunmaktadır. Dean ve Kretschmer (2007) entelektüel sermayenin özellikleri arasında, ağırlığının olmaması; ticaret edilebilmesi; tekrar üretilmesinin kolay oluşu; kullanıldıkça değerinin artması ve amortismanının olmaması; aynı anda birkaç farklı yerde kullanılabilmesi; bilgi teknolojileri, iş geliştirme ve insan kaynakları arasında bir arayüz oluşturması; tükenmez oluşu; bilgi ile sosyal ve bağlamsal açıdan bir bütün oluşturması; sosyal sermaye ile ilişkili olması; ve önemli bir kısmı için mülkiyet hakkının kısıtlı olmasının bulunduğu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, literatürde entelektüel sermaye, örgütlerin hedeflerine ulaşmasında ve sürdürülebilir rekabet avantajı sağlanmasında önemli role sahiptir (Wang, 2008). Entelektüel sermayenin örgütlere olan katkılarının doğrudan ve sayısal olarak belirlenebilmesinin güçlüğü (Nimtrakoon, 2015), onun alt bileşenlerinin daha açık ifadelerle açıklanmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, bu bölümün devam eden kısımlarında entelektüel sermayenin alt bileşenleri daha detaylı olarak açıklanacaktır.

3.1.Beşeri Sermaye

Beşerî sermaye, bir firmada çalışan insanların bilgi, beceri, eğitim, iş arkadaşlarıyla uyumları ve işle ilgili tecrübeleri gibi şirketin performansında etkili olan unsurları kapsamaktadır (Gathmann and Schönberg, 2010; Pelinescu, 2015). Yeni bir şirket kurulduğunda birbiriyle uyumlu şekilde etkin ve verimli çalışan bir ekibi hemen oluşturmak mümkün değildir. Özellikle inovasyonun ön planda olduğu şirketlerde yetenekli çalışanlara ulaşmak çok güç olmaktadır. Bu yüzden çoğu zaman şirketlerin ideal ekibi kurmaları yıllarca sürebilmektedir. Beşerî sermaye ile ilgili ilk çalışmalardan birini yapan Schultz (1961) beşerî sermayeye yapılan yatırım ve bunun geri dönüşünü hesaplamının önemine dikkat çekmiştir. Bazı ekonomistlere göre varlıklar yalnızca insanların faydası için vardır ve insanların kendilerine sermaye muamelesi yapmak yanlış olacaktır. Bu yaklaşımı eleştiren Schultz, insanların kendilerine yatırım yapmaları durumunda daha yüksek maaşlarla daha iyi bir yaşam kalitesine ulaşabileceklerini bildirmiştir. Ayrıca insanların çalışmak yerine okuyarak, daha iyi iş imkanlarına ulaşmak için göç ederek ya da çalıştıkları iş yerlerinde belli eğitimlere tabi tutularak aslında kendilerine yatırım yaptıklarını ve bütün ülke ekonomisi düşünüldüğünde bu yatırımın çok ciddi maliyetlere sahip olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan eğitime harcanan tutar ile ekonomiye yaptığı katkı farklı ülkeler ölçeğinde kıyaslandığında geri dönüşünün oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim bazı araştırmalar firma içi eğitimlere rağmen istenen özellikte çalışanların bulunmasında birçok firmanın sorun yaşadığını ve teknolojik gelişmeyle orantılı olarak bu sorunun önem kazandığını bildirmektedir (Haskel ve Martin, 2001:642). Beşerî sermaye ile üretim arasındaki ilişkiyi ülkeler ölçeğinde inceleyen Zaric ve Babic (2016:310), Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ile beşerî sermaye arasında güçlü bir korelasyonun olduğunu tespit etmiştir. İlaveten, 100 farklı ülkenin verisini kullanarak 1965 ile 1995 yılları arasında, ekonomik büyüme ile eğitim seviyesi arasındaki ilişkiyi inceleyen Barro (2001:14) ise yüksek öğretim görmüş insan sayısı ile ekonomik büyüme arasında ilişki olduğunu tespit etmiştir. Günümüz teknolojik imkanları düşünüldüğünde, insanların eğitim seviyesi yükseldikçe, daha gelişmiş olan ülkelerdeki bilgilerden faydalanmaları kolaylaşmaktadır. Diğer yandan beşerî sermayenin geliştirilmesi fiziksel sermayenin oluşturulmasından çok daha zordur. Bu yüzden beşerî sermayesini geliştiren ülkeler çok daha hızlı büyüme şansı yakalayabilmektedir. Choi ve Shin (2015) Güney Kore’de gerçekleştirdikleri çalışmalarında toplumun yaşlanması, beşerî sermayenin nesilden nesile aktarımı ve bu faktörlerin büyüme ile arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma bulgularına göre yaşanan ülkelerde beşerî sermayeye yatırımın artmaması halinde ekonomik büyümedeki düşüşün çok daha sert olduğu görülmüştür.

3.2.Yapısal Sermaye

Yapısal sermaye donanım, yazılım, veri tabanları, örgütsel yapı, patentler, ticari markalar gibi varlıkları kapsayan, çalışanların verimliliğine katkıda bulunan ve çalışanlar evlerine gittiğinde ofiste kalan her şeyden oluşmaktadır (Edvinsson ve Richtner, 1999). Yapısal sermaye aynı zamanda müşteri sermayesini de oluşturmaktadır, önemli müşterilerle elde edilmiş olan ilişkiler de yapısal sermayenin içine girmektedir. Beşerî sermayenin aksine yapısal sermayeye şirketler sahip olabilir ve bu sermayenin ticaretini yapabilir (Bontis, 2001:45). Ordóñez de Pablos (2004:636) entelektüel sermayeyi, beşerî sermaye, yapısal sermaye ve ilişki sermaye olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Entelektüel sermayenin sahip olunan bilgidan oluştuğu düşünüldüğünde bilginin bulunduğu seviyeye bağlı olarak bu alt kırılımlar oluşturulmuştur. Beşerî sermaye bireysel seviyedeki, yapısal sermaye örgütsel seviyedeki ve ilişki sermaye ise grup seviyesindeki bilgiyi temsil etmektedir. Yapısal sermaye kendi içinde örgütsel ve teknolojik sermaye olmak üzere alt bölümlere ayrılabilir. Normalde örgütsel sermaye şirketin sahip olduğu yetenekler yanında beşerî unsurları da içerirken yapısal örgütsel sermaye sadece

şirketin sahip olduğu varlıklara odaklanmaktadır. Yapısal örgütsel sermaye şirketin sahip olduğu süreçleri, örgüt kültürünü, yapısal tasarımı, kurumsal kaynak planlama sistemlerini, şirkete ait prosedürleri ve iş planlarını kapsamaktadır. Teknolojik sermaye ise şirketin sahip olduğu sektörle ilgili ve araştırma geliştirme çalışmaları neticesinde elde edilmiş bilgiyi kapsamaktadır. Aramburu ve Sáenz (2011) yapısal sermayenin şirketlerin yeni fikirler üretmesinde etkili olduğunu göstermişlerdir. Şirketler büyüdükçe iç iletişimi sağlamak zorlaşmaktadır. Bu yüzden iletişim kanallarının sağlıklı çalışabilmesi için özel bir ilgi gerekmektedir.

3.3.İlişkisel Sermaye

İlişkisel sermaye, şirketin şirket dışıyla kurduğu ilişkileri kapsayan sermaye bileşenidir (Ordóñez de Pablos, 2004:637). İlişkisel sermaye, şirketlerin izole sistemler olmadığı değerlendirilmesine dayanmaktadır. Tam tersine şirketler dışarıda aktif ve kalıcı olarak çok sayıdaki işletmeye bağlıdır (Dorrego, Costa ve Fernández, 2013:91). Bir yandan, ilişkisel sermaye, ittifak ortakları arasında yakın bire bir etkileşim yoluyla öğrenmeyi kolaylaştırırken, diğer yandan olumsuz etkileri de söz konusu olabilmektedir. Örneğin bir ittifak ortağı, ortaklarına ait veya kendi sahip olduğu bilgileri ortaklık anlaşmasına aykırı bir şekilde tek taraflı olarak kullanabilir ya da fırsatçı davranışlarda bulunarak başka iş yaptığı firmalara sızdırabilir. İki kuruluş arasında önemli bir role sahip olan ilişkisel sermaye, ortaklar arasında kurulmuş ağlarda da benzer şekilde önem arz etmektedir. İki organizasyondaki kişiler arasında kurulmuş olan ilişkiler ortakların yeteneklerini ve güvenilirliklerini tanımak için farklı iletişim kanalları oluşturabilmektedir. Kişiler arası bağlara dayanan bu ilişkiler daha büyük ağların oluşturulmasını mümkün hale getirmektedir (Kale, Singh ve Perlmutter, 2000:218). Diğer yandan gelişen teknoloji üretim süreçlerini karmaşıklştırmaktadır. Örneğin bir cep telefonu örnek alındığında, ekranı, işlemcisi, pili, yazılımı vd. birçok unsuru farklı imalatçılar tarafından üretilmektedir. Bu yüzden bir cep telefonu üreticisinin tedarikçilerinin çalışma şekillerini bilmesi ve geçmişte birlikte çalışırken bazı sorunları önceden çözmüş olması şirketin ilişkisel sermayesine katkıda bulunmaktadır. Tarafların birbirini tanınması, güvenmesi ve ortak iş yapma modelleri oluşturmuş olması birçok açıdan şirketlere avantaj sağlamaktadır.

3.4.Sosyal Sermaye

Sosyal sermayenin akademik çevreler tarafından üzerinde anlaşılmış olan tek bir tanım bulunmamaktadır. Nahapiet ve Ghoshal'a (1998:243) göre sosyal sermaye, bir bireyin veya sosyal birimin sahip olduğu ilişkiler ağından elde edilebilen fiili ve potansiyel kaynakların toplamıdır. Dolayısıyla sosyal sermaye hem ağı hem de bu ağ aracılığıyla harekete geçirilebilecek varlıkları içerir. Sosyal sermaye tek bir kimlik değildir ve çeşitli tüzel ya da gerçek kişileri içinde barındırır. Sosyal sermaye, içinde bulunan aktörlerin iletişim içinde bulunduğu bir sistemdir. Sermayenin diğer bileşenleri gibi üretkendir ve elde edilmesi amaçlanan bazı sonuçlara ancak sosyal sermaye ile ulaşılabilir. Ayrıca sosyal sermaye beşerî sermayenin de oluşmasında etkilidir (Coleman, 1988). Sosyal sermayeyi inceleyen çalışmalar, sosyal sermaye ile inovasyon arasında pozitif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bir ülkenin sahip olduğu sosyal sermaye, güven, birlikte yapılan aktiviteler ve yurttaşlıkla ilgili normlar boyutunda iş birliğini ve koordinasyonu teşvik etmekte ve herkesin fayda sağlayacağı sonuçları elde etmek mümkün olmaktadır (Dakhli ve De Clercq, 2004:112).

3.5.Müşteri Sermayesi

Müşteri sermayesi, bir şirketin ürünlerinin pazara nüfuz etmesi, farklı müşteri kitlelerine ulaşmış olması, müşteri sadakati ve müşterilerinden elde edebileceği kâr gibi kriterlere bağlı olarak ölçülebilmektedir. Müşterilerin gözünden firmalarının ürünleri ve hizmetleri hakkındaki

algı da müşteri sermayesi olarak düşünülebilmektedir (Saint-Onge, 1996:10-12). Müşteri sermayesi, entelektüel sermaye öğeleri arasında şirketin operasyonel performansına doğrudan etki eden özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Şirketin sahip olduğu diğer entelektüel sermaye unsurları, müşteri sermayesinin oluşturulmasında ve büyümesinde rol oynamaktadırlar. Müşteri sermayesi ise şirketin ulaşacağı satış hacminde birinci derece etkili olmaktadır (Chen, Zhu ve Xie, 2004:203). Fornell (1992) müşterilerin memnuniyetinin iş ilişkilerinin devam etmesinde, fiyat esnekliğinin düşmesinde ve şirketin prestijinin yükselmesinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Son yıllarda ilişki yönetimi pazarlamanın en önemli silahı haline gelmiştir ve elde edilen müşterinin korunması çoğu zaman yeni müşteriye ulaşmaktan çok daha ekonomiktir (Peck, Christopher, Clark ve Payne, 2013:6,44). Bazı durumlarda şirketler müşterilerini korumak adına zarar etmeyi göze almaktadırlar. Örneğin arıza yapan hatalı bir ürünün geri alınması ya da şirketin yasal yükümlülüğü olmadığı halde müşterinin memnuniyetini sağlamak için planlanmayan giderlere katlanması çok sık rastlanan bir durumdur. Diğer yandan müşteri memnuniyetine verilen önem firmalar arasında farklılık göstermektedir. Bu yüzden müşteri memnuniyetine önem veren firmalar diğer firmalara kıyasla ekstra maliyetlere katlanabilmekte fakat bu sayede yeni ürünlerini daha yüksek kar marjları ile daha fazla müşteriye ulaştırma potansiyeline sahip olmaktadır. Ennew and Binks (1996) İngiltere bankacılık sektöründe müşteri memnuniyeti ve müşterilerin korunması arasındaki ilişkiyi analiz ettikleri çalışmalarında müşteri ile kurulan ilişkinin ve hizmet kalitesinin sadakatte önemli rol oynadığını tespit etmişlerdir. Bu yüzden müşterilerinde olumlu izlenim bırakan ve müşterileri tarafından farklı insanlara tavsiye edilen bir firmanın, bu konuda başarısız bir firmaya kıyasla daha yüksek bir müşteri sermayesine sahip olduğu açıktır.

3.6.Örgütsel Sermaye

Literatürdeki giderek artan sayıdaki çalışma şirketlerin organizasyon şemasının ya da örgütsel sermayesinin üretkenlikte önemli derecede etkin olduğunu belirtmektedir. Fakat diğer birçok entelektüel sermaye bileşeni gibi örgütsel sermayenin de genel kabul görmüş tek bir tanımı bulunmamaktadır. Black ve Lynch (2005) geniş anlamda bir tanım oluşturmak istedikleri çalışmalarında öncelikle örgütsel sermayeyi üç temel bileşene bölmüşlerdir. Birinci bileşen çalışan eğitimi, ikinci bileşen çalışanların geri bildirimleri ve üçüncü bileşen ise içinde şirket iş süreçlerinin de bulunduğu örgütsel tasarımıdır. Her ne kadar, beşeri sermayenin bir parçası olarak kabul edilmiş olsa da iş yerinde verilen eğitimler aynı zamanda örgütsel sermayeye de katkı sunmaktadır. Çünkü bu eğitimler sadece çalışanların kendilerinin daha yetkin olmasını sağlamakla kalmamakta aynı zamanda çalışanların şirket prosedürlerine ve iş yapma biçimlerine daha rahat uyum sağlaması konusunda katkı sunmaktadır. İkinci bileşen ise özellikle yönetimde olmayan normal çalışanların iş tasarımlarında rol almasıyla oluşmaktadır. Günümüzde birçok şirket, yanlış yapılmış olan işlerle ilgili olarak alınan derslerin (lessons learnt) ve iyi yapılan uygulamaların (best practises) şirket içerisindeki bütün çalışanlarla paylaşılmasını teşvik etmektedir. Bu sayede bazı problemlerin önüne geçilirken, iyi uygulamaları yaygınlaştırarak verimliliği artırmak mümkün olmaktadır. Kalite sistemlerinde şirketlerin bütün çalışanlarının süreç iyileştirme çalışmalarına dahil edilmesine önem verilmektedir. Üçüncü bileşen ise örgütsel tasarım ile ilgilidir. Şirketin organizasyon şeması, üst alt ilişkileri, sorumlulukların ve yetkilerin paylaşımı gibi birçok unsurun girdiği bu alanda da günümüzde şirketler sürekli kendilerini yenilemeye çalışmakta hatta bu amaçla danışmanlık şirketleri ile çalışarak organizasyonlarında büyük ölçekli revizyonlara gidebilmektedirler.

3.7.Teknolojik Sermaye

Üretim süreçleri şirketlerin rekabet güçlerine ve piyasa değerlerine etki etmektedir. Bu süreçlerin maddi olan ve maddi olmayan bileşenlerini tanımlama ihtiyacı yeni bir kavramın

oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu da teknolojik sermayeyi modernleşme sürecinin temel odağı haline getirmiştir. Şirketlerin araştırma geliştirme faaliyetleri sonucu teknolojik sermayenin gelişmesi inovatif gelişimin kaynağı olarak görülmektedir (Grigoriev, Yeleneva, Golovenchenko ve Andreev, 2014:56). Carlson ve Isaacs'a (2018:246) göre teknolojik sermaye dört farklı bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenler, (1) bir bireyin belirli bir teknolojinin ve onun potansiyel faydasının ne ölçüde bilincinde olduğu biçiminde tanımlanan farkındalık; (2) bir bireyin belirli bir teknolojiyi etkin bir şekilde çalıştırmak için gerekli bilgiye sahip olması; (3) belirli bir teknolojinin bir bireyin kullanımına sunulma derecesi olarak tanımlanan erişim imkanları; (4) ve bireyin sosyal ağı vasıtasıyla ulaşabileceği teknolojik imkanlar olarak tanımlanmıştır. Teknolojik sermayenin oluşturabilmesi için araştırma geliştirmeye finansman ve zaman ayrılmalıdır. Teknolojik sermayenin oluşturulması ve korunmasında fikri ve sınai mülkiyet hakları, patentler, ticari markalar ve lisanslar gibi yasal hakların sağlıklı bir şekilde korunması önemli bir unsurdur (Martín-de-Castro, Delgado-Verde, López-Sáez ve Navas-López, 2011:656). Teknoloji alanında yapılan çalışmalarda oldukça yüksek getiriler elde edilebileceği gibi tam tersine önemli finansal kayıplar da yaşanabilmektedir. Bu yüzden yatırılan finansal bedel ile elde edilen sonuç arasında çoğu zaman sağlıklı bir ilişki bulunmamaktadır. Bir diğer ve daha güvenli yöntem ise gerekli teknolojik alt yapının satın alınmasıdır. Fakat satın alma yoluyla elde edilen teknolojilerin geliştirilmesi çok daha zor olacaktır. Bu da dışa bağımlılığın sürmesi ve firmaya özel çözümlerin üretilmesinin güçleşmesi anlamına gelebilir.

4. VERİ SERMAYESİ

Günümüzde dijital platformlar işletmeler tarafından verinin elde edildiği, saklandığı ve işlendiği yerlerdir. Bu platformlar işletmelerin, müşterilerini tanımaları, yeni müşterilere ulaşmaları ve yeni ürünler tasarlamaları için oldukça değerli olan bilgilere çok düşük maliyetlerle ulaşabilmelerini sağlamaktadır. 2002 yılında dijital platformlar tarafından işlenen veri büyüklüğü 100 GB/sn iken; 2022 yılında bu değer 150.700 GB/sn seviyesine ulaşacağı tahmin edilmektedir. 2009 yılında dünyadaki en büyük 20 şirket içinde teknoloji şirketlerinin piyasa değeri ağırlığı %16 iken bu değer 2018 yılında %56'ya ulaşmıştır (United Nations Conference on Trade and Development, 2019).

Veri birçok sektörde rekabetin merkezine oturmakta, çeşitli amaçlarla kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. İçinde teknoloji, altyapı, finans, üretim, sigorta vb. alanların bulunduğu birçok sektörde artık veriye sermaye gözüyle bakılmaktadır. Yakın geçmişe kadar veri faydasız olarak kabul edilip, depolama maliyetlerinden tasarruf amaçlı olarak eski veriler temizlenirken artık şirketler farklı alanlarda toplayabildikleri kadar veriyi toplamaya çalışmaktadırlar. Günümüzde saklama maliyetleri nedeniyle verinin silinmesi depolama maliyetlerinin yüksek bulunarak paranın yakılmasıyla eş anlamlı bir tutum olarak görülmektedir. Eskiden şirketler kendilerini kâr amaçlı olarak tanımlarken artık veri odaklı gelişim ön plana çıkmaya başlamıştır. Günümüzde GE ve Siemens gibi endüstriyel devler artık kendilerini veri firması olarak tanımlamaktadır (Sadowski, 2019:1). Veri her ne kadar finansallarda raporlanıyor olmasa da şirketlerin topladığı veri miktarı elde edebilecekleri kazanca önemli düzeyde etki edebilmektedir. Dünya'nın en büyük sermaye piyasası olan ABD'de en yüksek piyasa değerine sahip olan beş şirkete bakıldığında bu şirketler arasında Apple, Microsoft, Amazon, Google ve Facebook'un olduğu görülmektedir. Bu şirketlerin beşinin de teknoloji şirketi olması ve yine beşinin başarısında da kullanıcı verilerinin ön planda olması artık günümüzde verinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. O kadar ki Amazon ve Facebook firmaları yıllarca kar elde etmemiş ve büyümeye ağırlık vermişlerdir. Topladıkları kullanıcı verileri rakiplerine kıyasla çok daha başarılı ürünler tasarlamalarına izin vermiş, rakiplerinin aksine başarılarında finansal sermaye değil adeta veri miktarı daha büyük rol oynamıştır. Veri sadece şirketler seviyesinde

değil aynı zamanda ülkeler seviyesinde de büyük öneme sahiptir. Günümüzde TikTok gibi kullanıcı verilerinin toplanabildiği platformlar uluslararası politik seviyede ülkeler arasındaki ilişkilere etki edebilmektedirler (Bloomberg, 2020).

4.1.Günümüzde Büyük Verinin Önemi

Genel olarak büyük veri, geleneksel bilgi teknolojileri ve yazılım / donanım araçları tarafından kabul edilebilir bir süre içinde algılanamayan, okunamayan, yönetilemeyen ve işlenemeyen veri kümeleri anlamına gelmektedir. Farklı amaçlar doğrultusunda, bilimsel ve teknolojik girişimler, araştırmacılar, veri analistleri ve teknik uygulayıcılar, birbirinden farklı büyük veri tanımları kullanabilmektedir (Chen, Mao ve Liu, 2014:171). Büyük veri üç ana boyutta tanımlanabilir (Boyd ve Crawford, 2012:663). Teknolojik olarak büyük veri, verileri toplamak, analiz etmek, ilişkilendirmek ve büyük veri setlerini kıyaslayabilmek için bilgisayarların işlem gücünün ve algoritmik doğruluğunun artırılmasını kapsamaktadır. Analiz boyutunda büyük veri, ekonomik, sosyal, teknik ya da yasal iddiaları test etmek için veri setlerinin oluşturulması ve eğilimlerin tespit edilmesidir. Mitolojik olarak ise büyük veri vasıtasıyla oluşan gerçeklik, nesnellik ve doğruluk atmosferiyle daha önce imkânsız olan iç görüler üretebilen daha yüksek bir zeka ve bilgi biçimine ulaşılması söz konusudur. Büyük veri yalnızca çok büyük veri kümelerini ve bunları işlemek ve analiz etmek için kullanılan araçları ve prosedürleri değil, aynı zamanda düşünce ve araştırmada ciddi bir işlem dönüşümünü ifade etmektedir (Burkholder, 2019).

4.2.Dijital Çağda Değer Üretimi

Dijital çağda artık üretimde müşteri de rol oynamaktadır. Twitter, Instagram, Facebook ya da YouTube gibi büyük sosyal medya siteleri, WhatsApp ve Snapchat gibi mesajlaşma siteleri, Google ve Yandex gibi arama motorları, Yemek Sepeti, Çiçek Sepeti gibi online sipariş sistemleri, Amazon, Ebay, Sahibinden ya da N11 gibi pazar yerleri, Uber, Booking.com ve Airbnb gibi taksi ya da otel hizmetleri sunan online platformlar hizmetin ya da ürünün kendisini hazırlama zahmetine katlanmadan yalnızca aracılık ederek ciddi anlamda değer yaratabilmektedirler. Bunu yaparken de ellerindeki en önemli varlık, sahip oldukları müşteriler ve bu müşterilere ait verilerdir. Artık ürünün hizmet sağlayıcısı tarafından hazırlandığı değil, müşteri tarafından sunulduğu bir döneme geçilmektedir. Roller her anlamda değişmektedir. Düşük finansal yatırımlarla melek yatırımcılardan topladıkları fonlarla kurulabilmiş olan bu şirketler çok kısa zamanda piyasa değeri olarak ciddi büyüklükte duran varlıklara sahip olan köklü dev şirketleri geçebilmişlerdir.

Günümüzde üretimin boyut değiştirdiği ve apayrı bir noktaya kaydığı, artık kaçınılmaz bir gerçek olarak insanlığın önünde durmaktadır. Geçmişte aynı anda tek bir ürün ya da hizmet üretilirken günümüzün sağladığı teknolojik olanaklarla farklı bir boyuta geçilmiştir. Örneğin bir eğitimci tarafından Udemy gibi online eğitim platformlarında hazırlanan bir eğitim çok düşük maliyetle yüzbinlerce öğrenciye ulaşabilmekte aradan yıllar geçtiği halde değerini yitirmeden kullanılmaya devam edebilmektedir. Bir kitabın yazılması, basımı, kitapçılara ulaştırılması ve satılması sırasında yaşanan maliyetler ile kıyaslandığında maliyet, hız ve kalite açısından devrim niteliğinde bir dönüşüm gerçekleşmektedir.

Son dönemde teknolojik imkanların oluşturduğu bir diğer değişim ise siyasi liderler, aydınlar, araştırmacılar vb. birçok farklı insan tarafından yazılı basın ya da televizyonlar yerine sosyal medya platformlarının kullanılmasıdır. Gelinek noktada resmî duyuruların, diğer ülke liderlerine verilen mesajların ve siyasi propagandanın paylaşıldığı ana kaynak olarak Twitter gibi uygulamalar kullanılmaktadır. Bu platformlar kullanıcılarına ait verileri işlemekte, kullanıcıların ilgi alanlarına göre hangi içeriğin gösterileceğine karar vermektedirler. Hatta kimi

zaman kullanıcı verilerinin izinsiz paylaşımı ve yasa dışı uygulamalar söz konusu olabilmektedir. Örneğin dünyadaki en büyük sosyal medya platformu olan Facebook'un kullanıcılarına ait veriyi yasa dışı bir şekilde Cambridge firmasıyla paylaştığı ve bu verinin politik kampanyalarda kullanıldığı tespit edilmiştir (The Guardian, 2019).

Arvidsson ve Colleoni (2012) sosyal paylaşım platformları kullanılarak, insanların internette geçirdiği zaman ile sosyal olarak bir artı değer ürettiklerini ve bu değerın küresel olarak finansal piyasalara dağıtıldığını belirtmişlerdir. Sosyal medya platformlarında insanlar çok uzun süreler geçirmekte ve birçok sayfayı ziyaret etmektedirler. Bu platformlar çok sayıda insanı bir araya getirmekte ve belli kararları verirken birbirlerinden etkilenmelerini sağlamaktadırlar.

5. TEKNOLOJİDEKİ GELİŞİMİN SEKTÖREL DÖNÜŞÜME ETKİLERİ

Yirmibirinci yüzyılda eskiden var olmayan iş alanlarının devasa büyüklüklere ulaşabildiği ayrıca köklü geçmişe sahip bazı sektörlerdeki şirketlerin ise çok hızlı bir dönüşüm yaşadığı görülmektedir. Financial Times Global 500 listesinde 2000 yılında en yüksek piyasa değerine sahip ilk 10 firma arasında teknoloji firmalarından yalnızca Cisco Systems ve Intel Corporation bulunmaktaydı. Aynı listede 2020 yılında ilk 7 sıranın tamamında teknoloji firmaları bulunmaktadır (Wikipedia, 2020). Son 20 yılda Amazon, Google, Facebook, Airbnb ve Alibaba gibi birçok girişim teknolojinin verimli bir şekilde kullanılması durumunda çok düşük finansal yatırımlarla, çok az sayıda kişi çalıştırarak onlarca milyar dolar piyasa değerine ulaşılabilineceğini göstermiştir. 2003 yılında kurulan Tesla firması otomotiv alanında yaptığı yeniliklerle 2020 yılında 400 milyar dolara yaklaşan piyasa değerine sahip olmuş (Finance.yahoo, 2020) ve piyasa değeri olarak Toyota, GM ve Ford gibi önemli rakiplerinin toplamını geçmiştir. 2022 yılında üretime geçmesi planlanan Türkiye otomotiv girişim grubunun otomobil markası olan TOGG kendini bir otomobil olarak değil mobilite platformu olarak sunmaktadır.

Dünya'nın önde gelen endekslerinden S&P 500'e dahil olan şirketlerin toplam piyasa değeri 31 Ağustos 2020 itibarıyla 29 Trilyon Dolar'dır (Ycharts, 2020). Günümüzde en yüksek piyasa değerine sahip şirketlere bakıldığında Tablo 1'de görüldüğü üzere bu değerın %21,6'sı sadece en yüksek piyasa değerine sahip ilk beş şirketten gelmektedir. Bir diğer dikkat çekici durum ise şirketlerin oldukça yüksek piyasa değeri / defter değeri (PD/DD) çarpanlarıyla işlem görmeleridir. Bu da entelektüel sermayenin finansal sermayenin ne kadar önüne geçtiğini gözler önüne sermektedir. Tablo 2'de paylaşılmış olan 2000 yılında en büyük piyasa değerine sahip şirketlerden yalnızca ikisi 2020 yılında yeniden listeye girmeyi başarmıştır. Listede teknoloji sektörüne dönük belirgin bir kayış söz konusudur. Bilişim teknolojilerinin SP500'deki ağırlığı 2015 yılı sonunda %20,7 iken 2020 Haziran'ında bu oran %27,5'e yükselmiştir (Siblisresearch, 2020). Şirketlerin piyasa değerlerinin ulaştığı büyüklük ve SP500'deki ağırlıkları düşünüldüğünde de teknoloji sektörünün rolünün ne kadar arttığı görülmektedir. Teknoloji sektöründeki firmalar diğer firmalarla kıyaslandığında yüksek kar marjlarına sahip oldukları, daha yüksek çarpanlarla değerlendirildikleri ve finansal sermaye ihtiyaçlarının düşük olduğu görülmektedir. Bir diğer dikkat çeken husus ise listelerdeki teknoloji şirketlerinin piyasa değeri olarak en yukarıda olmalarına rağmen yaş olarak ise en genç oluşlarıdır.

Tablo. 1. En Yüksek Piyasa Değerine Sahip Olan Şirketlerin Özet Finansal Oranları (Ağustos 2020)

Sıra	Şirket	Sektör	Kuruluş yılı	Yaş	Piyasa Değeri (Milyar Dolar)	Aktif Karlılığı	Kar Marjı	PD/DD	F/K
1	Apple Inc.	Teknoloji	1976	44	1,850	13.1%	21.3%	25.6	32.8
2	Microsoft	Teknoloji	1975	45	1,520	11.3%	31.0%	12.8	34.8
3	Amazon.com	Teknoloji	1994	26	1,510	4.7%	4.1%	20.5	116.1
4	Alphabet Inc.	Teknoloji	1998	22	969	7.8%	19.0%	4.7	31.4
5	Facebook, Inc.	Teknoloji	2004	16	711	13.6%	31.3%	6.4	30.5
6	Tencent	Teknoloji	1998	22	621	7.1%	24.0%	8.0	41.5
7	Alibaba Group	Teknoloji	1999	21	729	5.5%	32.0%	6.1	28.0
8	Berkshire Hathaway	Holding	1839	181	499	3.5%	8.9%	1.3	23.2
9	Visa	Finans	1958	62	429	12.7%	51.4%	13.8	37.0
10	Johnson & Johnson	İlaç	1886	134	381	8.0%	18.8%	6.1	25.0
Ortalama				57	922	8.7%	24.2%	10.5	40.0

Kaynak: Yahoo.finance 2020.

* PD/DD: Piyasa değeri / defter değeri oranı. F/K: Fiyat kazanç oranı

Tablo. 2. En Yüksek Piyasa Değerine Sahip Olan Şirketlerin Güncel Özet Finansal Oranları (2000 Yılı)

Sıra	Şirket	Sektör	Yaş (2000 yılında)	Piyasa Değeri (Milyar Dolar)	Aktif Karlılığı	Kar Marjı	PD/DD	F/K	
1	Microsoft	Teknoloji	1975	25	1,520	11.3%	31.0%	12.8	34.8
2	General Electric	Holding	1892	108	53	0.6%	N/A	1.6	16.0
3	Exxon Mobil	Enerji	1870	130	145	0.7%	3.4%	0.8	20.4
4	Wal-Mart	Perakende	1962	38	387	6.6%	3.3%	5.1	21.8
5	Pfizer	İlaç	1849	151	199	5.5%	28.8%	3.1	14.1
6	Citigroup	Finans	1812	188	88	0.7%	23.2%	0.5	7.3
7	Johnson & Johnson	İlaç	1886	114	381	8.0%	18.8%	6.1	25.0
8	Royal Dutch Shell	Enerji	1907	93	99	1.7%	N/A	0.7	13.3
9	BP	Enerji	1909	91	60	N/A	N/A	0.9	20.6
10	IBM	Teknoloji	1911	89	105	3.6%	10.4%	5.1	9.7
Ortalama				103	304	4.3%	17.0%	3.7	18.3

Kaynak: Yahoo.finance 2020.

* PD/DD: Piyasa değeri / defter değeri oranı. F/K: Fiyat kazanç oranı

Borsa İstanbul örneği ele alındığında, 25 Kasım 2020 itibarıyla, borsada halka açık yalnızca 10 adet teknoloji firmasına rastlanmaktadır. Bu şirketlerin piyasa değeri toplamda 6 milyar TL'dir ve Borsa İstanbul'daki şirketlerin toplamına kıyasla bu değer %0,34'e denk gelmektedir. Teknoloji şirketlerinden yalnızca Logo Yazılım ve ARD Grup Bilişim BIST100 endeksinde işlem görmektedir (İşyatırım, 2020). TÜİK verilerine göre Türkiye'de 2018 yılında ARGE harcamalarının GSYH'ya oranı %1,03'dür. Avrupa Birliği ülkelerinde bu oranın ortalamada %1,97, ABD'de ise %2,8 olduğu görülmektedir (Euronews, 2019).

Günümüzde rekabet gücü yüksek büyük teknoloji firmaları incelendiğinde bu firmaların belli birtakım özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Bu özellikler arasında üreten tüketicilere sahip olma, tekelleşme, yeni girişimleri satın alarak büyüme, çok yüksek araştırma geliştirme bütçesine sahip olma ve yalnızca belli merkezlerde gelişim olanağı bulma sayılabilir.

Üreten tüketici (Prosumer) kavramı ilk olarak Toffler (1980) tarafından kullanılmıştır. Bilişim çağındaki gelişmeler günümüzde kullanıcıların aynı zamanda üretici rolünü de üstlenmelerini sağlamaktadır. Başlangıçta forumlarla ve mesajlaşma programlarıyla başlayan kullanıcılar tarafından içerik üretimi Facebook, YouTube, Tik Tok, Twitter, Amazon, Ebay ve Sahibinden gibi uygulamalarla farklı alanlarda giderek yaygınlaşmaktadır. Bu uygulamalar kullanıcıların kişisel bilgilerinin suiistimal edilmesine yol açabileceği için (Bandulet ve Morasch, 2005) ve de üreticilerin kazancının haksız bir şekilde bu platformlarla bölüşülmesine neden olabildiği (Ritzer, 2015) için eleştirilmektedir. Tablo 1'deki en büyük teknoloji firmaları incelendiğinde bu firmalardan Amazon, Alphabet (Google), Facebook ve Alibaba kullanıcılarını aynı zamanda üretici olarak kullanmaktadır. Amazon'un ana iş konulu olan pazaryeri düşünüldüğünde web sitesini kullanan birçok satıcı sitenin içeriğini, ürünlerine ait resimleri ve açıklamaları yükleyerek oluşturmaktadır. Yine site için oldukça değerli olan unsurlardan biri kullanıcı değerlendirmeleridir. Müşteriler ise herhangi bir ücret almadan çeşitli ürünleri değerlendirmekte ve bu değerlendirmeler ise yoğun bir trafiği web sitesine çekerek önemli bir rekabet avantajı sağlamaktadır. Alibaba'nın çalışma tarzı da büyük ölçüde Amazon'a benzerlik göstermektedir. Alphabet şirketi YouTube gibi platformlarında kullanıcılara kendi içeriklerini oluşturma ve paylaşma imkânı vermektedir. Elde edilen reklam geliri de yine sitenin kendi kullanıcıları ile paylaşılmaktadır. Günümüzde YouTuber adı verilen fenomenlerin milyonlarca takipçiye ulaşabildiği ve ulusal kanallardan daha fazla izlenme sayılarına ulaşabildiği görülmektedir (Kızılkaya, 2020:74). Facebook şirketinin Facebook ve Instagram gibi platformlarında büyük ölçüde içerik kullanıcılar tarafından hazırlanmaktadır. Her bir kullanıcının kendi hesabına resimler, yaptığı aktiviteler gibi bilgileri girmesi aynı zamanda diğer kullanıcıların paylaşımlarını takip ederek ciddi anlamda site içerisinde vakit geçirmesi söz konusu olmaktadır. Bu sayede bir haber sitesi ya da bilgi paylaşma bir siteye kıyasla Facebook sitesinde içerik oluşturulmasında minimum maliyete ulaşabilmektedir. Diğer yandan bu siteler, kullanıcıları, kendi kişisel bilgilerini site içerisinde paylaştığı için ciddi bir veri havuzuna sahiptir. Bu sayede hangi reklamın en etkin şekilde kime ne zaman gösterileceğini tespit etmek mümkün olmaktadır.

Ölçek ekonomisinden yararlanmanın hatta tekelleşmenin en kolay olduğu sektörlerin başında bilişim gelmektedir. Diğer birçok sektörde marjinal maliyetler çok yüksekken bilişimde bazı durumlarda sıfır olabilmektedir. Bu da en iyi üretenin ürünlerinin sınırsız sayıda satılabilmesini sağlarken, en iyi ikinci ürünü üretenin hiç satış yapamamasına neden olmaktadır. Kartelleşmeyi engelleme ile ilgili en önemli davalar 1991 ile 1995 yılları arasında Microsoft'a açılmıştır. Bu davalar sonucunda Microsoft işlemci başına belirlenen ve sıfır marjinal maliyete sahip kontratları uygulama hakkını kaybetmiştir, ayrıca hiçbir bilgisayar üreticisiyle sattığı ürün dışında başka ürünleri de satma konusunda toplu anlaşma yapamayacaktır (Economides, 2001:8). Aradan yıllar geçtiği halde Microsoft bilgisayar işletim sistemi pazarında rakipsiz lider konumunu korumaktadır fakat bu üstünlüğünü kullanarak diğer alanlarda da tekel oluşturmaya izin verilmemiştir. Günümüzde arama motorlarını Google'ın, sosyal medya arkadaşlık platformlarını Facebook'un, fotoğraf paylaşma platformlarını Instagram'ın, anlık mesajlaşmayı WhatsApp'ın, video paylaşımını ise YouTube'un domine ettiği görülmektedir. Bu platformların kullanım ücretlerinin bedava oluşu, insanların en çok sayıda tanıdıklarına ay da kaynağa ulaşabildikleri tek bir platformu kullanmayı tercih etmesi gibi nedenlerle ancak lider olanların hayatta kalabildiği görülmektedir. Benzer bir durum online eğitimler için de geçerlidir. Udemy, 57 bin eğitmenin 35 milyon öğrenciye 65 farklı dilde eğitim verdiği online bir platformdur (Udemy, 2020). Udemy platformunda amatör eğitmenlerle birlikte konusunda oldukça profesyonel olan ve yüksek bütçelerle içerik üreten şirketlerin de bulunduğu oldukça zengin bir yapı söz konusudur. Farklı düzeylerdeki eğitmenlerin aynı arenada birbiriyle rekabet etmesi teknoloji alanındaki başarıya etki eden faktörleri gözlemlemeyi kolaylaştırmaktadır.

Marjinal maliyetin sifıra yakın olması nedeniyle toplam kazançta asıl belirleyici olan unsur, tek bir kursun fiyatı değil ulaştığı insan sayısıdır.

Büyük teknoloji girişimlerinin bir diğer özelliği ise holdingleşmeleridir. Belli bir aşamadan sonra bu girişimler çok yüksek nakit varlıklara sahip olabilmektedir. Ellerindeki nakit varlıkları ve yüksek karlılıklarından dolayı oluşan düşük faizle borçlanabilme becerileri sayesinde büyüme aşamasındaki başarılı girişimleri bünyelerine katabilmektedirler. Örneğin Google'ın yaptığı satın almalarından yalnızca birkaç tanesi, 2006 yılında 1,65 Milyar Dolar karşılığında YouTube, 2008 yılında 3,1 Milyar Dolar karşılığında Doubleclick ve 2011 yılında 12,5 Milyar Dolar karşılığında Motorola Mobility'dir (Reynolds, 2017). Yeni kurulan girişimler her aşamada rakiplerine geçilme riski ile karşı karşıyadırlar. Artık belli bir iş modelinin çalıştığı anlaşıldığında büyük teknoloji devleri bu alanlarda arayışa girmektedir. Rakiplerden birinin büyük bir teknoloji devi tarafından satın alınması start-up'lar için oyunda dengeleri değiştirecek önemli bir gelişmedir. Bu da çoğu zaman girişimcileri ellerindeki girişimi çok daha güçlü kaynaklara sahip büyük teknoloji devlerine satmaya mecbur bırakabilmektedir. Sonuç olarak global arenaya hitap edebilecek yüzlerce başarılı girişim bir avuç büyük teknoloji devinin altında toplanmakta ve rekabet piyasası sağlıklı işlememektedir.

Büyük teknoloji şirketleri düşük finansal borçla faaliyet göstermektedirler ve araştırma geliştirme bütçeleri diğer sektörlere kıyasla çok daha yüksektir. Günümüzde Apple, Amazon, Microsoft ve Google gibi devler 10 Milyar Doları aşan araştırma geliştirme bütçelerine sahiptirler (Dolata, 2017:7). Bu kadar yüksek bütçeler bu firmaların ürünlerini farklılaştırmasına, daha düşük rekabet yaşamalarına ve yüksek kâr marjlarıyla çalışmalarına imkân sağlamaktadır (Brander ve Song, 2019:22).

Değeri 1 Milyar Doları aşan start-up (unicorn) şirketlerin yoğun olarak bulunduğu ülkelerden ABD'de 288, Çin'de 122, İngiltere'de 25, Hindistan'da 21, Almanya'da 13, Güney Kore'de 10, Brezilya'da 7 ve İsrail'de 7 şirketin bulunduğu görülmektedir (Deccanherald, 2020). Unicornların yoğun olarak ABD'de toplanması, Çin ikinci sırayı alırken Avrupa ve diğer ülkelerdeki sayının ise oldukça az oluşu dikkat çekmektedir. Özellikle ABD'nin Kaliforniya eyaletinde bulunan Silikon Vadisi teknolojik girişimlerin merkezi olarak kabul edilmektedir. Silikon vadisi birçok farklı özelliği ile girişimciler için en ideal ortamı sunmaktadır (Cohen ve Fields, 1999:110). Öncelikle Silikon Vadisi Stanford ve Berkeley gibi önde gelen araştırma üniversitelerine yakın bir konumda bulunmaktadır. Amerikan hükümeti ilk yıllarda mikro elektronik, bilgisayar networkü gibi alanlarda sponsor ve ilk kullanıcı olarak bu gelişimi desteklemiştir. ABD'de teknoloji alanında uzman çok sayıda girişim sermayesi fonunun oluşu başarılı girişimlerin kaynak bulmasını kolaylaştırmaktadır. Aynı alanı yüzlerce girişim firmasının paylaşması hem firmalar arası iş olanaklarının değerlendirilmesini hem de üstün nitelikli personel bulmayı kolaylaştırıcı etkiye sahiptir. Bu ortam birçok girişimci için network oluşturmak, çevresiyle iletişim halinde kendini geliştirmek ve başkalarının tecrübelerinden yararlanma fırsatı vermektedir. Bu kadar iyi olanaklara sahip olmak, Silikon Vadisi'nin yabancı ülkelerden de birçok genç mühendisi ve girişimciyi transfer etmesini mümkün kılmış, yabancı girişimciler çok sayıda başarılı projeye imza atmışlardır (Saxenian, 2002:20). Bu durum diğer ülkeler için rekabet şartlarını zorlaştırmakta ve ABD dışındaki ülkelerde unicornların oluşması çok daha zor olmaktadır. Silikon vadisi hem entelektüel sermaye hem de finansal büyüklük olarak geliştikçe rekabet şartları diğer ülkeler aleyhine ciddi anlamda bozulmaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Değişimin çok hızlı yaşandığı ve yüz yaşından daha büyük firmaların konumlarını yeni kurulmuş girişimlere bıraktığı bir dönüşüm yaşamaktayız. Bu dönüşümde finansal sermaye yerini entelektüel sermayeye bırakmakta ve entelektüel sermayeyi doğru bir şekilde

kullanabilen firmalar klasik yollarla on yıllarca sürececek gelişimi birkaç yılda gerçekleştirebilmektedirler. Entelektüel sermaye incelendiğinde ise sahip olunması için milyarlarca dolar harcanması gereken teknolojiler yerine oldukça basit bir şekilde tasarlanmış, çoğu zaman tüketicileri üretici olarak kullanan ya da kullanıcılarının verisinden para kazanan şirketlerin daha başarılı olabildiği görülmektedir. Günümüzde dünyadaki en yüksek piyasa değerine sahip 7 şirketin tamamı teknoloji alanında faaliyet göstermektedir. 20 yıl öncesinde ilk onda yalnızca iki teknoloji şirketi olduğu düşünülürken değişim çok hızlı yaşanmaktadır. Yine teknoloji şirketleri çok daha yüksek aktif kârlılık ve öz kaynak kârlılığı oranlarıyla işlem görmektedir. Bu da finansal sermaye ihtiyaçlarının düşüklüğünün ve büyüme potansiyellerinin yüksekliğinin önemli bir göstergesidir. Bazı teknoloji şirketleri kullanıcılarını içerik üretiminde çalışan olarak kullanabilmektedir. Bunu yaparken de herhangi bir hizmet sözleşmesi yapmalarına gerek yoktur. Hatta çoğu zaman bu hizmeti bedava elde etme avantajına sahiptirler. Ürünlerini çoğu zaman sifıra yakın marjinal maliyetle yüzlerce milyon insana ulaştırabilirler. Bu durum sektörün en iyi ikinci oyuncusuna yaşam imkânı vermeyecek bir rekabet avantajıdır. Büyük teknoloji firmaları holdingleşmekte ve gelecekte başarılı olma ihtimali söz konusu olan şirketleri henüz gelişim aşamasındayken satın almaktadırlar. Gelişme aşamasındaki girişimlerin sahipleri rekabet şartları nedeniyle çoğu zaman şirketlerini satmaya mecbur kalmaktadır. Büyük teknoloji devlerinin aynı zamanda çok yüksek araştırma ve geliştirme bütçelerine sahip oldukları görülmektedir. Bu sayede mevcut ürünlerini farklılaştırmakta, rakiplerinin ulaşamayacağı seviyede özellikler kullanabilmekte ve yeni birçok fikri deneyebilmektedirler. Belli bölgeler girişimlere uygun ortam sağlama konusunda ön plana çıkmaktadır. Özellikle Silikon Vadisi bütün dünyada teknolojik girişimciliğin merkezi haline gelmiştir ve bu alandaki başarılı yabancı girişimciler de çalışmak için sıklıkla burayı tercih etmektedirler.

Bu hızlı dönüşümün sonucunda değeri trilyon dolarlarla ölçülen teknoloji devleri oluşmuştur. Büyük teknoloji şirketleri kasalarında onlarca milyar dolar nakit bulundurabilmektedir. Bu finansal güç dünyadaki birçok ülkenin hazinesinin sahip olduğu kaynaklardan daha yüksektir (Galloway, 2017:4). Bu şirketlerin çoğunluğunun bulunduğu ABD bütün dünyada geçerli olan ekonomik ve politik güce sahiptir. Bu yüzden bu alanlarda rekabet kanunlarını işletmek diğer ülkeler için çok da kolay olmamaktadır.

Türkiye açısından bakıldığında teknoloji girişimleri alanında gerekli gelişimin sağlanamadığı ve belli eylemlerin hızlıca uygulanması gerektiği görülmektedir. Aşağıda karar vericiler için öneri niteliğinde belli konular tartışılmıştır.

Hukuksal ve Mali Düzenlemeler. Belli bir ülkede teknolojik girişimlerin gelişebilmesi için özellikle mülkiyet haklarının güvenceye alınması kamu tarafından denetimlerin sıkı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Türkiye 2013'te güncellenen Türk Ticaret Kanunu ile mülkiyet haklarını güvence altına almaktadır. Diğer yandan her ne kadar 29 yaşının altındaki gençlere ve teknoloji geliştirme bölgelerine belli istisnalar tanınmış olsa da şirket kurulma gerekliliği ve vergi ile ilgili konularda belli alanlarda belirsizlik mevcuttur. Bu yüzden belli bir limit tanımlanarak, bu limitin altındaki iş hacmine sahip belli konularda çalışan girişimlerde vergi beyannamesi ve şirket açma mecburiyetinin olmaması genç girişimcilerin maaşlı olarak başka işlerde çalışırken de boş zamanlarında çeşitli girişim denemeleri yapmalarının önünü açacaktır.

Finansal imkanlar. Girişimcilikte önemli konulardan biri finansal imkanların varlığıdır. Teknoloji alanında kurulan girişimlerin önemli bir kısmı başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Ayrıca giderek yeni girişimlerin başarılı olması zorlaşmakta ve sermaye ihtiyacı artmaktadır. Riski azaltmanın tek yolu aynı anda çok sayıda girişimciye destek olmaktır. Bu nedenle

yüzlerce girişimciye aynı anda yeterli kaynağı sağlayabilecek fonların kurulması, bu fonların girişimlerin kuruluş aşamasından başlayarak, başarı devam ettikçe artan bütçelerle girişimlere destek olması Türkiye'deki girişimci sayısına destek olacaktır. Fonların yatırımı borç olarak değil ama ortaklık bazlı yapması, girişimciler açısından riski azaltarak daha iddialı adımlar atmalarına yardımcı olacaktır.

Teknoloji merkezleri. Türkiye'de hali hazırda 85 teknolojik geliştirme bölgesi bulunmaktadır ve bu alanda birçok projeye imza atılmaktadır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020). Özellikle Pendik'te yapımı devam etmekte olan Teknokent, Türkiye'nin önemli üniversitelerine yakın olması nedeniyle ayrıcalıklı bir konumdadır. Burada geliştirilecek projelerde toplam pazar büyüklüğü ve global arenada rekabet gibi belli kriterlere bağlı kalınarak başarılı girişimcilerin desteklenmesi için özel fonlar oluşturulabilir. Yine dünya çapında faaliyet gösteren başarılı girişimlerin bu bölgeye transfer edilebilmesi için özel imkanlar sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Aramburu, N., & Sáenz, J. (2011). Structural capital, innovation capability, and size effect: An empirical study. *Journal of Management and Organization*, 17(3), 307.
- Arvidsson, A., & Colleoni, E. (2012). Value in Informational Capitalism and on the Internet. *The Information Society*, 28(3), 135-150.
- Bandulet, M., & Morasch, K. (2005). Would you like to be a prosumer? Information revelation, personalization and price discrimination in electronic markets. *International Journal of the Economics of Business*, 12(2), 251-271.
- Barro, R. J. (2001). Human capital and growth. *American economic review*, 91(2), 12-17.
- Black, S. E., & Lynch, L. M. (2005). Measuring organizational capital in the new economy. In *Measuring capital in the new economy* (pp. 205-236). University of Chicago Press.
- Bloomberg. (2020). *China Clear Winner in Trump's TikTok*. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-09-24/china-clear-winner-in-trump-s-tiktok-showdown-with-china>.
- Brander, J., & Song, V. (2019). Financial Structure and Oligopoly: The R&D Effect (Preliminary and Incomplete).
- Bontis, N. (1998). Intellectual capital: an exploratory study that develops measures and models. *Management decision*, 36(2), 63-76
- Bontis, N. (2001). Assessing knowledge assets: a review of the models used to measure intellectual capital. *International journal of management reviews*, 3(1), 41-60.
- Boyd, D., & Crawford, K. (2012). Critical questions for big data: Provocations for a cultural, technological, and scholarly phenomenon. *Information, communication & society*, 15(5), 662-679.
- Burkholder, L. (2019). *Philosophy and the Computer*. Routledge.
- Carlson, A., & Isaacs, A. M. (2018). Technological capital: An alternative to the digital divide. *Journal of Applied Communication Research*, 46(2), 243-265.
- Chen, J., Zhu, Z., & Xie, H. Y. (2004). Measuring intellectual capital: a new model and empirical study. *Journal of Intellectual capital*, 5(1), 195-212
- Chen, M., Mao, S., & Liu, Y. (2014). Big data: A survey. *Mobile networks and applications*, 19(2), 171-209.
- Cantillon, R. (1755). *Essay on the nature of general commerce*. Henry Higgs, trans. London: Macmillan
- Cohen, S. S., & Fields, G. (1999). Social capital and capital gains in Silicon Valley. *California management review*, 41(2), 108-130.
- Choi, K. H., & Shin, S. (2015). Population aging, economic growth, and the social transmission of human capital: An analysis with an overlapping generations model. *Economic modelling*, 50, 138-147.

- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American journal of sociology*, 94, S95-S120.
- Dakhli, M., & De Clercq, D. (2004). Human capital, social capital, and innovation: a multi-country study. *Entrepreneurship & regional development*, 16(2), 107-128.
- Dean, A., & Kretschmer, M. (2007). Can ideas be capital? Factors of production in the postindustrial economy: A review and critique. *Academy of Management Review*, 32(2), 573-594.
- Deccanherald. (2020). Countries with the most Unicorns. Find out where India ranks. Retrieved from <https://www.deccanherald.com/dh-galleries/photos/countries-with-the-most-unicorns-find-out-where-india-ranks-858430>
- Dolata, U. (2017). Apple, Amazon, Google, Facebook, Microsoft: Market concentration-competition-innovation strategies (No. 2017-01). SOI Discussion Paper.
- Dorrego, P. F., Costa, R., & Fernández, C. F. J. (2013). The influence of relational capital on product innovation performance at innovative SMEs. In *Proceedings of the 5th European Conference on Intellectual Capital: ECIC* (p. 91).
- Edvinsson, L., & Richtner, A. (1999). *Words of value – giving words to IC*. Sweden: Skandia
- Ennew, C.T. & Binks, M.R. (1996). The impact of service quality and service characteristics on customer retention: The small businesses and their banks in the UK. *British Journal of Management*, 7, 219–230.
- Euronews. (2019). Türkiye'nin Ar-Ge harcaması ne kadar? En çok hangi ülkeler Ar-Ge'ye yatırım yapıyor? Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2019/11/06/turkiye-nin-ar-ge-harcamasi-oecd-ortalamasinin-gerisinde-hangi-ulkeler-lider> (25.11.2020)
- Finance.Yahoo. (2020). Tesla, Inc. (TSLA), Retrieved from <https://finance.yahoo.com/quote/TSLA?p=TSLA&.tsrc=fin-srch>
- Fornell, C. (1992). A national customer satisfaction barometer: the Swedish experience. *Journal of Marketing*, 56(1), 6-21.
- Galbraith, J. K. (1969). The consequences of technology. *Journal of Accountancy*, 127(6), 44-56
- Galloway, S. (2017). *The four: the hidden DNA of Amazon, Apple, Facebook and Google*. Random House.
- Gathmann, C., & Schönberg, U. (2010). How general is human capital? A task-based approach. *Journal of Labor Economics*, 28(1), 1-49.
- Grigoriev, S. N., Yeleneva, J. Y., Golovenchenko, A. A., & Andreev, V. N. (2014). Technological capital: a criterion of innovative development and an object of transfer in the modern economy. *Procedia CIRP*, 20, 56-61.
- Haskel, J., & Martin, C. (2001). Technology, wages, and skill shortages: evidence from UK micro data. *Oxford Economic Papers*, 53(4), 642-658.
- Hennings, K. H. (1990). Capital as a Factor of Production. In *Capital Theory* (pp. 108-122). Palgrave Macmillan, London.

- İşyatırım. (2020). Hisse Değerleri ve Oranları. Erişim adresi: <https://www.isyatirim.com.tr/tr-tr/analiz/hisse/Sayfalar/Temel-Degerler-Ve-Oranlar.aspx?endeks=01#page-1> (25.11.2020)
- Kale, P., Singh, H., & Perlmutter, H. (2000). Learning and protection of proprietary assets in strategic alliances: Building relational capital. *Strategic management journal*, 21(3), 217-237.
- Keenan, J., & Aggestam, M. (2001). Corporate governance and intellectual capital: some conceptualisations. *Corporate Governance: An International Review*, 9(4), 259-275.
- Kızılkaya, Z. Z. (2020). Sosyal Medya Kullanıcılarının Metalaşması: YouTuberlar Üzerine Bir İnceleme. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 35, 63-91.
- Martín-de-Castro, G., Delgado-Verde, M., López-Sáez, P., & Navas-López, J. E. (2011). Towards 'an intellectual capital-based view of the firm': origins and nature. *Journal of business ethics*, 98(4), 649-662.
- MIT. (2020). MIT Facts. Retrieved from <https://web.mit.edu/facts/financial.html>
- Economides, N. (2001). The Microsoft antitrust case. *Journal of Industry, Competition and Trade*, 1(1), 7-39.
- Mjeda, T., Tomisa, M., & Milkovic, M. (2016). The impact of intellectual capital on firm's development. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 145.
- Nahapiet, J., & Ghoshal, S. (1998). Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of management review*, 23(2), 242-266.
- Nimtrakoon, S. (2015). The relationship between intellectual capital, firms' market value and financial performance. *Journal of Intellectual Capital*, 16(3), 587-618.
- Ordóñez de Pablos, P. (2004). Measuring and reporting structural capital: Lessons from European learning firms. *Journal of Intellectual Capital*, 5(4), 629-647.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (1999). Guidelines and instructions for OECD Symposium, International Symposium Measuring Reporting Intellectual Capital: Experiences, Issues, and Prospects, June, Amsterdam, OECD, Paris.
- Peck, H., Christopher, M., Clark, M., & Payne, A. (2013). Relationship marketing. Taylor & Francis.
- Pelinescu, E. (2015). The impact of human capital on economic growth. *Procedia Economics and Finance*, 22(1), 184-190.
- Petty, R., & Guthrie, J. (2000). Intellectual capital literature review. *Journal of intellectual capital*. *Journal of Intellectual Capital*, 1(2), 155-176.
- Pulic, A. (2004). Intellectual capital—does it create or destroy value?. *Measuring Business Excellence*, 8(1), 62-68
- Reynolds, M. (2017). If you can't build it, buy it: Google's biggest acquisitions mapped. Retrieved from <https://www.wired.co.uk/article/google-acquisitions-data-visualisation-infoporn-waze-YouTube-android>.

- Ritzer, G. (2015). Prosumer capitalism. *The Sociological Quarterly*, 56(3), 413-445.
- Ricardo, D. (1821). On the principles of political economy. London: J. Murray.
- Sadowski, J. (2019). When data is capital: Datafication, accumulation, and extraction. *Big Data & Society*, 6(1), 1-12.
- Saint-Onge, H. (1996). Tacit Knowledge: The Key to the Strategic Alignment of Intellectual Capita. *Strategy & Leadership* 24, 10–16
- Saxenian, A. (2002). Silicon Valley’s new immigrant high-growth entrepreneurs. *Economic development quarterly*, 16(1), 20-31.
- Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American economic review*, 1-17.
- Siblisresearch. (2020). U.S. Stock Market Sector Weightings. Retrieved from <https://siblisresearch.com/data/sp-500-sector-weightings/>
- Smith, P. A. C. (2005). Knowledge sharing and strategic capital. *The Learning Organization*, 12(6), 563-574
- Smith, A. (2010). *The Wealth of Nations: An inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations* [1776]. Harriman House Limited.
- Togg. (2020). Keşfet, Erişim adresi: <https://togg.com.tr/content/kesfet>
- The Guardian. (2019). The Cambridge Analytica scandal changed the world – but it didn't change Facebook. Retrieved from <https://www.theguardian.com/technology/2019/mar/17/the-cambridge-analytica-scandal-changed-the-world-but-it-didnt-change-Facebook>
- Toffler, A. (1980). *The third wave*/Alvin Toffler. New York: Morrow.
- Udemy. (2020). Home. Retrieved from <https://about.udemy.com/?locale=tr-tr>
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2019). *Digital Economy Report 2019. Value Creation and Capture: Implications for Developing Countries*.
- Wang, J. C. (2008). Investigating market value and intellectual capital for S&P 500. *Journal of Intellectual Capital*, 9(4), 546-563.
- Wikipedia. (2020). List of public corporations by market capitalization. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_public_corporations_by_market_capitalization#2019
- Ycharts. (2020). S&P 500 Market Cap, Retrieved from https://ycharts.com/indicators/sp_500_market_cap
- Zaric, S., & Babic, V. (2016). Influence of human capital and the rule of law on gdp: European countries' comparison. *Knowledge International Journal*, 15(2), 507-512.



6331 SAYILI İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KANUNU'NA GÖRE İDARİ PARA CEZALARININ CAYDIRICILIĞI SORUNU

Ömür AKTAŞ*

Prof. Dr. Neşe SONGÜR**

ÖZ

Türkiye'nin iş sağlığı ve güvenliği konusunda önemli bir mevzuat eksikliği olmamasına rağmen, yasal düzenlemelerin caydırıcı yaptırımlarla desteklenmemesi nedeniyle istenen sonuçlar alınamamakta, bunun sonucunda ise Türkiye'de meydana gelen iş kazası sayıları ve oranları, özellikle ölümlü iş kazası sayıları ve oranları, diğer gelişmiş ülkelere nazaran yukarılarda olmaya devam etmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) de mevzuat ihlallerine karşı öngörülen ve uygulanan yaptırımların caydırıcı olması gerektiği, caydırıcı yaptırımlar olmadan ihlallerin önüne geçilemeyeceği, ayrıca yaptırımların ihlalin ağırlığı ile orantılı oldukları sürece ciddiye alınabilecekleri görüşündedir. Çalışma mevzuatı ile ilgili AB direktiflerinde de, idari yaptırımların ihlalin ciddiyetiyle ilişkili olarak, ölçülü, yeterli, etkili, orantılı ve caydırıcı olması gerektiği hususlarının özellikle altı çizilmiştir.

Bu çalışmanın konusunu, çalışma hayatı ile iş sağlığı ve güvenliğinin en önemli sorunlarından biri olan idari para cezalarının caydırıcılığı sorunu oluşturmaktadır. Çalışmada, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda öngörülen idari para cezalarının bir kısmı caydırıcılık açısından incelenerek konuya ilişkin tespitler yapılmış ve çözüm önerileri getirilmiştir. Bu tespit ve öneriler yapılırken, idari işlemin unsurlarından amaç unsuru ve idari para cezalarına hakim olan ilkelerden ölçülülük ilkesi göz önünde bulundurulmuştur.

Anahtar Sözcükler: 6331, İş Sağlığı ve Güvenliği, İdari Para Cezası, Caydırıcılık, Ölçülülük İlkesi

*İş Müfettişi, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı, e-posta: omuraktas06@hotmail.com

** Prof.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, e-posta: nesesongur@gmail.com

**THE PROBLEM OF DETERRENCE OF ADMINISTRATIVE FINES
ACCORDING TO THE OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY ACT NO. 6331**

ABSTRACT

Although there is not the deficiency of significant legislation on occupational health and safety in Turkey, the desired results can not be obtained because of the lack of deterrent sanctions. So, Turkey's occupational accident numbers and rates, especially fatal occupational accident numbers and rates, continue to be higher than developed countries.

International Labor Organization (ILO) thinks that the sanctions foreseen and applied against the violations of the legislation should be deterrent, that the violations cannot be prevented without deterrent sanctions, and that the sanctions can be taken seriously as long as they are proportional to the severity of the violation. In the EU directives on labor legislation, it is especially emphasized that administrative sanctions should be measured, adequate, effective, proportionate and deterrent in relation to the seriousness of the violation.

The subject of this study is the problem of deterrence of administrative fines which is one of the most important problems of working life and occupational health and safety. In this study, a part of administrative fines in the Occupational Health and Safety Act are examined from the point of deterrence. And then, solutions has been suggested. While suggesting the solutions, aim factor and principle of proportionality are considered.

Keywords: 6331, Occupational Health and Safety Act, Administrative Fine, Deterrence, Principle of Proportionality

1. GİRİŞ

İş sağlığı ve güvenliği kültürü ve bilincinin istenilen seviyeye çıkartılamaması ve buna bağlı olarak yaşanan iş kazası ve meslek hastalıkları, Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olup, iş kazası istatistikleri analiz edildiğinde Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerinden çok daha gerilerde olduğu görülmektedir. Bu durum, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun genel gerekçesinde ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın 2014-2018 ve 2019-2023 stratejik planlarında da belirtilmiş olup, yıllardır yürütülen çalışmalara rağmen iş sağlığı ve güvenliği konusunda istenen düzeye gelinemediği, iş sağlığı ve güvenliği mevzuatının uygulanmadığı, istatistiklerin de bu durumu doğruladığı ifade edilmektedir (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], 2012a: 6; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB], 2013: 43; Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı [AÇSHB], 2018: 42).

İş kazalarının ve meslek hastalıklarının azaltılmasını ve çalışanların sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışmalarını sağlamak, devletin başlıca ve en önemli görevlerinden birisidir. Türkiye'nin bu konudaki ilk düzenlemesi, 1865 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi'dir. Dilaver Paşa Nizamnamesi'ni takiben sırayla, Maadin Nizamnamesi, Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, Tersane-i Amiriye ve Mensip İşçilerin Emeklilikleri Hakkında Tüzük, Hicaz Demir Yolu Memur ve Hizmetlilerine Hastalık Kaza Hallerinde Yardım Tüzüğü, Askeri Fabrikalar Tüzüğü, Ereğli Havzai Fahmiesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik 151 Sayılı Kanun yürürlüğe girmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra ise 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili alınan kararlar, 818 Sayılı Borçlar Kanunu, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Belediyeler Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk iş kanunu olan 3008 Sayılı İş Kanunu, 4772 sayılı İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Hakkında Kanun, 931 Sayılı İş Kanunu, 1475 Sayılı İş Kanunu ve bu kanuna göre çıkartılan tüzükler, 4857 Sayılı İş Kanunu ve bu kanuna göre çıkartılan yönetmelikler gibi düzenlemeler yapılmış ve son olarak 30.06.2012 tarihinde ise Türkiye'nin ilk müstakil iş sağlığı ve güvenliği kanunu olan 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kabul edilmiştir.

Görüldüğü üzere Türkiye'nin iş sağlığı ve güvenliği konusunda hiçbir zaman önemli bir mevzuat eksikliği olmamış fakat 1865 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi'nden günümüze kadar yapılan yasal düzenlemeler, üretimi ve verimliliği artırma amacı güdülmesi, çeşitli sebeplerle uygulanamayıp kağıt üzerinde kalması, uygulansa bile caydırıcı yaptırımlarla desteklenmemesi gibi sebeplerle etkili olamamış ve istenen sonuçlar alınamamıştır.

Yasal düzenlemelerin tek başlarına bir anlam ifade etmedikleri, önceki satırlarda kısa bir özeti verilen Türkiye'nin geçmiş deneyimlerinden de kolayca çıkartılabilecek bir sonuçtur. Bu yasal düzenlemelerin toplumda karşılık bulması, toplum tarafından özümsemesi, gerekli bilinç ve kültürün oluşturulması gerekmektedir. Bu husus, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Tasarısı görüşülürken, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hem iktidar hem de muhalefet partileri milletvekilleri tarafından defalarca dile getirilmiştir. Bu hususun dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı tarafından da dile getirilmesi son derece önemlidir. Dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, söz konusu yasa tasarısı görüşülürken, Türkiye'deki iş kazası oranlarının gelişmiş ülkelere kıyasla çok yüksek olduğunu belirttikten sonra, yasa ile her şeyin çözülemeyeceğini, iş kazalarının gelişmiş ülkelerdeki seviyelere yalnızca yasa çıkartarak düşürülemeyeceğini, işverenlerin daha fazla kazanma uğruna iş güvenliği önlemlerini almadıklarını, iş kazası ve meslek hastalıklarının önüne geçilmesinin ancak güvenlik kültürünün oluşmasıyla mümkün olabileceğini belirtmiştir (TBMM, 2012b: 143). Bu görüşmeler esnasında, iktidar ve muhalefet partileri milletvekilleri de Bakanın bu görüşlerini paylaştıklarını belirtmişlerdir. Dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı ayrıca, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu yürürlüğe girdikten sonra hazırlanan tanıtım

kitapçığına yazdığı sunuş yazısında, iş sağlığı ve güvenliği için alınacak tedbirlerin bir maliyet unsuru olarak değil, işyerlerinin daha huzurlu, çalışanların daha mutlu ve işletmelerin daha verimli olabilmesi için bir öncelik olarak görülmesi gerektiğini, hazırlanan kanun ne kadar iyi olursa olsun, kanunun amacına ulaşmasının ancak ilgili bütün paydaşlarca benimsenmesi ve uygulamaya geçirilmesi ile mümkün olabileceğini belirtmiştir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü [ÇSGB İSGGM], 2012: 7).

2017 yılında İş Teftiş Kurulu Başkanlığı'nca yapılan programlı teftişler sonucu düzenlenen genel değerlendirme raporlarında, işverenlerde iş sağlığı ve güvenliği kültürünün yerleşmemiş olduğu, işverenlerin iş güvenliği uzmanı ve işyeri hekimlerinin tespit ve önerilerini ciddiye almadıkları, iş sağlığı ve güvenliğini gereksiz bir maliyet unsuru olarak gördükleri, alınacak olan önlemin maliyeti ile ödenecek olan idari para cezasını mukayese ederek maliyeti yüksek olan önlemleri almadıkları, bunun yerine idari para cezasını ödemeyi tercih ettikleri hususları belirtilmiştir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı [ÇSGB İTKB], 2017a: 26; ÇSGB İTKB, 2017b: 48; ÇSGB İTKB, 2018a: 32; ÇSGB İTKB, 2018b: 76, 96; ÇSGB İTKB, 2018c: 52).

Yukarıda belirtildiği gibi, iş sağlığı ve güvenliği kültürüne ve bilincine sahip az sayıda işveren dışında çoğu işveren, iş sağlığı ve güvenliği önlemleri almak için harcanacak parayı füzuli bulmakta, maliyetleri artırdığı gerekçesiyle iş sağlığı ve güvenliği önlemleri almaktan imtina etmekte, bunun sonucunda ise Türkiye'de meydana gelen iş kazası sayıları ve oranları, özellikle ölümlü iş kazası sayıları ve oranları, diğer gelişmiş ülkelere nazaran yukarılarda olmaya devam etmektedir. İşverenlerin bu tutumlarının en önemli nedenlerinden birinin, idari para cezalarının yeterince caydırıcı olmaması olduğu ifade edilmektedir (Çırak, 2006: 137; Demir, 2015: 122; Çetin ve Göğül, 2014: 26). Yasal düzenlemelerin toplumda karşılık bulması, toplum tarafından özümsemesi, gerekli bilinç ve kültürün oluşturulması için, dolayısıyla işverenlerin iş sağlığı ve güvenliği önlemleri için harcanacak paraları gereksiz bir maliyet unsuru olarak görmelerinin önüne geçmek için başvurulacak en önemli araç, başta idari para cezaları olmak üzere idari yaptırımların caydırıcılığının ve etkinliğinin sağlanmasıdır. Caydırıcı ceza hükümlerinin olmadığı bir iş hukuku sisteminin, sağlıklı bir biçimde, öngörülen amaçlar doğrultusunda işlemesi beklenemez (Evren, 2005: 1) ve caydırıcı yaptırımlarla desteklenmeyen her idari işlem gibi, çoğu kez uygulanmama ve ciddiye alınmama riskleriyle karşılaşılır (Oğurlu, 1999: 152).

İdari para cezalarının caydırıcılığının ve etkinliğinin sağlanmasında göz önünde bulundurulacak en önemli iki husus, amaç unsuru ve ölçülülük ilkesidir. *Amaç unsuru*, kanun koyucunun idari işlem ile ulaşmak istediği, o işlemde beklediği nihai sonucu ifade etmektedir. İdari para cezalarının amaçları, kurallara uymayanları cezalandırarak ihlali tekrar etmeme duygusunu uyandıran bir üzüntü yaratmak (Özay, 1985: 23) ve ihlalden sorumlu kişinin ıslahını sağlamak (Oğurlu, 2001: 37), kurallara uymayarak yaptırıma tabi tutulanları gören veya bilen kimselerin bu görgü ve bilgi karşısında çekinmeleri veya korkmaları yoluyla kurallara uyulması konusunda itici güç olmak ve kurallara uymayanları bu tutumlarından caydırarak kurallara uyulması konusunda istekli davranılmasını sağlamak (Kütük, 2008: 13), ilgilileri borç ve ödevlerini yerine getirmeye, yasaklara saygılı olmaya zorlamak (Balta, 1970: 201) ve sonuç olarak, her idari yaptırımda olduğu gibi kamu yararını sağlamaktır. 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda öngörülen idari para cezalarının amaçları ise, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerini almayan işverenleri cezalandırmak suretiyle ihlali tekrar etmeme duygusunu uyandıran bir üzüntü yaratmak ve ihlalden sorumlu işverenin ıslahını sağlamak, caydırıcılık özelliğiyle iş sağlığı ve güvenliği önlemi almayan diğer işverenlerin de bu konuda önlem almaları için itici güç olmak, böylece iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve iş kazası ve

meslek hastalıklarının azaltılmasına katkıda bulunmak ve sonuç olarak her idari yaptırımında olduğu gibi kamu yararını sağlamak olarak özetlenebilir.

Ölçülülük ilkesi ise, bir amaca ulaşmak için kullanılan yolun ve aracın amaca uygunluğunu, amaçla araç arasında ölçülü bir orantı olmasını, yani uygulanacak yaptırımın ihlalin ağırlığı ile orantılı olmasını ifade etmektedir. Hukuk devleti olmanın gereklerinden biri de, devletin eylem ve işlemlerinde aşırılığa kaçmaması, bireylerin temel hak ve özgürlüklerine yapılacak müdahalelerde ölçülü davranmasıdır (Arık, 2010: 38). Bu ilke uyarınca idari yaptırımlar; ölçülü olmalı, aşırıya kaçmamalı ve yöneldiği amacın gerçekleşmesi için gerekli olanla yetinmelidir. Başka bir deyişle, hukuka aykırı eylemle yaptırım arasında adalet ve hakkaniyet ilkelerine uygunluk bulunmalıdır (Özay, 1985: 59). Ölçülülük ilkesinin *elverişlilik, gereklilik ve orantılılık* olmak üzere üç alt ilkesi bulunmaktadır. *Elverişlilik alt ilkesine* göre, bir özgürlük ya da hakkı sınırlandırmada başvuru araç, sınırlandırmayla ulaşılmak istenen amacı gerçekleştirmeye elverişli olmalıdır. *Gereklilik alt ilkesine* göre, sınırlandırma aracı amaç için gerekli olmalıdır. *Orantılılık alt ilkesine* göre ise, araçla amaç arasında ölçülü bir oran bulunmalıdır. Ulaşılmak istenen amacın gerçekleşebilmesi için gerekli, elverişli ve zorunlu bir araçla başvurulması ve ulaşılmak istenen amaçla, başvuru sınırlandırma ya da yükümlendirme aracı arasında makul bir oranın bulunması, ölçülülük ilkesine uyulduğunu gösterir. Özetle, idarenin işlem ve eylemiyle, hedefe ulaşmada en hafif önlem ve sınırlamaya başvurulması, ölçülülük ilkesinin gereklerindedir (Oğurlu, 2004: 136-145). Ölçülülük ilkesi çalışma konusu açısından incelenecek olursa, yasama organı tarafından idari para cezalarının miktarları belirlenirken aşırıya kaçılmaması, amaca ulaşmada gerekli olanla yetinilmesi ve en hafif önlem ve sınırlamaya başvurulması gerektiği hususları önem arz etmektedir. Fakat ölçülülük ilkesine riayet ederken de, yasa koyucunun bireyi (işvereni) devlete karşı korumak konusunda aşırıya kaçmaması gerekmektedir. Kullanılan aracın (idari para cezasının) amaca ulaşmada (idari para cezası tehdidi ile caydırıcılık sağlanarak iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve iş kazası ve meslek hastalıklarının mümkün olduğunca azaltılması) bir katkısı yoksa, söz konusu aracın (idari para cezasının) elverişli olmadığı, dolayısıyla ölçülülük ilkesine aykırı olduğu söylenebilir. Yasama organı idari para cezalarını belirlerken, idari para cezasına neden olan fiilin ağırlığı ile öngörülen idari para cezasının ölçüsüz bir orantı içinde olmamasına dikkat etmeli, işvereni devlete karşı korumak isterken işçinin işveren tarafından sömürülmesine müsaade etmemeli, ceza miktarları işverenlerin yükümlülüklerine uymasını zorlayacak miktarda olmalıdır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) de idari para cezalarının amaç unsuru ve ölçülülük ilkesi göz önünde bulundurularak belirlenmesi gerektiği görüşünde olup, 2006 yılında ILO tarafından yapılan 95. Uluslararası Çalışma Konferansı sonrası hazırlanan raporda, mevzuat ihlallerine karşı öngörülen ve uygulanan yaptırımların caydırıcı olması gerektiği, aksi halde işverenlerin yasal yükümlülüklerini yerine getirmek yerine, daha az maliyetli olan cezaları ödemeyi tercih edebilecekleri belirtilmiştir. Konferansta ayrıca, para cezası miktarları belirlenirken, ihlalin tekrarlanması, işyerinin ekonomik durumu, ihlalden etkilenen ya da etkilenebilecek işçi sayısı, ihlalin niteliği ve ciddiyeti gibi kriterlerin göz önünde bulundurulması gerektiği, bu kriterlerle orantılı bir ceza miktarı belirlenmesi gerektiği hususları belirtilmiş ve ancak bu kriterler baz alınırca caydırıcı ve etkin bir ceza ve teftiş sistemi oluşturulabileceği ifade edilmiştir (ILO, 2006: 97, 98). Haziran 2011'de ILO tarafından yapılan 100. Uluslararası Çalışma Konferansı sonrası yayımlanan sonuç bildirgesinde ise, iş mevzuatlarının zorlayıcı yaptırımlara yer vermesi gerektiği, yaptırımlar her ne kadar iş teftişinin araçlarından sadece bir tanesi olsa da, cezalandırıcı ve caydırıcı yaptırımlar olmadan ihlallerin önüne geçilemeyeceği, ayrıca yaptırımların ihlalin ağırlığı ile orantılı oldukları sürece ciddiye alınabilecekleri vurgulanmıştır (Vega ve Robert, 2013: 6).

Çalışma mevzuatı ile ilgili AB direktiflerinde de, idari yaptırımların ihlalin ciddiyetiyle ilişkili olarak, ölçülü, yeterli, etkili, orantılı ve caydırıcı olması gerektiği hususlarının özellikle altı çizilmiş olup (Aydın, 2014: 18-243), Almanya, Hollanda, Belçika gibi pek çok Avrupa Birliği ülkesinde de idari para cezaları, ihlalin ciddiyeti, ağırlığı, ihlalden etkilenen/etkilenebilecek çalışan sayısı, ihlalin tekrar edip etmemesi gibi kriterler göz önünde bulundurularak uygulanmakta, böylece caydırıcılık sağlanmaktadır (ÇSGB İTKB, 2006: 16-23; ILO, 2006: 97; Vega ve Robert, 2013: 8).

Bu çalışmada, iş sağlığı ve güvenliği mevzuatının büyük çoğunluğunun Kanununun 30. Maddesine göre çıkartılan yönetmeliklerden oluştuğu ve iş teftişi esnasında işverenlerin en çok bu yönetmelik hükümlerini ihlal ettikleri (ÇSGB İTKB, 2017c: 39-122) gerçeğinden hareketle ve çalışmanın hacminin gereğinden fazla büyümemesi için, sadece iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili yönetmelik hükümlerine uyulmaması karşılığında öngörülen idari para cezaları irdelenmiş, caydırıcılığın sağlanması için öneriler sunulmuş, bu öneriler sunulurken, idari para cezası miktarlarının belirlenmesi aşamasında hangi kriterlerin göz önünde bulundurulması gerektiği konusuna değinilmiştir.

2. İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ İLE İLGİLİ YÖNETMELİK HÜKÜMLERİNE UYULMAMASI KARŞILIĞINDA ÖNGÖRÜLEN İDARİ PARA CEZALARI

Kanununun 30. maddesine dayanılarak çıkartılan yönetmelik hükümlerine aykırılık halinde, aşağıdaki tabloda belirtilen idari para cezaları öngörülmüştür.

Tablo 1: 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 30. Maddesinde Belirtilen

Yönetmelik Hükümlerine Aykırılık Halinde Öngörülen İdari Para Cezaları

Kanun Maddesi	Ceza Maddesi	Fiil	Tehlike Sınıfı	2020 Yılı			
				İdari Para Cezası Miktarı (TL)			
				10'dan az çalışan	10-49 çalışan	50 ve daha fazla çalışan	
30	30	26-1/n	30 uncu maddede öngörülen yönetmeliklerde belirtilen yükümlülükleri yerine getirmemek.	Az Tehlikeli	2.342	2.342	3.513
				Tehlikeli	2.927	3.513	4.684
				Çok Tehlikeli	3.513	4.684	7.026

Tablodan görüleceği üzere, İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 30. maddesine dayanılarak çıkarılan yönetmeliklere aykırılık halinde, işyerinin tehlike sınıfı ve çalışan sayısına göre değişen miktarlarda idari para cezaları öngörülmüştür. Bu idari para cezaları, söz konusu yönetmeliklerin hepsi için geçerli olup, ihlal edilen yönetmelik hükümlerinin her biri için ayrı ayrı uygulanmakta fakat ihlalden etkilenen çalışan sayısı ya da ihlalin gerçekleştiği iş ekipmanı sayısı ne olursa olsun, ceza miktarı değişmemektedir. Yani bir işyeri az tehlikeli sınıfta ise ve 10'dan az çalışanı varsa, herhangi bir yönetmelik hükmünün ihlal edilmesi durumunda bu ihlalden kaç çalışanın etkilendiği veya etkileneceği, bu ihlalin kaç adet iş ekipmanında gerçekleştiği gibi hususlar göz önünde bulundurulmadan 2.342 TL idari para cezası uygulanmaktadır. Söz konusu işyeri çok tehlikeli sınıfta yer alıyor ve işyerinde 50'den fazla çalışan bulunuyorsa, idari para cezası miktarı 7.026 TL'ye çıkmakta, fakat yine ihlalden

etkilenen veya etkilenecek çalışan sayısı ve bu ihlalin kaç adet iş ekipmanında tekrarlandığı gibi hususlar önem arz etmemektedir.

Aşağıda kanununun 30. maddesine göre çıkarılan yönetmeliklerden örnekler verilecek olup, bu yönetmelik hükümlerine aykırılık karşılığında öngörülen idari para cezalarının caydırıcılık açısından değerlendirilmesi yapıldıktan sonra çözüm önerileri sunulacaktır. Ayrıca söz konusu yönetmelik hükümlerine uyulmaması halinde uygulanacak idari para cezası miktarları yukarıdaki tabloda verildiğinden, her alt başlık için tekrar bu tablo verilmeyecektir. Bu sebeple her yönetmelik için yukarıdaki tabloya bakılması gerekmektedir.

2.1. İş Ekipmanlarının Kullanımında Sağlık ve Güvenlik Şartları Yönetmeliği Hükümlerine Aykırılık Halinde Uygulanan İdari Para Cezaları

İş Ekipmanlarının Kullanımında Sağlık ve Güvenlik Şartları Yönetmeliği, “işyerinde iş ekipmanlarının kullanımı ile ilgili sağlık ve güvenlik yönünden uyulması gerekli asgari şartları” belirlemekte olup, yönetmelikte geçen iş ekipmanı terimi, “işin yapılmasında kullanılan herhangi bir makine, alet, tesis ve tesisatı” ifade etmektedir. Çalışmanın bundan önceki kısımlarında da bahsedildiği gibi, işverenlerin önemli bir kısmı iş güvenliğini gereksiz bir maliyet unsuru olarak gördüklerinden, iş ekipmanlarında bulunması gerekli güvenlik donanımlarının kendilerine ek bir maliyet getirdiği gerekçesiyle, gerekli önlemleri almaktan imtina etmektedirler. İşverenlerin bu tutumu, 2016 yılında 11 ilde 283 işyerinde yapılan “Kauçuk ve Plastik Ürünlerin İmalatında İş Sağlığı ve Güvenliği Programlı Teftişi” ve 2017 yılında 3 ilde 215 işyerinde yapılan “Otomotiv Yan Sanayisinde İş Sağlığı ve Güvenliği Programlı Teftişi” sonucu yazılan genel değerlendirme raporlarında da belirtilmiştir (ÇSGB İTKB, 2017b: 119; ÇSGB İTKB, 2017c: 47). Aşağıda bu yönetmelik hükümlerinden bazıları örnek olarak verilmiştir.

- Yönetmeliğin “İş Sağlığı ve Ergonomi” başlıklı 9. maddesine göre, “Asgari sağlık ve güvenlik gereklerinin uygulanmasında, çalışanların iş ekipmanı kullanımı sırasındaki duruş pozisyonları ve çalışma şekilleri ile ergonomi prensipleri işverence tam olarak dikkate alınır.”

Bu madde ile, iş ekipmanı kullanımından kaynaklanabilecek kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları başta olmak üzere ergonomi ile ilgili risklere karşı önlem alınması gerektiği belirtilmektedir. Bu hükmün ihlal edilmesi durumunda ise uygulanacak idari para cezası miktarı, söz konusu ihlalin kaç iş ekipmanında gerçekleştiğine bakılmaksızın, tehlike sınıfı ve çalışan sayısı kriterine göre sabit bir miktar olarak öngörülmüştür. Bu hüküm bazen tek bir iş ekipmanında ihlal edilirken, bazen binlerce kişinin çalıştığı montaj hatlarında ihlal edilmektedir. Tek bir iş ekipmanında bu hükme uymak nispeten kolay ve daha az maliyetli iken, binlerce kişinin çalıştığı montaj hatlarında bu hükmün uygulanması hem daha zor hem de çok daha maliyetlidir. Fakat her iki işyerine de, şayet verilen örnekteki işyerlerinin tehlike sınıfları ve çalışan sayıları aynı kategoride ise, mevzuata aykırılık için aynı idari para cezası uygulanmaktadır. Bu durum ise orantılılık ilkesine aykırılık teşkil etmekte, caydırıcılığı olumsuz etkilemekte, uygulanacak olan idari para cezasının adaletten uzak olması, işverenleri ise önlem almak yerine ceza ödemeye teşvik etmesi ihtimalini doğurmaktadır. Söz konusu hükme aykırılık için öngörülen idari para cezasının ihlalin gerçekleştiği iş ekipmanı başına uygulanması durumunda, hem orantılılık ilkesi göz önünde bulundurulmuş olacak, hem adalet hem de caydırıcılık sağlanacaktır.

- Yönetmeliğin EK-I/2.8 maddesine göre “İş ekipmanının hareketli parçalarıyla mekanik temas riskinin kazaya yol açabileceği hallerde; iş ekipmanı, tehlikeli bölgeye ulaşmayı

önleyecek veya bu bölgeye ulaşılmadan önce hareketli parçaların durdurulmasını sağlayacak uygun koruyucular veya koruma donanımı ile donatılır.”

Bu maddede iş ekipmanlarında bulunması gereken makine koruyucusu, fotosel sistemi, ışın bariyeri, siviç sistemi gibi koruma donanımlarından bahsedilmekte olup, yukarıdaki örnekte olduğu gibi, söz konusu yükümlülüğün yerine getirilmemesi durumunda, koruyucu veya koruma donanımı olmayan iş ekipmanı sayısı önem arz etmemekte, idari para cezası maktu olarak uygulanmaktadır. Yani tehlike sınıfı ve çalışan sayısı kategorisi aynı olan iki işyerinin birinde koruyucusu olmayan iş ekipmanı sayısının 1, diğerinde koruyucusu olmayan iş ekipmanı sayısının 1000 olması durumunda, aynı idari para cezasına çarptırılmaktadırlar. Bu durum ise orantılılık ilkesine aykırılık teşkil etmekte, caydırıcılığı olumsuz etkilemekte, uygulanacak olan idari para cezası adaletten uzak kalmakta, işverenleri ise önlem almak yerine ceza ödemeye teşvik etmektedir. Söz konusu hükme aykırılık için öngörülen idari para cezasının, ihlalin gerçekleştiği her iş ekipmanı başına uygulanması durumunda hem orantılılık ilkesi göz önünde bulundurulmuş olacak, hem adalet hem de caydırıcılık sağlanacaktır.

- Yönetmeliğin EK-III/2.2. maddesi, periyodik kontrole tabi kaldırma ve iletme ekipmanlarına ilişkin hükümlere yer vermektedir. Bu maddeye göre, vinç, caraskal, forklift gibi kaldırma ve iletme ekipmanlarının “*makine mühendisleri, makine veya metal eğitimi bölümü mezunu teknik öğretmenler ya da makine tekniker veya yüksek teknikerleri tarafından yılda en az bir defa*” periyodik kontrollerinin yapılması gerekmektedir.

Bu maddede belirtilen yükümlülüğün yerine getirilmemesi durumunda, kaç adet kaldırma ve iletme aracının periyodik kontrolünün yapılmadığı hususu önem arz etmemekte, işyerinin tehlike sınıfı ve çalışan sayısı kategorisine göre maktu bir idari para cezası uygulanmaktadır. Hâlbuki 1 adet kaldırma aracının periyodik kontrolünün yapılmaması ile 100 adet kaldırma aracının periyodik kontrolünün yapılmamış olması arasında ihlalin ağırlığı açısından derin bir fark bulunmaktadır. Doğaldır ki, 1 adet kaldırma aracının periyodik kontrolünün yaptırılması ile 100 adet kaldırma aracının periyodik kontrolünün yaptırılması arasında maliyet açısından da büyük bir fark vardır. 100 adet kaldırma aracının periyodik kontrolünün yaptırılması için harcanacak para, söz konusu ihlal için belirlenen maktu idari para cezasından daha fazla olacaktır. Bu durumda ise işverenler, ceza ödemeyi önlem almaya tercih edebileceklerdir. Periyodik kontrolü yapılmayan her iş ekipmanı başına idari para cezası uygulanması durumunda, hem ihlalin ağırlığı göz önünde bulundurulmuş olacak, hem orantılılık ilkesi gözetilmiş olacak, hem de adalet ve caydırıcılık sağlanmış olacaktır.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, İş Ekipmanlarının Kullanımında Sağlık ve Güvenlik Şartları Yönetmeliği hükümlerine aykırılık halinde öngörülen idari para cezaları, ihlalin kaç adet iş ekipmanında gerçekleştirildiği hususundan bağımsız, sabit bir miktar olarak belirlenmiş olup, bu durum orantılılık ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Öne sürülen çözüm önerilerinde de belirtildiği gibi, caydırıcılığın sağlanabilmesi için, bu idari para cezalarının ihlalin gerçekleştiği her iş ekipmanı için ayrı ayrı uygulanması yerinde olacaktır.

2.2. İşyeri Bina ve Eklentilerinde Alınacak Sağlık ve Güvenlik Önlemlerine İlişkin Yönetmelik Hükümlerine Aykırılık Halinde Uygulanan İdari Para Cezaları

İşyeri Bina ve Eklentilerinde Alınacak Sağlık ve Güvenlik Önlemlerine İlişkin Yönetmelik'te, “*işyeri bina ve eklentilerinde bulunması gereken asgari sağlık ve güvenlik şartları*” belirlenmekte olup, yönetmelik hükümlerine aykırı hareket etmenin karşılığında öngörülen idari para cezası miktarları, tehlike sınıfı ve çalışan sayısı kategorilerine göre maktu

olarak belirlenmiş olup, ihlalden etkilenen veya etkilenecek çalışan sayısı göz önünde bulundurulmamıştır.

- Yönetmeliğin EK-1/10. maddesinde, işyerlerindeki acil çıkış yolları ve kapıları ile ilgili yükümlülükler belirtilmiş olup, acil çıkış yolları ve kapılarının sayısı, nitelikleri, boyutları, yerleri vb. ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.

Acil çıkış yolları ve kapılarının olmaması veya yeterli sayıda olmaması, uygun yerlere konumlandırılmaması, önlerinde çıkışı engelleyecek veya zorlaştıracak engeller bulunması, kapıların kilitli olması, acil çıkış yönlendirme işaretlerinin olmaması, elektrik kesilmesi halinde yeterli aydınlatmayı sağlayacak acil aydınlatma sisteminin bulunmaması gibi durumlarda uygulanacak idari para cezası, ihlalden etkilenecek çalışan sayısı gözetilmeden belirlenmiştir. Örneğin çok tehlikeli sınıfta yer alan ve 50 çalışanın bulunduğu bir işyerinde söz konusu ihlaller için öngörülen idari para cezası ile, yine çok tehlikeli sınıfta yer alan fakat 1000 çalışanı olan bir işyeri için öngörülen idari para cezası aynıdır. Deprem, yangın, patlama, kimyasal sızıntı, toksik yayılım gibi acil durumlarda, acil çıkış yollarının ve kapılarının olmaması ya da acil aydınlatma sisteminin bulunmaması, örnek olarak verilen bu iki işyeri için farklı sonuçlar doğuracaktır. Bu gibi durumlarda 1000 çalışan bulunan işyerinde, 50 çalışan bulunan işyerine nazaran daha fazla kişinin zarar görmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple, idari para cezasının söz konusu ihlalin yapıldığı işyerinde veya işyeri bölümünde bulunan ihlalden etkilenecek çalışan sayısı göz önünde bulundurulurken, her çalışan başına uygulanması gerekmektedir. Böylece ihlalin ağırlığı ve ciddiyeti göz önünde bulundurulurken hem orantılılık ilkesine uygunluk, hem de caydırıcılık sağlanacaktır.

- Yönetmeliğin EK-1/11. maddesine göre, *“İşyerinin büyüklüğüne, yapılan işin özelliğine, işyerinde bulunan ekipmanlara, kullanılan maddelerin fiziksel ve kimyasal özelliklerine ve işyerinde bulunabilecek azami kişi sayısına göre, işyerinde etkili ve yeterli yangın söndürme ekipmanı ile gerektiğinde yangın detektörleri ve alarm sistemleri bulundurulur.”*

İşyerlerinde etkili ve yeterli yangın söndürme ekipmanı ile yangın detektörleri ve alarm sistemlerinin bulunmaması halinde öngörülen idari para cezası ise yine tehlike sınıfı ve çalışan sayısı kategorilerine göre maktu olarak belirlenmiş olup, idari para cezası miktarı belirlenirken, bu maddede belirtilen yangınla mücadele ekipmanlarının işyerinde veya işyerinin belirli bölümlerinde bulunmaması halinde çıkacak bir yangından etkilenecek çalışan sayısı göz önünde bulundurulmamıştır. Örneğin, az tehlikeli sınıfta yer alan ve 50 çalışanın bulunduğu bir işyerinde yangın söndürme ekipmanı, yangın detektörü, alarm sistemi gibi yangınla mücadele ekipmanlarının bulunmaması ile yine az tehlikeli sınıfta yer alan fakat 1000 kişinin çalıştığı bir işyerinde yangınla mücadele ekipmanının bulunmaması bir tutulmuş ve her iki işyeri için de 3.513 TL idari para cezası öngörülmüştür. 50 çalışanın bulunduğu bir işyerinde yangınla mücadele ekipmanlarının olmaması ile 1000 çalışanın bulunduğu bir işyerinde yangınla mücadele ekipmanı bulunmaması arasında ihlalin ağırlığı bakımından büyük bir fark vardır. Fakat idari para cezası miktarı belirlenirken bu fark gözetilmemiş, orantılılık ilkesine uyulmamıştır. Ayrıca 1000 çalışanın bulunduğu işyerinde belirtilen önlemleri almanın maliyeti, öngörülen idari para cezası miktarından çok daha fazla olacaktır. Bu husus da göz önünde bulundurulduğunda, idari para cezası miktarının caydırıcı olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Sonuç olarak, idari para cezasının olası bir yangından etkilenecek çalışan sayısı başına uygulanması yerinde olacaktır. Bu hususa, İş Teftiş Kurulu Başkanlığı'nca 3 ilde 215 işyerinde yapılan “Otomotiv Yan Sanayisinde İş Sağlığı ve Güvenliği Programlı Teftişi” sonucu yazılan genel değerlendirme raporunda da değinilmiş olup, yangınla mücadele konusundaki eksikliklerin giderilme oranının diğer eksikliklere göre daha düşük olduğu, bunun nedeninin ise

söz konusu yangınla mücadele ekipmanlarının ve sistemlerinin maliyetli olması olduğu belirtilmiştir (ÇSGB İTKB, 2017b: 108).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, İşyeri Bina ve Eklentilerinde Alınacak Sağlık ve Güvenlik Önlemlerine İlişkin Yönetmelik hükümlerine aykırılık halinde öngörülen idari para cezaları, ihlalden etkilenecek çalışan sayısı gözetilmeden belirlenmiştir. İdari para cezasının, söz konusu ihlalin yapıldığı işyerindeki veya işyeri bölümündeki bu ihlalden etkilenecek çalışan sayısı göz önünde bulundurularak, her çalışan başına uygulanması gerekmektedir. Böylece ihlalin ağırlığı ve ciddiyeti göz önünde bulundurularak hem orantılılık ilkesine uygunluk, hem de caydırıcılık sağlanmış olacaktır.

2.3. Kimyasal Maddelerle Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik Hükümlerine Aykırılık Halinde Uygulanan İdari Para Cezaları

Kimyasal Maddelerle Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik'te, kimyasal maddelerden kaynaklanan veya kaynaklanabilecek risklerden çalışanları korumak için asgari şartlar belirlenmiştir.

- Yönetmeliğin 7/1-g-2 maddesine göre, “*Tehlikeli kimyasal maddelerle çalışmalarda, çalışanların sağlık ve güvenliği yönünden riski kaynağında önlemek üzere, uygun iş organizasyonu ve yeterli havalandırma sistemi kurulması gibi toplu koruma önlemleri alınır.*”

Tehlikeli kimyasal maddelerle çalışılan işyerlerinde, çalışanların bu kimyasallara maruziyetinin önlenmesi veya en aza indirilmesi için kurulması gereken havalandırma sisteminin yokluğu durumunda, tehlike sınıfı ve çalışan sayısı kategorisine göre maktu idari para cezaları belirlenmiş olup, bu kimyasallara maruz kalan çalışan sayısı göz önünde bulundurulmamıştır. Örneğin 9 çalışanın bulunduğu ve tehlikeli sınıfta yer alan, çalışanların tamamının tehlikeli kimyasallara maruz kaldığı bir işyerinde havalandırma sisteminin bulunmaması karşılığında öngörülen idari para cezası miktarı 2.927 TL iken, çok tehlikeli sınıfta yer alan ve 50’den fazla çalışan bulunan fakat bu çalışanların yalnızca birinin tehlikeli kimyasala maruz kaldığı bir işyerinde havalandırma sistemi bulunmaması karşılığında öngörülen idari para cezası miktarı ise 7.026 TL’dir. Yani havalandırma sistemi kurulmaması sebebiyle 9 çalışanın tehlikeli kimyasallara maruz kalması karşılığında öngörülen idari para cezası, 1 çalışanın tehlikeli kimyasallara maruz kalması karşılığında öngörülen idari para cezasından daha düşüktür. Bu durum ise orantılılık ilkesine aykırılık teşkil etmekte, caydırıcılığı ise olumsuz etkilemektedir. Ayrıca havalandırma sistemlerinin kurulum ve işletme maliyetleri çoğu zaman yüksek olduğundan, söz konusu idari para cezası miktarları, havalandırma sistemlerinin maliyetinden daha düşük kalmakta, bu durum ise işverenlerde havalandırma sistemi kurmak konusunda zorlayıcı bir etki yaratamamaktadır. Bu husus, İş Teftiş Kurulu Başkanlığı’nca 2017 yılında 10 ilde 329 işyerinde yapılan “Ana Metal Sanayisinde İş Sağlığı ve Güvenliği Programlı Teftişi” ve aynı yıl 3 ilde 215 işyerinde yapılan “Otomotiv Yan Sanayisinde İş Sağlığı ve Güvenliği Programlı Teftişi” sırasında da gözlenmiş olup, söz konusu teftişler sonucu yazılan genel değerlendirme raporlarında, havalandırma sistemlerinin maliyetli olması ve yatırım gerektirmesi nedeniyle bazı işverenler tarafından yapılmadığı, bazı işverenlerin havalandırma sistemi kurulduğunda karşılaşılabilecek maliyet ile bu sistem kurulmadığında ödenecek olan idari para cezasını mukayese ederek havalandırma sistemi kurmadıkları belirtilmiştir (ÇSGB İTKB, 2017b: 33, 48, 108).

Şayet bu maddeye aykırılık karşılığında öngörülen idari para cezası miktarı, tehlikeli kimyasallara maruz kalan çalışan sayısı göz önünde bulundurularak ihlalden etkilenen her

çalışan başına uygulanırsa, ihlalin ağırlığı ve ciddiyeti göz önünde bulundurularak orantılılık ilkesine uyum sağlanacak ve ceza miktarı caydırıcı hale gelecektir.

2.4. Çalışanların Patlayıcı Ortamların Tehlikelerinden Korunması Hakkında Yönetmelik Hükümlerine Aykırılık Halinde Uygulanan İdari Para Cezaları

Çalışanların Patlayıcı Ortamların Tehlikelerinden Korunması Hakkında Yönetmelik'te çalışanların patlayıcı ortamların tehlikelerinden korunması için alınması gereken önlemler belirtilmiş olup, yönetmelik hükümlerine aykırı hareket etmenin karşılığında öngörülen idari para cezası miktarları, tehlike sınıfı ve çalışan sayısı kategorilerine göre maktu olarak belirlenmiş olup, ihlalden etkilenecek çalışan sayısı göz önünde bulundurulmamıştır.

- Yönetmeliğin EK-2/2.1. maddesine göre, *“Patlama tehlikesine neden olabilecek yanıcı gazlar, buharlar, sisler veya tutuşabilir tozların isteyerek veya istemeyerek ortaya çıkması halinde, bunların güvenli bir yere uygun şekilde yönlendirilmesi veya uzaklaştırılması sağlanır, bunun yapılması pratik olarak mümkün değilse yayılmalarını önleyecek başka uygun önlemler alınır.”*

Bu maddede daha önceki örneklerde olduğu gibi, başta havalandırma sisteminin kurulması olmak üzere, uygun proses ve mühendislik kontrol sistemleri ile önlem alınarak patlama ihtimalinin ortadan kaldırılması için önlem alınması istenmektedir. Bu maddeye aykırılık halinde, önlem alınmaması sonucu meydana gelebilecek bir patlamada zarar görecektir olan çalışan sayısı göz önünde bulundurulmamış ve tehlike sınıfı ile çalışan sayısı kategorilerine göre maktu idari para cezaları belirlenmiştir. Yani bir patlama sonucu 1 çalışanın hayatını kaybetmesi veya yaralanması riski için öngörülen idari para cezası ile, 5 çalışanın hayatını kaybetmesi veya yaralanması riski için öngörülen idari para cezası bir tutularak ihlalin ağırlığı ve ciddiyeti göz önünde bulundurulmamış, orantılılık ilkesine aykırı hareket edilmiştir. Ayrıca, aynı tehlike sınıfı ve aynı çalışan sayısı kategorisinde bulunan bir boya fabrikası ile metal sektöründe faaliyet gösteren ve patlayıcı ortamın sadece işyerinin tabanca boyacılığı yapılan küçük bir boyahanesinde olduğu bir işyeri ele alınırsa, boya fabrikasının kimyasal madde depoları ve hemen hemen tüm proseslerinde bu önlemin alınması gerekirken, metal sektöründe faaliyet gösteren işyerinin sadece küçük bir boyahanesinde bu önlemin alınması gerekmektedir. Küçük bir boyahane belirtilen önlemi almak nispeten daha kolay ve daha az maliyetli iken, boya üretimi yapılan bir işyerinin kimyasal madde depoları, boya üretiminin yapıldığı alanlar ve nihai ürün depoları gibi işyerinin neredeyse tamamında bu önlemi almak hem daha zor hem daha maliyetli olacaktır. İdari para cezası miktarı göz önünde bulundurulduğunda ise önlem alınmanın maliyeti ceza miktarından daha fazla olacaktır. Bu durum da caydırıcılığı olumsuz etkileyecektir.

Bu sebeple, söz konusu ihlal için belirlenecek idari para cezası, ihlalden etkilenecek çalışan sayısı başına uygulandığı takdirde, hem orantılılık ilkesine uygun davranılmış hem de caydırıcılık sağlanmış olacaktır.

- Yönetmeliğin EK-3 bölümüne göre, *“Patlayıcı ortam oluşabilecek tüm yerlerdeki ekipman ve koruyucu sistemler, Muhtemel Patlayıcı Ortamda Kullanılan Teçhizat ve Koruyucu Sistemlerle İlgili Yönetmelikte (94/9/AT) belirtilen kategorilere göre seçilir.”*

Burada bahsedilen ekipmanlar, patlayıcı ortam oluşabilecek yerlerde, patlayıcı ortamın tutuşmasını önlemek ve olası bir patlamanın önüne geçmek için kullanılması gereken ve “exproof” olarak tabir edilen, Türkiye’de üretilmeyen ve yurtdışından ithal edilen maliyeti yüksek ekipmanlardır. Petro-kimya tesisleri, gaz dolmuş tesisleri, boya ve tiner fabrikaları, demir-çelik tesisleri, şeker fabrikaları, çelik kapı fabrikaları, sunta ve MDF fabrikaları, mobilya

fabrikaları gibi pek çok işyerinin patlayıcı ortam oluşabilecek bölgelerinde bu ekipmanların kullanılması gerekmektedir. Muhtemel patlatıcı ortamlarda kullanılan ekipmanların (elektrik ve aydınlatma tesisatı, elektrik motorları, detektörler vb.) exproof özellikte olmaması durumunda öngörülen idari para cezası miktarlarının, bu ekipmanların maliyetleri göz önünde bulundurulduğunda caydırıcılıktan uzak olduğu görülmektedir. Ayrıca yukarıdaki örnekte belirtilen işyerleri için yapılan tespitler bu husus için de geçerlidir. Yani bir patlama sonucu 1 çalışanın hayatını kaybetmesi veya yaralanması riski için öngörülen idari para cezası ile, 5 çalışanın hayatını kaybetmesi veya yaralanması riski için öngörülen idari para cezası bir tutularak ihlalin ağırlığı ve ciddiyeti göz önünde bulundurulmamış, orantılılık ilkesine aykırı hareket edilmiştir. Bu sebeple, söz konusu ihlal için belirlenecek idari para cezası, ihlalden etkilenecek çalışan sayısı başına uygulanmalıdır. Böylece hem orantılılık ilkesine uygun davranılmış hem de caydırıcılık sağlanmış olacaktır.

2.5. Yapı İşlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliği Hükümlerine Aykırılık Halinde Uygulanan İdari Para Cezaları

Bu yönetmelik kapsamında alınmayan her önlem için, diğer yönetmeliklerde olduğu gibi, ihlalden etkilenen veya etkilenecek çalışan sayısı göz önünde bulundurulmamakta, tehlike sınıfı ve çalışan sayısı kategorilerine göre belirlenen maktu idari para cezaları uygulanmaktadır. Yapı işlerinin yapıldığı işyerlerinin tamamı çok tehlikeli sınıfta yer aldığından, uygulanacak idari para cezası miktarı sadece çalışan sayısı kategorisine göre belirlenmektedir. Yani inşaat 10'dan az çalışan bulunuyorsa 3.513 TL, 10-49 arası çalışan bulunuyorsa 4.684 TL, 50 ve daha fazla çalışan bulunuyorsa 7.026 TL idari para cezası uygulanmaktadır.

- Yönetmeliğin EK-4A/2-ç maddesine göre, *“Çalışma yerlerinde çalışanların güvenliği öncelikle, güvenli korkuluklar, düşmeyi önleyici platformlar, bariyerler, kapaklar, çalışma iskeleleri, güvenlik ağları veya hava yastıkları gibi toplu koruma tedbirleri ile sağlanır.”*

Bu yönetmelik hükmüne göre, inşaatın kalıp çalışmasının yapıldığı alanda bulunan çalışanların yüksekte düşmelerini engellemek amacıyla kurulması gereken güvenlik ağlarının yokluğu halinde öngörülen idari para cezası miktarı, ihlalden etkilenecek çalışan sayısına göre değil, işyerindeki toplam çalışan sayısının hangi kategoriye girdiğine göre belirlenmektedir. Örneğin, 30 çalışan bulunan bir işyerinde 20 çalışan ile kalıp çalışması yapılması ve yine 30 çalışan bulunan bir başka işyerinde 10 çalışan ile kalıp çalışması yapılması halinde, güvenlik ağı kurulmaması karşılığında öngörülen idari para cezası miktarları aynıdır. Halbuki bir işyerinde ihlalden etkilenecek çalışan sayısı 20 iken, diğer işyerinde ihlalden etkilenecek çalışan sayısı 10'dur ve her iki ihlalin ağırlığı birbirinden farklıdır. Yine aynı şekilde, 50 çalışan ile tek bloklu bir bina inşaatının yapıldığı bir işyeri ile 500 çalışan ile 30 bloklu bina inşaatının yapıldığı işyeri kıyaslandığında, tek bloklu inşaatı tek bir güvenlik ağı kurulması gerekirken, 30 bloklu inşaatın her bloğuna ayrı ayrı güvenlik ağı kurulması gerekmektedir. Fakat yine her iki durumda güvenlik ağı bulunmaması sebebiyle uygulanacak idari para cezası miktarları aynıdır. Bu durum, ihlalin ağırlığı ve ihlalden etkilenecek çalışan sayısı göz önüne alınmadığından, orantılılık ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Ayrıca 30 bloğun hepsine tek tek güvenlik ağı kurulması hem daha zor hem de çok daha maliyetli iken, tek blokta oluşan bina inşaatına güvenlik ağı kurulması hem daha kolay, hem de daha az maliyetlidir. Her iki işverene de aynı miktarda idari para cezası uygulanması adaletli olmayacaktır. 30 bloğun her birine tek tek güvenlik ağı kurulmasının maliyeti ise öngörülen idari para cezasından çok daha fazla olacağından, caydırıcılıktan bahsetmek de mümkün olmayacaktır. Bu sebeplerle, güvenlik ağı kurulmaması sebebiyle uygulanacak idari para cezasının, ihlalden etkilenecek çalışan sayısı ile doğru orantılı olarak uygulanması gerekmektedir.

- Yönetmeliğin EK-5/A bölümünde cephe iskeleleri ile ilgili güvenlik gereklerine yer verilmiş olup, bu bölümün 1. maddesi, “Yapı işlerinde TS EN 12810-1 standardına uygunluk belgesi olan ön yapımlı bileşenlerden oluşan cephe iskeleleri kullanılır ve yapılan işe uygun özellikte (yük sınıfı, boyut vb.) cephe iskelesi seçilir” şeklindedir.

Bu maddeye göre inşaata kurulacak cephe iskelelerinin standartlara uygun olması gerekmektedir. Standartlara uygun cephe iskelesinin kurulmadığı inşaatlar için öngörülen idari para cezası miktarı, ihlalden etkilenecek (iskele üzerinde ve çevresinde çalışan) çalışan sayısına göre değil, işyerinin hangi çalışan sayısı kategorisine girdiğine göre belirlenmiştir. Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi, 50 çalışan ile tek blokluk bir bina inşaatı yapılan işyerindeki cephe iskelesinin standartlara uygun olmaması karşılığında öngörülen idari para cezası ile, 500 çalışan ile 30 blokluk bina inşaatının yapıldığı işyerindeki her bir bloğa kurulan cephe iskelelerinin standartlara uygun olmaması karşılığında uygulanacak olan idari para cezası miktarı aynıdır. Fakat 30 blokluk inşaatta her bloğa kurulacak standartlara uygun cephe iskelesinin maliyeti ile tek bir bloğa kurulacak standartlara uygun cephe iskelesinin maliyetlerinin aynı olmadığı gibi, bu iskeleler üzerinde ve çevresinde çalışan, yani cephe iskelesindeki uygunsuzluk sebebiyle yüksekten düşme veya iskelenin çökmesi sonucu zarar görme riski olan çalışan sayısı da aynı olmayacaktır. Bu nedenle, cephe iskelelerinin standartlara uygun olmaması sebebiyle uygulanacak idari para cezasının, ihlalden etkilenecek çalışan sayısı ile doğru orantılı olarak uygulanması gerekmektedir.

İş Teftiş Kurulu Başkanlığı’nca 2017 yılında 54 ilde 2132 inşaatta gerçekleştirilen “Yapı İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Programlı Teftişi” sonucu hazırlanan genel değerlendirme raporunda da, standartlara uygun güvenlik ağı ve iskele kurulumu gibi yüksek maliyetli noksanlıkların işverenlerce giderilmediği, bunun yerine idari para cezasına razı olduğu belirtilmiştir (ÇSGB İTKB, 2017a: 24).

Yönetmeliğin diğer tüm maddelerine aykırılık için öngörülen idari para cezaları, bu iki örnekte bahsedildiği gibi, ihlalin ağırlığı ve ihlalden etkilenebilecek çalışan sayısı göz önünde bulundurulmadan uygulanmakta olup, idari para cezasının ihlalin ağırlığı göz önünde bulundurularak ihlalden etkilenecek çalışan sayısı başına uygulanması, orantılılık ilkesi ve amaç unsuruna (caydırıcılık) uyum için bir zorunluluk teşkil etmektedir.

2.6. Maden İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliği Hükümlerine Aykırılık Halinde Uygulanan İdari Para Cezaları

Bu yönetmelik, yönetmeliğin 1. maddesinde belirtildiği gibi, “Sondajla maden çıkarılan işlerin yapıldığı işyerleri ile yeraltı ve yerüstü maden işlerinin yapıldığı işyerlerinde çalışanların sağlık ve güvenliğinin korunması için uyulması gerekli asgari şartları” belirlemekte olup, bu yönetmelik kapsamında alınmayan her önlem için, diğer yönetmeliklerde olduğu gibi, ihlalden etkilenen çalışan sayısı değil, tehlike sınıfı ve çalışan sayısı kategorilerine göre belirlenen maktu idari para cezaları uygulanmaktadır. Maden işyerlerinin tamamı çok tehlikeli sınıfta yer aldığından, uygulanacak idari para cezası miktarı sadece çalışan sayısı kategorisine göre belirlenmektedir. Yani işyerinde 10’den az çalışan bulunuyorsa 3.513 TL, 10-49 arası çalışan bulunuyorsa 4.684 TL, 50 ve daha fazla çalışan bulunuyorsa 7.026 TL idari para cezası uygulanmaktadır.

- Yönetmeliğin “Patlama, Yangın ve Zararlı Ortam Havasından Korunma” başlıklı 7. maddesine göre “İşveren, patlama ve yangın çıkmasını ve bunların olumsuz etkilerini önlemek üzere, patlayıcı ve sağlığa zararlı ortam havasının oluşmasını önlemek, yapılan işlemlerin doğası gereği patlayıcı ortam oluşmasının önlenmesi mümkün

değilse patlayıcı ortamın tutuşmasını önlemek, patlama ve yangın başlangıçlarını tespit etmek, yayılmasını önlemek ve mücadele etmek için yapılan işe uygun tedbirler alır.”

Örneğin bir yeraltı maden işletmesinde 50 çalışan bulunuyor fakat bu çalışanların 30'u yerüstünde idari görevde yani ofiste, 20 çalışan ise yeraltında maden çıkarma işinde görevli ise, bu maddeye aykırılık halinde sadece 20 çalışan ihlalden etkilenecek demektir. Toplam 49 çalışan bulunan başka bir yeraltı maden işletmesinde ise çalışanların 10'u yer üstünde idari görevde, 39'u yeraltında maden çıkarma işinde görevli ise, bu maddeye aykırılık halinde sadece 39 çalışan ihlalden etkilenecektir. Fakat bu maddeye aykırılık halinde ilk işyerine uygulanacak idari para cezası miktarı, ihlalden etkilenen çalışan sayısı göz önünde bulundurulmadığından, toplam çalışan sayısı 50'nin üzerinde olduğu için, toplam çalışan sayısı 10-49 arası olan ikinci işyerinden daha fazla olacaktır. Yine aynı şekilde yeraltında 50 çalışanı bulunan bir maden işyerinde belirtilen önlemlerin alınmaması halinde ihlalden etkilenecek çalışan sayısı ile yeraltında 1000 çalışanı bulunan bir maden işyerinde belirtilen önlemlerin alınmaması halinde ihlalden etkilenecek çalışan sayısı arasında da büyük fark bulunmaktadır. Buna rağmen her iki işyerine de ihlal sebebiyle uygulanacak idari para cezası miktarı aynıdır. Ayrıca 1000 çalışanın yeraltında çalıştığı bir maden işyerinde belirtilen önlemleri almanın maliyeti, bu işyeri için belirlenen idari para cezası miktarından çok daha fazla olacaktır. Orantılılığın ve caydırıcılığın sağlanması için, ihlalden etkilenen veya etkilenecek çalışan sayısı göz önünde bulundurulmalı ve buna göre idari para cezası çalışan sayısı başına uygulanmalıdır.

2.7. İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik Hükümlerine Aykırılık Halinde Uygulanan İdari Para Cezaları

Bu yönetmelikte, yönetmeliğin 1. maddesinde belirtildiği gibi, *“işyerlerinde acil durum planlarının hazırlanması, önleme, koruma, tahliye, yangınla mücadele, ilk yardım ve benzeri konularda yapılması gereken çalışmalar ile bu durumların güvenli olarak yönetilmesi ve bu konularda görevlendirilecek çalışanların belirlenmesi ile ilgili usul ve esaslar”* düzenlenmektedir.

Yönetmeliğin 11/1 maddesine göre,

- *“Çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde 30 çalışana,*
- *Tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde 40 çalışana,*
- *Az tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde 50 çalışana kadar;*
 - *Arama, kurtarma ve tahliye,*
 - *Yangınla mücadele*

konularının her biri için uygun donanıma sahip ve özel eğitilmiş en az birer çalışanın destek elemanı olarak görevlendirilmesi gerekmektedir. İşyerinde bunları aşan sayılarda çalışanın bulunması halinde, tehlike sınıfına göre her 30, 40 ve 50'ye kadar çalışan için birer destek elemanı görevlendirilir.”

Yönetmeliğin 11/2 maddesinde ise, *“ilk yardım konusunda İlk Yardım Yönetmeliği esaslarına göre destek elemanı görevlendirilir.”* denilerek İlk Yardım Yönetmeliği'ne atıf yapılmıştır. İlk Yardım Yönetmeliği'nin 19/1 maddesine göre işyerlerinde bulundurulması gereken ilkyardımcı sayısı şu şekildedir.

- *“Az tehlikeli işyerlerinde, her 20 çalışan için 1 ilkyardımcı,*
- *Tehlikeli işyerlerinde, her 15 çalışana kadar 1 ilkyardımcı,*
- *Çok tehlikeli işyerlerinde, her 10 çalışana kadar 1 ilkyardımcı”*

Görüldüğü üzere yönetmeliğin 11. maddesinin birinci ve ikinci fıkralarında, arama kurtarma ve tahliye, yangınla mücadele ve ilkyardım konularında görevlendirilecek olan destek elemanlarının sayıları belirtilmiştir. Bu hükümlere uyulmaması, yani destek elemanı görevlendirilmemesi ya da yeterli sayıda destek elemanı görevlendirilmemesi durumunda ise uygulanacak idari para cezası miktarı, görevlendirilmeyen destek elemanı sayısına göre değil, işyerinin tehlike sınıfına ve çalışan sayısı kategorisine göre belirlenmiştir. Örneğin az tehlikeli sınıfta yer alan ve 100 çalışan bulunan bir işyerinde arama, kurtarma ve tahliye için 2, yangınla mücadele için 2, ilkyardım için ise 5 destek elemanı olmak üzere toplam en az 9 destek elemanı görevlendirilmesi gerekirken, yine az tehlikeli sınıfta yer alan ve 1000 çalışan bulunan bir işyerinde, arama, kurtarma ve tahliye için 20, yangınla mücadele için 20, ilkyardım için ise 50 destek elemanı olmak üzere toplamda en az 90 destek elemanı görevlendirilmesi gerekmektedir. Fakat bu destek elemanlarının görevlendirilmemesi durumunda her iki işyeri için de uygulanacak olan idari para cezası miktarı (3.513 TL) aynıdır. Bu durum ise orantılılık ilkesine aykırılık teşkil etmekte ve adaletsizlik yaratmakta, caydırıcılığı da olumsuz etkilemektedir. Ayrıca ikinci işyerinin bu destek elemanlarını görevlendirmesi halinde, arama, kurtarma ve tahliye ile yangınla mücadele ekiplerinde görevlendirilen destek elemanlarına temin etmek zorunda olduğu yangın battaniyesi, ısı ve aleve dayanıklı elbise, solunum seti vb. ekipman ve donanımların maliyetleri ve ilkyardımcı olarak görevlendirilecek çalışanların ilkyardımcı sertifikası almak için gitmek zorunda oldukları kursların ücretleri göz önünde bulundurulduğunda, idari para cezasının caydırıcılıktan ne kadar uzak olduğu anlaşılacaktır. Caydırıcılığın sağlanabilmesi için, idari para cezasının görevlendirilmeyen her destek elemanı başına uygulanması gerekmektedir.

2.8. Çalışanların Gürültü İle İlgili Risklerden Korunmalarına Dair Yönetmelik Hükümlerine Aykırılık Halinde Uygulanan İdari Para Cezaları

Bu yönetmelik, yönetmeliğin 1. maddesinde de belirtildiği üzere, “*çalışanların gürültüye maruz kalmaları sonucu oluşabilecek sağlık ve güvenlik risklerinden korunmaları için asgari gerekliliklerin belirlenmesi*” amacıyla çıkartılmış olup, yönetmelikte en düşük ve en yüksek maruziyet eylem değerleri ile maruziyet sınır değerleri belirlenmiş, belirtilen değerlerin aşılması halinde alınacak tedbirler sıralanmıştır.

Bu yönetmelik hükümlerine aykırılık halinde uygulanacak idari para cezaları da, kanununun 30. maddesine göre çıkarılan diğer yönetmeliklerde olduğu gibi, gürültüye maruz kalan çalışanların sayısı göz önünde bulundurulmadan, tehlike sınıfı ve çalışan sayısı kategorilerine göre maktu olarak belirlenmiştir. Örneğin az tehlikeli sınıfta yer alan ve 10’dan az çalışan bulunan işyerlerinde bu yönetmelik hükümlerine uyulmaması karşılığında öngörülen idari para cezası miktarı 2.342 TL iken, çok tehlikeli sınıfta yer alan ve 50’den fazla çalışan bulunan işyerlerinde 7.026 TL’dir. Yani az tehlikeli sınıfta yer alan ve 9 çalışanın bulunduğu bir işyerinde çalışanların tamamının sınır değerlerin üzerinde gürültüye maruz kalması durumunda uygulanacak idari para cezası (2.342 TL), çok tehlikeli sınıfta yer alan ve 50 çalışanın bulunduğu bir işyerinde sadece 5 çalışanın sınır değerler üzerinde gürültüye maruz kalması durumunda uygulanacak idari para cezasından (7.026) daha azdır. Yani örnek verilen ilk işyerindeki ihlalin ağırlığı ikinci işyerindeki ihlalin ağırlığına göre daha fazla iken, ilk işyerine daha düşük bir para cezası uygulanmaktadır. Bu durum ise orantılılık ilkesine aykırı olup, caydırıcılığı olumsuz etkilemektedir. İkinci bir örnek vermek gerekirse, az tehlikeli sınıfta yer alan ve 50 çalışanın bulunduğu bir işyerinde sadece 5 çalışanın sınır değerler üzerinde gürültüye maruz kalması durumu ile, yine az tehlikeli sınıfta yer alan ve 500 çalışanın bulunduğu bir işyerinde 200 çalışanın sınır değerler üzerinde gürültüye maruz kalması durumu bir tutulmuş ve aynı miktarda (3.513 TL) idari para cezası öngörülmüştür. Bu durum yine orantılılık ilkesine aykırılık teşkil etmekte olup, caydırıcılığı olumsuz etkilemektedir. Ayrıca

bu örnekte bahsedilen ikinci işyerinde, gürültüye maruziyetten kaynaklanan riskleri kaynağında yok etmek veya en aza indirmek ve gürültü seviyesini sınır değerlerin altına çekmek için alınması gereken toplu koruma önlemlerinin (makinelere daha düşük düzeyde gürültü yayan yeni makineler ile değiştirilmesi, gürültü emici örtülerin temin edilerek yalıtım ve perdeleme yapılması, makine ve ekipmanların bakımlarının yapılması vb.) maliyeti, hem ilk işyerine nazaran hem de idari para cezasına nazaran daha fazla olacaktır. Tüm bu sebeplerle, yönetmelik hükümlerine aykırılık karşılığında öngörülen idari para cezalarının, ihlalden etkilenen (sınır değerler üzerinde gürültüye maruz kalan) çalışan sayısı başına uygulanması, hem orantılılık hem de caydırıcılık sağlayacaktır.

2.9. Sağlık Kuralları Bakımından Günde Azami Yedi Buçuk Saat veya Daha Az Çalışması Gereken İşler Hakkında Yönetmelik Hükümlerine Aykırılık Halinde Uygulanan İdari Para Cezaları

Bu yönetmelikte, çeşitli işler için izin verilen azami çalışma süreleri düzenlenmekte olup 4. maddede günde azami yedi buçuk saat çalışılabilecek işler (kurşun ve arsenik işleri, çimento sanayii işleri, demir ve çelik sanayii işleri, döküm sanayii işleri, kaynak işleri, yeraltı işleri, radyoaktif ve radyoionizan maddelerle yapılan işler, gürültülü işler, pnömokonyoz yapan tozlu işler vb.) sıralanmıştır. Yönetmeliğin 5. maddesinde ise bir çalışanın günde yedi buçuk saatten daha az çalıştırılması gereken işlerle bunların her birinde en fazla kaç saat çalıştırılacağı belirtilmiştir. Yönetmeliğin 6. maddesi *“bu yönetmelik kapsamına giren işlerde çalışanların, 4. ve 5. maddelerde belirtilen günlük azami iş sürelerinden sonra diğer herhangi bir işte çalıştırılmayacağı”* belirtirken, 7. maddesi ise bu yönetmelik kapsamına giren işlerde fazla çalışma yapılmasını yasaklamaktadır.

Bu yönetmelik hükümlerine aykırılık halinde ise, işyerinin tehlike sınıfı ve çalışan sayısı kategorisine göre maktu idari para cezası öngörülmüştür. Örneğin 200 kişinin çalıştığı bir hastanenin radyoloji bölümünde çalışan tekniker veya teknisyenlerin kaçının bu yönetmelik hükümlerine aykırı olarak günde yedi buçuk saatten fazla çalıştırıldığı fark etmeksizin, hastane hizmetleri genel olarak çok tehlikeli sınıfta yer aldığından ve hastanede 50’den fazla çalışan bulunduğundan, 7.026 TL idari para cezası öngörülmüştür. Radyoloji bölümünde günde yedi buçuk saatten fazla çalıştırılan tekniker/teknisyen sayısı ister 1 olsun ister 20, idari para cezası miktarı değişmemektedir. Bu durum ise orantılılık ilkesine aykırılık teşkil etmekte, caydırıcılığı olumsuz etkilemektedir. Çoğu hastane işvereni radyoloji bölümlerinde bu yönetmelik hükümlerini kasten ihlal etmekte, ödeyecekleri idari para cezasına razı olmaktadır. Çünkü radyoloji bölümünde görevli tekniker ve teknisyenlerin günde yedi buçuk saatten az çalıştırılmaları durumunda, hastaneye ilave radyoloji teknikeri ve teknisyeni almak zorunda kalacaklardır. İşe yeni alınan tekniker ve teknisyenlerin ücretleri, sigorta primleri, eğitim ve ekipman masrafları vb. göz önünde bulundurulduğunda maliyetler artacak, bu ilave maliyetler ise fazla mesai ücretinden ve ödenecek para cezası miktarından çok daha fazla olacaktır. İş Teftiş Kurulu Başkanlığı tarafından 2016 yılında 34 ilde 254 özel hastanede yapılan “Özel Hastane İşyerlerinde Çalışma Ortam ve Koşullarına Yönelik Programlı Teftiş”lerde, bu yönetmelik hükümlerine çoğu hastanede uyulmadığı görülmüştür (ÇSGB İTKB, 2017d: 63).

Hastanelerin radyoloji bölümleri için verilen örnekler ve yapılan tespitler, yukarıda sayılan diğer işler için de geçerlidir. Bu yönetmelik hükümlerine uyulabilmesi için yirmi dört saat esasına göre çalışılan işyerlerinde üç vardiya yapılması gerekirken, teftişlerde, üçüncü vardiya için işe alınması gereken çalışanların ücretleri, sigorta primleri, eğitim ve ekipman masrafları vb. maliyetlerden kaçınmak için çoğu işyerinde üç vardiya yerine on ikişer saatten iki vardiya yapıldığı gözlenmektedir. Çünkü üçüncü vardiyanın maliyeti, fazla mesai ücretlerinin ve idari para cezasının maliyetinden çok daha fazladır.

İş Teftiş Kurulu Başkanlığı'nca 2017 yılında 24 ilde seramik ve vitrifiye üzerine faaliyet gösteren 102 işyerinde yapılan "Seramik ve Vitrifiye Fabrikalarında Çalışma Ortam ve Koşullarının İyileştirilmesine Yönelik Programlı Teftiş"lerde de, bu işyerlerinde yapılan işlerin pnömokonyoz yapan tozlu işler kapsamına girmesine rağmen söz konusu yönetmelik hükümlerine uyulmadığı tespit edilmiştir. Bu işyerlerinde, iş müfettişlerince yapılan uyarılara rağmen çalışma sürelerinin yeniden düzenlenmesi konusunda işverenlerce direnç gösterilmiş, işyerlerinin büyük çoğunluğunda, süre verilmesine rağmen işverenler tarafından söz konusu yönetmelik hükümleri uygulanmamış, bunun yerine ödenecek olan idari para cezası kabullenilmiştir (ÇSGB İTKB, 2018b: 36, 78).

Sonuç olarak, söz konusu yönetmelik hükümlerine aykırılık halinde öngörülen idari para cezalarının orantılılık ve caydırıcılık esaslarına göre yeniden düzenlenmesi, ihlalden etkilenen çalışan sayısı başına uygulanması gerekmektedir. Aksi takdirde işverenler yönetmelik hükümlerine uymak yerine maliyet hesabı yaparak para cezası ödemeyi tercih etmeye, çalışanlar ise meslek hastalıklarına yakalanmaya devam edeceklerdir.

2.10. Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik Hükümlerine Aykırılık Halinde Uygulanan İdari Para Cezaları

Yönetmeliğin 1. maddesine göre bu yönetmelikte, "*Gebe, yeni doğum yapmış veya emziren çalışanların işyerlerindeki sağlık ve güvenliklerinin sağlanması için hangi önlemlerin alınması gerektiği, bu çalışanların hangi dönemlerde ne gibi işlerde çalıştırılmalarının yasak olduğu, çalıştırılabilecekleri işlerde hangi şart ve usullere uyulacağı, emzirme odalarının veya çocuk bakım yurtlarının nasıl kurulacağı ve hangi şartları taşıyacağı*" hususları belirlenmekte olup, burada yönetmeliğin tüm maddeleri değerlendirilmeyecek, örnek olarak sadece çocuk bakım yurtları ile ilgili yükümlülük ve bu yükümlülüğe uyulmaması karşılığında öngörülen idari para cezası incelenecektir.

- Yönetmeliğin 13. maddesine göre, "*Yaşları ve medeni halleri ne olursa olsun, 150'den çok kadın çalışanı olan işyerlerinde, 0-6 yaşındaki çocukların bırakılması, bakımı ve emziren çalışanların çocuklarını emzirmeleri için işveren tarafından, çalışma yerlerinden ayrı ve işyerine yakın EK-IV'te belirtilen şartları taşıyan bir yurdun kurulması zorunludur. Yurt, işyerine 250 metreden daha uzaksa işveren taşıt sağlamakta yükümlüdür. Yönetmeliğin 21. maddesine göre ise, "Oda ve yurtların bina, kuruluş, döşeme, araç, gereç, taşıt, beslenme gibi giderlerinin tamamı işverenlerce karşılanır."*

Bu yönetmelik hükümlerine aykırılık halinde uygulanacak idari para cezası miktarı, ihlalden etkilenen çalışan sayısına göre değil, işyerinin tehlike sınıfı ve çalışan sayısı kategorisine göre maktu olarak belirlenmiştir. Bu maddelerde belirtilen çocuk bakım yurdunun kurulması zorunluluğu için gerekli şart, işyerinde "*yaşları ve medeni halleri ne olursa olsun, 150'den çok kadın çalışanın*" bulunmasıdır. Yani bu işyerleri, üçüncü kategori olan elliden fazla çalışan bulunan işyerleri kategorisine girmektedir. Çocuk bakım yurdu kurma yükümlülüğünü yerine getirmeyen işverene uygulanacak idari para cezası miktarı, işyeri az tehlikeli sınıfta ise 3.513 TL, tehlikeli sınıfta ise 4.684 TL, çok tehlikeli sınıfta ise 7.026 TL'dir. İşyerinde ister 150 kadın çalışan (annesi ölmüş veya velayeti babaya verilmiş çocukların babaları dahil) olsun ister 500, uygulanacak idari para cezası miktarı değişmemektedir. Çocuk bakım yurdu kurmanın ve işletmenin ya da dışarıdan anlaşılacak kreşlere yapılacak ödemenin maliyeti göz önünde bulundurulduğunda, işverenler için idari para cezasını ödemenin maliyeti çok daha azdır.

Yapılan teftişlerde, İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden önce de mevcut olan bu yükümlülüğü yerine getirmediği tespit edilen işverenlerin oranı, yıllara göre aşağıda belirtildiği gibidir.

- 2009 yılında işyerlerinin % 51'inde (ÇSGB İTKB, 2010: 7)
- 2010 yılında işyerlerinin % 37'sinde (ÇSGB İTKB, 2011: 15)
- 2011 yılında işyerlerinin % 70'inde (ÇSGB İTKB, 2012: 108)
- 2012 yılında işyerlerinin % 44'ünde (ÇSGB İTKB, 2013: 20)

bu yükümlülüğün yerine getirilmediği ve çocuk bakım yurdu (kreş) kurulmadığı tespit edilmiştir. Bu 4 yılın istatistiklerinin ortalaması alındığında, İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'ndan önce, çocuk bakım yurdu kurulması zorunlu işyerlerinin % 50'sinde bu yükümlülüğe uyulmadığı görülmektedir.

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra yapılan teftişlerde ise, çocuk bakım yurdu kurulmadığı tespit edilen işyerlerinin oranları aşağıdaki gibidir.

- 2013 yılında işyerlerinin % 32'sinde (ÇSGB İTKB, 2014: 21)
- 2014 yılında işyerlerinin % 45'inde (ÇSGB İTKB, 2015: 20)
- 2015 yılında işyerlerinin % 45'inde (ÇSGB İTKB, 2016: 92)
- 2016 yılında ise işyerlerinin % 39'unda (ÇSGB İTKB, 2017e: 95)

çocuk bakım yurdu kurulmadığı tespit edilmiştir. Bu 4 yılın ortalaması alındığında, İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra, çocuk bakım yurdu kurulması zorunlu işyerlerinin % 41'inde bu yükümlülüğe uyulmadığı görülmektedir. Bu yükümlülüğe uyulmaması, çocuğunu bırakabilecek kimsesi olmayan veya maddi imkansızlıklar sebebiyle çocuğuna bakıcı tutamayan/çocuğunu kreşe yazdıramayan kadınların çalışma hayatına katılmalarını engelleyen ve kadın istihdamı oranını düşüren sebepler arasında da sayılabilir. Görüldüğü üzere 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, çocuk bakım yurdu kurulmayan işyeri sayısında % 9'luk bir düşüş meydana gelmesine rağmen, çocuk bakım yurdu kurma yükümlülüğü bulunan işyerlerinin hala önemli bir kısmında bu yükümlülüğe uyulmamaktadır.

3. SONUÇ

Türkiye ve Avrupa'nın iş sağlığı ve güvenliği alanındaki tarihsel gelişim süreçleri ve son yıllardaki ölümlü iş kazası oranları kıyaslandığında, Türkiye'nin hiçbir zaman mevzuat anlamında Avrupa'dan çok gerilerde olmadığı, buna rağmen ölümlü iş kazası oranları arasında çok büyük farklar olduğu görülmektedir. Bu durumun çok çeşitli nedenleri olmakla birlikte, en önemli nedenlerinden biri, yasal düzenlemelerin tam olarak uygulanamaması ve caydırıcı yaptırımlarla desteklenmemiş olmasıdır. Her ne kadar 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda öngörülen idari para cezaları 4857 Sayılı İş Kanunu'nda öngörülen idari para cezalarına nazaran yüksek tutulmuşsa da, idari para cezaları halen caydırıcılıktan uzaktır. İdari para cezalarının tam anlamıyla gereken caydırıcılığa erişmesi için yasal düzenlemeler yapılmalı ve idari para cezası miktarları güncellenmelidir. Bu güncellemeler yapılırken de, ILO görüşleri ve AB direktiflerinde de belirtildiği gibi, özellikle amaç unsuru ve ölçülülük ilkesi gözetilmeli, orantılılık alt ilkesine göre ihlalin ciddiyeti ve ağırlığı, ihlalden etkilenen ya da etkilenecek olan çalışan sayısı, görevlendirilmeyen kişi sayısı, ihlalin meydana geldiği iş ekipmanı sayısı gibi hususlar göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca işverenlerin iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini almak için harcayacakları para miktarı da göz önünde bulundurulurken, ödemenin önlemekten daha ucuz olduğu fikrine kapılmalarının önüne geçilmelidir. Göz önünde bulundurulması

gereken bir diğerk husus, idari para cezası miktarları belirlenirken ölçülülük ilkesinin bir alt ilkesi olan elverişlilik ilkesine uygunluğın sağlanması gerektiğı hususudur. Ceza miktarları gereğinden fazla yüksek tutulur ise, elverişlilik ilkesi ihlal edilecek ve belirlenen idari para cezaları uygulanamayacak, sadece kağıt üzerinde kalacaktır. Bu sebeple, belirlenecek olan idari para cezası miktarlarının ölçülülük ilkesine uygun olması, işverenler üzerinde gereğinden fazla maddi yük oluşturmaması, fakat aynı zamanda yükümlülükler uylulmasını zorlayacak miktarda olması gerekmektedir.

Ünlü İtalyan düşünür Niccolo Machiavelli'nin de dediğı gibi, *“insan habis ruhludur ve günahlara yatkın bir yapıya sahiptir.”* Bu sebeple en iyi sistemler bile bozulma eğilimindedir ve bozulmaya meyilli sistemler ancak caydırıcı cezalar ve etkin bir teftiş sistemiyle bozulmadan ayakta kalabilirler (Olcay ve Parlak, 2016: 83). Dünya ve Türkiye tarihi, caydırıcı cezalar ve etkin bir teftiş sisteminin olmaması sebebiyle kağıt üzerinde kalan ve uygulanamayan kanunlarla doludur.

KAYNAKÇA

AÇSHB (2018), 2019-2023 Stratejik Planı, Ankara.

Arık, S. (2010), İdari Yaptırımlarda Ölçülülük İlkesi, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı İdare Hukuku Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Aydın, F. (2014), Çalışma Mevzuatı İle İlgili Avrupa Birliği Direktifleri, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 11, Ankara.

Balta, T. B. (1970), İdare Hukukuna Giriş, TODAİE Yayınları, Ankara.

Çetin, M ve Göğül, P. K. (2014), Türkiye'deki İş Kazaları ve İşçi Ölümünün Ekonomik Boyutu ve Politika Önerisi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı 51, İstanbul.

Çırak, Ş. (2006), İş Kanunu Açısından İşyerlerinin Denetimi, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ÇSGB (2013), 2014-2018 Dönemi Stratejik Planı, Yayın No: 4, Ankara.

ÇSGB İSGGM (2012), 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Tanıtım Kitapçığı, Ankara.

ÇSGB İTKB (2006), İş Sağlığı ve Güvenliği Alanında AB Müktesebatına Uyumlu Hollanda Mevzuatının Belirli Bölümlerinin Türkçe Çevirisi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı Yayın No: 15, Ankara.

ÇSGB İTKB (2010), 2009 Yılı İş Teftişi Genel Raporu, Ankara.

ÇSGB İTKB (2011), 2010 Yılı İş Teftişi Genel Raporu, Ankara.

ÇSGB İTKB (2012), 2011 Yılı İş Teftişi Genel Raporu, Ankara.

ÇSGB İTKB (2013), 2012 Yılı İş Teftişi Genel Raporu, Ankara.

ÇSGB İTKB (2014), 2013 Yılı İş Teftişi Genel Raporu, Ankara.

ÇSGB İTKB (2015), 2014 Yılı İş Teftişi Genel Raporu, Ankara.

ÇSGB İTKB (2016), 2015 Yılı İş Teftişi Genel Raporu, Ankara.

ÇSGB İTKB (2017a), Yapı İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Programlı Teftişi Genel Değerlendirme Raporu, Ankara.

ÇSGB İTKB (2017b), Ana Metal Sanayisi, Fabrikasyon Metal Ürünlerin İmalatı ve Otomotiv Yan Sanayisinde İş Sağlığı ve Güvenliği Programlı Teftişi Genel Değerlendirme Raporu, Ankara.

ÇSGB İTKB (2017c), 2016 Yılında İş Sağlığı ve Güvenliği Yönünden Gerçekleştirilen Programlı Teftişlerin Sonuç Raporu Özetleri, Ankara.

- ÇSGB İTKB (2017d), Özel Hastane İşyerlerinde Çalışma Ortam ve Koşullarına Yönelik Programlı Teftiş Sonuç Raporu, Ankara.
- ÇSGB İTKB (2017e), 2016 Yılı İş Teftişi Genel Raporu, Ankara.
- ÇSGB İTKB (2018a), Ağaç Esaslı Kaplama, Deri ve İlgili Ürünlerin ve Tekstil Ürünlerinin İmalatında İş Sağlığı ve Güvenliği Programlı Teftişi Genel Değerlendirme Raporu, Ankara.
- ÇSGB İTKB (2018b), Seramik ve Vitrifiye Fabrikalarında Çalışma Ortam ve Koşullarının İyileştirilmesine Yönelik Programlı Teftiş Genel Değerlendirme Raporu, Ankara.
- ÇSGB İTKB (2018c), Yeraltı ve Yerüstü Maden İşyerleri İle Madencilğe Dayalı Endüstriyel Tesislerde İş Sağlığı ve Güvenliği Programlı Teftişi Genel Değerlendirme Raporu, Ankara.
- Demir, K. (2015), İş Sağlığı ve Güvenliği Denetimi ve Bazı Ülkelerden Uygulama Örnekleri, T.C. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Evren, Ö. K. (2005), İş Hukukunda Cezalar, TÜRMOB Yayınları, Ankara.
- ILO (2006), Labour Inspection (1. Baskı), Cenevre.
- Kütük, L. (2008), İdarenin Parasal Yaptırımları, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Oğurlu, Y. (1999), “İdari Yaptırımlara Genel Bir Bakış ve İdari Yaptırım-Ceza Yaptırımı Ayrımı”, A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Erzincan.
- Oğurlu, Y. (2001), İdari Yaptırımlar Karşısında Yargısal Korunma (2. Baskı), Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Oğurlu, Y. (2004), İlk Örneklerinden Günümüze Danıştay’ın Ölçülülük İlkesine Yaklaşımı, Danıştay ve İdari Yargı Günü 135. Yıl Sempozyumu, Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları, Ankara.
- Olcaz, Z. F. Ve Parlak, T. M. (2016), İş Sağlığı ve Güvenliği Denetimi: Türkiye ve İngiltere Örneklerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi, İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, Sayı 41, İstanbul.
- Özay, İ. H. (1985), İdari Yaptırımlar: Kuramsal Bir Deneme, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TBMM (2012a) , İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Tasarısı Raporu, Ankara.
- TBMM (2012b), Genel Kurul Tutanağı, 120. Birleşim, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Ankara.
- Vega, M. L. ve Robert, R. (2013), Labour Inspection Sanctions: Law and Practice of National Labour Inspection Systems (2. Baskı), ILO Yayınları, Cenevre.



BLENDED DISTANCE EDUCATION DURING COVID-19 : EVALUATION OF TURKEY'S K12 APPLICATIONS

Alaattin Parlakkılıç*
Süleyman Mertoglu**

ABSTRACT

The number of students not attending school is high due to COVID-19. Due to the control of the global epidemic, educational institutions around the world have temporarily suspended their education. Necessary measures against COVID-19 are implemented by the government for education in Turkey. In order to reduce the interruption effect of educational activities, blended distance education has been applied by using television and the internet. Distance education infrastructure, internet connection, and access facilities were prepared in a short time by the government through the Ministry of National Education. In this context, primary school, secondary school, and high school education programs were mainly broadcast on state television channels. In addition, the digital online Education Information Network (Eğitim Bilişim Ağı-EBA) has been used as a supportive medium. Exams have been in the form of continuing applications of distance education via EBA. When the practices are evaluated, a hybrid combination of the information network and communication network over the Internet has been proposed by Television broadcasts which mainly support the education system for maximum educational benefit in the ongoing education process.

Keywords: Coronavirus, distance education, covid-19, Eba, television

* Doç.Dr. Ufuk Üniversitesi İİBF, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, aparlakkilc@gmail.com

** Dr. İzmir Sağlık Müdürlüğü, suleymanmertoglu@gmail.com

COVID-19 SIRASINDA HARMANLANMIŞ UZAKTAN EĞİTİM: TÜRKİYE K-12 UYGULAMALARI

ÖZ

COVID-19 nedeniyle okula devam edemeyen öğrenci sayısı artmıştır. Küresel salgının kontrolü nedeniyle, dünyadaki eğitim kurumları eğitimlerini geçici olarak askıya almaktadır. Türkiye'de eğitim için COVID-19'a karşı gerekli önlemler devlet tarafından uygulanmaktadır. Eğitim faaliyetlerinin kesintiye uğratma etkisini azaltmak için televizyon ve internet kullanılarak harmanlanmış uzaktan eğitim uygulanmaktadır. Uzaktan eğitim altyapısı, internet bağlantısı ve erişim olanakları, Milli Eğitim Bakanlığı aracılığıyla hükümet tarafından kısa sürede hazırlandı. Bu kapsamda ilkokul, ortaokul ve lise eğitim programları ağırlıklı olarak devlet televizyon kanallarında yayınlandı. Ayrıca dijital çevrimiçi Eğitim Bilgi Ağı (Eğitim Bilişim Ağı-EBA) destekleyici ortam olarak kullanılmıştır. Sınavlar, EBA aracılığıyla uzaktan eğitimin devam eden uygulamaları şeklinde olmuştur. Uygulamalar değerlendirildiğinde, devam eden eğitim sürecinde maksimum eğitim faydası için eğitim sistemini destekleyen Televizyon yayınları tarafından İnternet üzerinden bilgi ağı ve iletişim ağının karma bir kombinasyonu önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs , uzaktan eğitim, covid-19, Eba, televizyon

1. INTRODUCTION

The worldwide coronavirus epidemic led to a disruption in the education of students from all countries. More than 1, 7 billion students did not go to school due to school closings as a precaution to COVID-19. According to UNESCO monitoring, almost all countries have carried out nationwide closures, affecting approximately 90% of the worldwide student population (United Nations, 2020).

Many countries offer restrictions to prevent the spread of coronavirus. With these concerns, online platforms and distance education are introduced to take advantage of technology. In this situation, technology has affected the field of education more than it affects every field. Technologically, distance education has been claimed to be as effective as the teachers who offer the course face to face in personal learning (Schleicher, 2020).

In, this article, national educational measures against coronavirus has been examined in order to minimize the negative effects in Turkey. Turkey's young and dynamic school-age population of students is affected negatively by the coronavirus. So the following questions will be answered in this study:

- What are the challenges and opportunities in education during Covid-19?
- How can blended learning be applied?
- What does The Education Information Network offer during the pandemic time?
- What are the possibilities that EBA TV offers?
- What are motivational efforts for students?

2. CORONAVIRUS AND EDUCATION

Coronaviruses, colds from Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) up to a family of viruses changing. The newest coronavirus (generally called the new coronavirus) is called COVID-19 and was first detected in Wuhan, China in December 2019 (Jane Qiu J, 2020).

2.1. Challenges And Opportunities

As part of an effort to control the spread of the coronavirus, public spaces such as schools, universities and offices are closing so people can stay at home and prevent further spread. Closing schools allow people to limit their interactions with others and slow the spread of the virus. Due to the closure of schools, educational alternatives can be provided as follows (Lindzon,2020).

Online learning: Many schools prefer to continue their educational activities on online platforms. This includes the use of online tools such as group video programs that allow teachers and students to meet and manage lessons over the Internet. An example of distance learning could be online classes or videos that students use in their own time rather than meeting live with teachers and other students (OECD, 2020).

Free online programs: In the light of the epidemic and normal education interruption, much online education platforms are able to offer free educational tools for students all over the world at home. Many private training companies advertise for free online courses to encourage

students to continue learning at home. Applied programs also can cause some difficulties as follows (Dhawan, 2020):

Delays: Standard tests and school admissions are delayed nationwide and are considering extending the school year due to many missed days.

Challenges for staff and students: Technology dependency on all aspects of education has to happen overnight - many people struggle with how to create an efficient program outside the school environment, as well as tackling technological challenges coping with home learning and learning challenges.

Challenges for low-income families: Many families rely on the public school system not only for education but for needs such as food and childcare. While many schools continue online, many students do not have access to computers or the internet in their homes.

Concentration challenges: Young children and students with special needs have a hard time concentrating on full capacity with online education tools. Young children need face-to-face educational assistance and may find it difficult to concentrate on a typical pre-class computer.

Despite the above challenges, the change in education also means that more opportunities arise and become available to students. What has been seen so far is that distance learning comes with many challenges, but the transition to technological platforms also offer new opportunities for students and teachers to try different educational modes.

More online resources: Emphasis is placed on online and distance learning - making affordable programs more relevant and known to the public.

New learning opportunity: Students who are new to distance education may choose to take an online degree in the future due to the advantages of distance education and the affordable options available.

Flexibility: Offering online learning, virtual learning platforms, or other Education 4.0 applications can help organizations connect with students without potential health risks.

Empathy: Understanding, communication, and training should be given on what to say, be empathic with all possible international students and be sure all staff and how to deal with this crisis. While coronavirus can affect institution, maintaining strong student mobility flows depends on how an institution proactively and strategically copes with this health crisis (Wahab, 2020).

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) recommends that the technological, content, pedagogical, monitoring and evaluation preparations be planned well in order for the distance education applications all over the world to be effective due to the pandemic. It is emphasized that the rate of absenteeism in online learning is between 5-8% in a European country with a very good technological preparation. The extent to which students, teachers and parents or caregivers are involved in distance learning through TV or radio programs, which are one-way information transfer systems, is unknown. It should not be forgotten that the active participation of administrators, teachers, students and families is needed in the success of the application (UNESCO, 2020).

2.2. Blended Distance Education

Blended learning, also known as hybrid learning, is defined as the enrichment of the traditional education method with online education materials. In addition to the technologies used, the use of different educational philosophies together in the traditional learning environment is also defined as blended learning. Blended learning should not be considered as the use of technological materials to support traditional education. The balance in blended learning can be thought of as an online-based education institution offering face-to-face lectures in addition to online education to increase productivity (Bryan, Volchenkova and Kseniya, 2016).

In Keller (1968) Good Bye Teacher (Goodbye Teacher) the article, the content divided into small pieces in the individualized learning system is presented to the student in a modular structure. In this case, supervisors guided students, their course and performance goals were clearly stated and their motivation increased. Reading items, homework, film, audio materials, travel notes, programmed teaching materials, and exercise and interview information were used in the modules. Evaluation is also for performance purposes and provides certain incentives to those who complete it at their own pace and within a certain time. These topics have been initiated by Keller with a modern approach to classical education in the course of network-supported television.

Keller's findings are still continue to be valid in television education to a large extent, and contribute to the provision of education through TV broadcasting in environments where the internet system cannot reach. In this context, Keller (1968) stated that with the features described above, this method clearly differs from traditional teaching methods as follows:

- Individual progress feature
- Unit completion feature to advance
- Use of lectures and presentations as a motivational tool
- Stress-related to written words in student-teacher communication.
- Supervisor concept that allows repeated tests.

According to Kolb, new knowledge, skills, or attitudes can be realized in four forms of experiential learning. Students need four different skills to be effective. These; concrete life skills, reflective observation skills, abstract skills, and active life skills. In other words, students should be able to keep themselves open to new experiences without any prejudice (concrete experience skills), to observe and reflect on their lives in many respects (reflective observation skills), to create concepts where they can put their observations logically in sound theories (abstract skills), problem-solving and decision making. They should be able to use these theories in their ranks (Pamungkas et al. 2019).

Peer-to-peer learning is defined as support and active assistance for the acquisition of knowledge and skills in a peer or paired state. Information acquisition can take place in a traditional and virtual environment. Collaborative learning, on the other hand, consists of working together to achieve common goals and collecting individual aids to achieve the goal (Oiyun, 2009).

3. EDUCATION WITH TELEVISION

Television has the power to deliver a message to large masses quickly and economically. It could enlighten society, provide equal opportunities in education, and played an important role

in the development of countries. Although it is no longer considered as such a magical tool due to the communication technologies developing today, television still maintains its power as the most effective mass communication tool in reaching large audiences (Iwai, 2020).

Still the television is one of the most common mass media. According to information compiled from the Turkey Statistical Institute data, 94% of families in Turkey watch television every day as a social activity. According to these data, 84% of the population is watching television every day, while an average family spends at least 4-5 hours a day to watch the TV. Turkey is the second country in the world after the US, watching TV based on this data (Kuyucu, 2015).

Television is one of the most common mass media today. While we used to put the pictures of our elders on the corners of our homes, we now put televisions. With this latest data, the fact that our country is the second most television watcher in the world makes it necessary to scrutinize television in all its aspects. Yes, it opens new windows of life to TV viewers; but he opens the window of the world he wants. Television, which is used as a serious propaganda tool, has many negative features on people. Well, how beneficial can we use the television that has managed to enter every house, almost every room because of its low cost, and how much can we benefit from television education? Answers to these issues can be specified as follows (Aybek, 2017):

Television affects students' acquisition of reading habits: Television programs, especially serials, are now indispensable for homes. The fact that televisions become so widespread and take over our lives prevent and make it difficult for our children to acquire reading habits. We have to raise conscious television viewers both on this site and in general. Although televisions have an unquestionable educational function, this education varies according to how television is used and the content of television programs.

Televisions should be used as an educational tool beyond being an electronic distractor: We should be able to use televisions as an educational tool beyond being an electronic distracting caregiver that distracts children while feeding them. Education policies and understanding of MEB is of great importance in this regard. When we think that televisions are used as an educational tool, television programs that provide news and information, convey basic information to enlighten individuals on various issues, transfer knowledge and skills related to professions, aim to direct the individual to certain areas, etc. Many educational and enlightening programs can be mentioned. In short, by extending educational programs on televisions, by educating people of different ages, sexes, professions, and settlements with complementary and non-formal education; their feelings, thoughts, behaviors, ie attitudes can be affected.

The quality of education can be increased through educational televisions: In addition to the indirect programs mentioned above, programs for direct formal education can be expanded on television. In other words, the quality of education can be increased through educational televisions. In fact, one of the main questions is how we can use television in a positive, educational, and instructive sense no matter what purpose we use it. One of the reasons why we care about television so much is that it can easily reach the goal in terms of education, no matter which direction television programs are produced. Because television appeals to more than one sensory organ, it also arouses the desire to learn and facilitates education.

Parents and students should be conscious of television watchers: The Ministry of National Education should popularize school television and educational television applications. In this sense, the Ministry of National Education may apply different applications for all education levels. Televisions can be used to fulfill many functions of education. On the other hand, the

Ministry of National Education should raise the awareness of parents and children to be conscious television consumers. Today's life has imprisoned the individual not only within the four walls but also in the virtual worlds of televisions.

4. EDUCATION INFORMATION NETWORK

EBA, the world's largest digital education platform providing online service offers students more than 1600 courses and over 20,000 interactive content. The EBA website is an online social education platform that provides free to use and contains e-contents that are constantly developing with new shares of students and teachers. EBA contains sources such as sound, text, picture, and video. The provision of digital space and uploading files, lessons suitable for different grade levels, the opportunity to organize contests, announcements, and the ability to share users are some of the features that enrich the EBA system (Aktay & Keskin, 2016).

It is thought that the EBA Course site, which is included in the EBA, has more student-teacher communication and interaction, and the EBA Course site has more impact on students' course success (Tutar,2015). On the EBA Course site, students can see the work sent by their teachers, teachers can follow the work they have sent and the upcoming works according to the calendar order they prepared for them, they can participate in discussions in the groups they follow or create, and they can collaborate with their colleagues. In addition, students can communicate with their classmates and teachers, work together, share, and also follow the homework sent by their teachers, and complete and send homework (EBA, 2017).

Teachers work in their homes with a live classroom application and, in coordination with their television lessons, can send assignments to their students via EBA, direct their question-answer-test activities, and send work. In the meantime, EBA Control Center has been established to solve the density problems experienced by millions of students simultaneously with the use of the internet simultaneously with distance education. In order to solve Internet access problems 3 largest GSM operator in Turkey for all classes that allow access to the EBA transportation to 8GB via the internet at up to provide free internet service.

It is recommended that children follow their lessons on TRT EBA TV, and use EBA for lesson repetitions, missing topics and questions. Students are informed about which classes should use EBA in which time interval in order to avoid loading into the system (Kasap, 2020).

Live classroom applications, which have served 49 million 768 thousand course hours since the start of distance education on March 23, 2020, have actively served during this period. With the integration of EBA live classroom and alternative applications into the system, there is a capacity to teach approximately 2 million lessons per day. EBA, the world's most visited education website with 9.1 billion clicks, serves students with more than 1,700 lessons and over 40,000 rich, reliable and interactive content (Milli Eğitim Bakanlığı, 2020).

4.1.The Renewed EBA

The renewed EBA was put into service for students and teachers with the start of 2019-2020 academic year and started broadcasting. By placing QR codes in the textbooks, it has been made possible to directly access the course contents related to the mobile application via the new EBA. In the portal were textbooks, lecture videos, exams and other applications are presented from a single area, easily accessible, the contents matching the gains were taken to the relevant course area in EBA Lesson. Important developments are as follows (EBA, 2019):

Special content for interactive whiteboards at EBA: In the new EBA, other supportive content that does not match the achievements directly but will contribute to the personal development

of teachers and students or to have fun time is also offered in the "Library" area. The EBA also includes special contents developed for interactive boards, the curricula of the compulsory and elective courses were defined, while the branch teachers were given the opportunity to send work to students, to produce content and to create questions and exams.

Students will have profile pages that can be customized: Efforts were also carried out at EBA to allow private use for students and teachers. In this context, every student will be able to directly access the lessons transferred to them from the e-School system with the personalized graphical user interface. Students who will be able to use their profile pages, which include their latest works, performances, and shares in the courses, will have the opportunity to introduce themselves, present the social activity documents they participated in, and exhibit their academic achievements. Thanks to the Personal Calendar application, the exam dates taken from the e-School and the periodical studies sent by the teacher can be displayed on the student's page.

A student-specific academic support system was created: With the renewed EBA, the "smart suggestion" system, which will contribute to the students' achievement of their goals, was also put into practice. With the application, the solutions for the studies submitted by the students' teachers will be analyzed in detail by the system and the deficiencies of each student will be determined separately.

A professional development area was created for teachers: In EBA, "score collecting" will be used to increase the use of teachers and students and a "rigging system" will be used to create a motivating experience. In addition, a "professional development area" was created for teachers in the new EBA, containing contents that will contribute to their personal and professional development in areas such as teaching techniques and methods, educational technologies and assessment and evaluation.

5. EDUCATIONAL MOTIVATION DURING CORONAVIRUS

The new type of coronavirus has accelerated the discussions on digital transformation, the need for change in distance education and the education system. The whole world is in the testing phase. This test includes the need for a cultural transformation for teachers, students and parents as well as providing access through technology. Despite all the opportunities shared by the Turkish Ministry of National Education, there may be students who cannot even access distance education due to the conditions they are in, and cannot effectively watch distance education TV due to their conditions even if they have access. This group at risk should be monitored and supported by practices such as remedial training. Similarly, it is important to have options for students and teachers with special needs. Another issue that needs to be monitored and precautions is the risk of compliance and absenteeism in the classroom after the distance education process. Details of the important topics that may be of interest to the stakeholders of the education on the new type of coronavirus are listed below (Eğitim Reform Girişimi, 2020):

Where can the correct information on the New Coronavirus (COVID-19) be accessed?

The COVID-19 Mail prepared by the confirmation team, the web page of the General Directorate of Public Health of the Ministry of Health and the shares of the Ministry of National Education via EBA can be followed.

What do parents need to know?

UNICEF shared the do's and don'ts in detail when talking with children, family and friends about the new type of coronavirus. What to do about the large number of information shared

online on the web page, how to prevent the risk of infection, what measures can be taken while traveling, what can be done if a family member is diagnosed, bullying, etc. There are answers to many questions such as how to deal with problems.

How can we support mental health?

The Turkish Psychiatric Association shared an article titled Mental Health and Coping with Stress during the Coronavirus Disease Outbreak, and the Turkish Association of Clinical Microbiology and Infectious Diseases (KLİMİK) titled "Protecting Mental Health and Coping With Stress During the Coronavirus Disease Outbreak".

What can be done to strengthen the teacher?

It is possible to come together with the teachers in the institutions that work on the empowerment of teachers, paying attention to the principle of social distancing.

6. FINDINGS AND FUTURE DIRECTIONS

In the findings and comments section, studies on TRT EBA TV practices, EBA Network Learning Opportunities on the implementation of distance education are examined.

Education Informatics Network was followed by "eba.gov.tr", and distance learning contents were prepared for students of all education levels from primary school 1st grade to high school. 12-Grade students can use mobile or internet-connected mobile devices in line with their technical opportunities and preferences. All the details about the lecture program on TRT channels are also announced on "eba.gov.tr". In the Internet environment to get the service of all students from EBA Platform, they can continue to communicate with their teachers and class groups. The digital education contents are ready to minimize the need for schools during the pandemic period. Free internet is provided to everyone who will access these contents. In addition, face-to-face compensation programs will be implemented when the compulsory part is completed at all classes level.

In Turkey, after the interruption of education within the scope of the coronavirus measures, the Ministry of Education three new TV channels in a short time with the work carried out and the Education Information Network capacity increased. The courses will be broadcast on digital platforms as follows:

Education channels: 3 channels will be used in distance education : TRT EBA TV Elementary School, TRT EBA TV Middle School and TRT EBA TV High School. It will be broadcast on a total of 6 channels, HD and SD.

Broadcast stream: Daily and the weekly stream will be available on the "eba.gov.tr" homepage and on the TRT website. Also, it can be seen on the television after the broadcast ends every evening and until the morning starts broadcasting.

Course repetition: Broadcasts will be repeated 1 or 2 times on the relevant channel. The repetitive broadcast stream will also be learned from the same channel. In line with these flows, you can plan when your children can watch TV. In addition, records of content published on eba.gov.tr will be available.

Asking questions: Students are with their own course teachers on EBA. Can write and share information in groups. Also, compensation training will be given to all classes when the compulsory period ends.

Lesson covering: Lessons will start at 9 am (0600GMT) and students will have the opportunity to watch the lessons later in the evening. Various courses will be published one after another, depending on the grade and the student. Lessons will also be published on the website.

The course syllabus: The course syllabus for network supported classes includes all the objectives and plans of the course. It informs the students about the policies, expectations, and educational philosophy of the teacher about attendance, participation, compensation, and grading. Videos should be added for preparation for the lesson (Lihosit and Larrington, 2013). The course should be started by seeing the big picture for network supported TV classrooms and necessary changes should be made as in Table 1.

Lesson duration: Distance education lessons will take 20 minutes each. Primary and secondary schools will take 2 lessons of 20 minutes each day, depending on their grades. So they will take 40 minutes a day. The course hours they will take all weeks are 200 minutes for each class. In high schools, there will be 3 lessons a day. A 20-minute daily lesson for a 1-hour course session is executed. Each class level will take 5 hours of lectures per week.

Table 1. Comparative course processing

Criterion	Traditional	Network supported TV lesson
Homework before class	Reading	Watching TV, reading
During the lesson	Lecture, demonstration	Group exercise, embedded exercises
Homework after class	Exercise	Network exercises

In this context, not to limit distance education only to online materials and communication processes; consider that offline activities and materials may also be used; It is important to make a balanced instructional design by remembering that it is in asynchronous presentations as well as the presentation of synchronous (synchronous) content. At this point, one of the most common mistakes made during the pandemic was to imitate offline physical face-to-face lessons in online virtual lessons.

If we consider face-to-face lectures and distance education lessons as an equation, both sides of the equation are equal, but the variables that make up the equation are different on both sides. For example, a two-hour face-to-face lesson may correspond to a 20-minute synchronous lesson and different asynchronous activities that support this process. Another point to be considered in this process is flexibility in the presentation of the contents and the provision of different access options. In other words, the learner should be able to access different contents and different access points in return for the face-to-face course.

7. CONCLUSION

In the context of this study, the reflections of the Covid-19 pandemic process on education were examined, and its direct or indirect effects were discussed. It is necessary to carry out distance

education applications that can allow students to experience. At this point, using cutting edge technologies in blended learning context, presenting synchronous and asynchronous learning activities in a balanced way in distance education, giving importance to process-oriented approaches in measurement and evaluation, preparing roadmaps in the context of digital data and ethics are beneficial. Inclusion in educational processes by accepting educational roles, conducting studies for the development of digital competencies and digital skills, starting digital transformation with mental transformation, paying attention to the difference that may occur with the digital divide, social equality and social. Working in the context of justice, considering that trauma and anxiety are a reality of the pandemic process, the use of interest, understanding and empathy pedagogy in lesson designs is more benefiting in education. Turkey has started distance education at the middle school and high school. For this purpose, it strives to continuously improve the infrastructure, communication, and access areas. Teaching activities are carried out with distance education, mainly on television. In this context, primary, secondary and high school education has been transferred to television channels. Simultaneously, studies for families and schools were carried out. At the same time, Education Information Network is used as a supportive environment and exams, information security measures and support activities continue. A blended framework of information network and television broadcasting, which mainly supports the education system, is proposed for a maximum educational benefit from the practices.

REFERENCES

- Aktay, S , Keskin, T . (2016). Eğitim Bilişim Ağı (Eba) İncelemesi . Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi, 2(3), 27-44 .Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ekvad/issue/28248/300311>
- Aybek Ş.(2017).Televizyonu Eğitimde Kullanabiliyor Muyuz? Retrieved from <https://www.gercekmuhabir.com/egitim/televizyonu-egitimde-kullaniliyor-muyuz-h57837.html>
- Bryan, A. & Volchenkova K. (2016). BLENDED LEARNING: DEFINITION, MODELS, IMPLICATIONS FOR HIGHER EDUCATION. 8. 24-30. 10.14529/ped160204.
- Dhawan S. (2020). Online Learning: A Panacea in the Time of COVID-19 Crisis. Journal of Educational Technology Systems, 49(1), 5–22. <https://doi.org/10.1177/0047239520934018>
- EBA. (2017). About the EBA. Retrieved from http://www.eba.gov.tr/hakkimizda_on_13.03.2017.
- EBA.(2019).Yenilenen Eba kullanımında. Retrieved from <http://www.meb.gov.tr/yenilenen-eba-kullaniminda/haber/19289/tr>
- Eğitim Reform Girişimi.(2020).Türkiye’de Koronavirüsün Eğitime Etkileri – I. Retrieved from <https://www.egitimreformugirisimi.org/turkiyede-koronavirusun-egitime-etkileri-i/>
- Iwai Y.(2020). Online Learning during the COVID-19 Pandemic. Retrieved from <https://blogs.scientificamerican.com/observations/online-learning-during-the-covid-19-pandemic/>
- Kasap S.(2020). Türkiye koronavirüs salgınında ulusal çapta uzaktan eğitim veren 2 ülkeden biri oldu. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/turkiye-koronavirus-salgininda-ulusal-capta-uzaktan-egitim-veren-2-ulkeden-biri-oldu/1787473>
- Keller F. S. (1968). Good-bye, teacher. Journal of applied behavior analysis, 1(1), 79–89. <https://doi.org/10.1901/jaba.1968.1-79>
- Kuyucu M. (2015). TV Broadcasting in Turkey. The Turkish Television Audience in the Frame of Uses and Gratification Approach. Athens Journal of Mass Media and Communications. 1. 289-312.
- Lihosit,J. & Larrington,J.(2013). Flipping the Legal Research Classroom, 22 Perspectives: Teaching Legal Res. & Writing
- Lindzon, J. (2020). School closures are starting, and they'll have far-reaching economic impacts. Fast Company. Retrieved from <https://www.fastcompany.com/90476445/school-closures-are-starting-and-theyll-have-far-reaching-economic-impacts>

- Milli Eğitim Bakanlığı.(2020). Uzaktan eğitim sürecinin detayları. <http://www.meb.gov.tr/uzaktan-egitim-surecinin-detaylari/haber/21990/tr>
- OECD.(2020). Supporting the continuation of teaching and learning during the COVID-19 Pandemic Retrieved from <https://www.oecd.org/education/Supporting-the-continuation-of-teaching-and-learning-during-the-COVID-19-pandemic.pdf>
- Pamungkas, S. F & Widiastuti, I & Suharno S. (2019). Kolb's experiential learning for vocational education in mechanical engineering: A review. AIP Conference Proceedings. 2114. 030023. 10.1063/1.5112427.
- Qiu J. (2020). How China's 'Bat Woman' Hunted Down Viruses from SARS to the New Coronavirus. Retrieved from <https://www.scientificamerican.com/article/how-chinas-bat-woman-hunted-down-viruses-from-sars-to-the-new-coronavirus1/>
- Qiyun W. (2009). Design and evaluation of a collaborative learning environment. Computers & Education. 53. 1138-1146. 10.1016/j.compedu.2009.05.023.
- Schleicher A. (2020). The Impact Of Covid-19 On Education Insights From Education At A Glance 2020. <https://www.oecd.org/education/the-impact-of-covid-19-on-education-insights-education-at-a-glance-2020.pdf>
- Tutar, M. (2015). Evaluation of teachers' views on the Education Information Network (EBA) site (Master's thesis). Karadeniz Technical University, Institute of Educational Sciences, Trabzon.
- UNESCO. (2020). Distance Learning Strategies, What do we know about effectiveness? Retrieved from <http://www.unesco.org/covid19EDwebinar>
- United Nations. (2020). Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond. https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf
- Wahab A. (2020). Online and Remote Learning in Higher Education Institutes: A Necessity in light of COVID-19 Pandemic. Higher Education Studies. 10. 16. 10.5539/hes.v10n3p16.



İKİ GÖÇMEN YAZAR: ROTH VE NABOKOV'UN ROMANLARINDA, GÖÇMENLİK DUYGUSU

Hasan YURDAKUL*

İbrahim Hakan DÖNMEZ**

ÖZ

İnsanlık tarihinde göç ve göçmenlik farklı gerekçelerle de olsa daima var olmuştur. Bu nedenle kültürün taşıyıcı unsurlarından olan edebi yapıtlarda pek çok kez göçmenlik konusunun ele alınmış olması şaşırtıcı değildir. Göçmenlikle ilgili çalışmaların daha çok göçmeni nesne olarak ele aldığı göz önünde bulundurulduğunda, göçmeni bir özne olarak ele alıp onun bakış açısını içinde barındıran göçmen edebiyatçıların eserleri ayrı bir öneme sahiptir. Göçmenlik kültürünü anlamak, göçmenlerin duygu durumları hakkında fikir sahibi olmak ve göç sorununu daha insani boyutuyla ele alan sosyolojik analizler yapmayı sağlayacak içgörü zenginliği kazanmak açısından bu eserlere yönelmek değer taşımaktadır. Bu çalışmada kendileri de bizzat göçmenlik duygusunu deneyimlemiş olan iki tanınmış yazar olan Joseph Roth ve Vladimir Nabokov'un göç temalı eserleri göçmenlik bağlamında nitel analizle ele alınmıştır. Joseph Roth Rusya'dan Amerika'ya göç etmek zorunda kalan bir Yahudi ailesinin yaşamını ele aldığı "Eyüp" (Hiob) romanında sık sık, roman kahramanı olan göçmenin duygu dünyasını dile getirmiştir. Rusya'dan Avrupa'ya sonra da Amerika'ya göç etmek zorunda kalan Nabokov da neredeyse her romanında olduğu gibi "Yetenek" romanında Almanya'daki kendi göçmenlik deneyimlerini ve duygu dünyasını roman kahramanı üzerinden dile getirmiştir. Bu romanlarda bir göçmenin duygu dünyasında başat olarak kendini gösteren öfke, özlem ve umut gibi duyguları örnekler üzerinden ortaya konmaya çalışılmış ve göçmenlik kültürünü şekillendiren unsurlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göçmen, Göçmen Edebiyatı, Roth, Nabokov

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gazetecilik Bölümü Dr. Öğrencisi, YÖK 100/2000 Öncelikli Alan Bursiyeri, hasanyurdakull@hotmail.com

**Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

TWO IMMIGRANT WRITERS: THE SENSE OF IMMIGRATION IN ROTH AND NABOKOV'S NOVELS

ABSTRACT

Emigration and immigration have always existed in history of humanity for different reasons. Therefore, it is not surprising that the issue of immigration has been handled many times in literary works which are the bearer elements of culture. Considering that the studies about immigration handled immigrants as object mostly, the works of immigrant author which handled immigrants as a subject and accommodated his perspective have a special importance. It is worth going towards to these works in terms of understanding the culture of immigration, having an idea about emotional situation of immigrants and getting wealth of insight that will provide sociologic analyses handling immigration problem with a more human dimension. In this study, immigration-themed works of two well-known authors Joseph Roth and Vladimir Nabokov who have experienced the feeling of immigration themselves have been handled with qualitative analyses in the context of immigration. Joseph Roth, in the novel of "Job, The Story of Simple Man" (Hiob) which handles the life of Jewish family who had to emigrate from Russia to America, often mentioned the emotional world of the immigrant who is the hero of the novel. Also Nabokov who had to emigrate from Russia to Europe and then to America, mentioned his own immigration experiences in Germany and his emotional world through the hero of the novel in the novel of "The Gift" as almost in his every novel. In these novels, his emotions such that anger, missing and hope which show themselves dominantly in emotional world of a immigrant are tried to be executed through examples and evaluated the elements which shape the culture of immigration.

Key Words: Immigrant, Immigrant Literature, Roth, Nabokov

1. GİRİŞ

Edebiyatın sosyal bilimler açısından değeri her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır. Artık “edebiyatın katıksız tanıklığı olmaksızın toplum uzmanının toplumun bütününe karşı kör” (Hoggart, 1966, s. 277), olabileceği düşünögesi daha çok kabul görmektedir. Bahtin’in dediğı gibi her metnin arkasında, kültür içerisinde şekillenen, bir dil sisteminin mevcudiyetini kabul etmemiz halinde toplumları anlamada artık edebiyatı göz ardı etmek zor olacaktır (Bahtin, 2001, s. 337). Bir başka ifadeyle yazarın dünya görüşü (ethos) büyük ölçüde içinden çıktığı ve içinde yaşamını sürdürdüğü toplumla örtüşmektedir. İşte bu “dünya görüşü” anlayışı sosyologların en başından itibaren edebiyatın çekimine kapılmalarının nedeni olmuştur (Michaud, 2012, s. 56). Ayrıca edebiyatın toplum ile simbiyotik bağı göz önünde bulundurulduğunda yine sosyal bilimle uğraşanlar için, toplumsal gerçeklikle bağ kurma arayışından kaçmak mümkün olmamıştır. Bauman’ın dediğı gibi, “Roman yazarları ve sosyolojik metinleri yazanlar, dünyayı farklı bakış açılarıyla keşfetmeye çalışsalar da yine de ortaya koydukları şeyler ortak bir kökenin damgasını taşımaktadır. Edebiyat ve sosyoloji daima birbirini beslemiş, verdikleri mesajların içeriklerinde birbirlerine dayanmışlardır” (2019, s. 13). Bu çalışma da sosyal bilimlerin en önemli konularından birisi olan göçmenliğı, edebiyatın tanıklığı ile ele alarak daha geniş bir perspektifle değerlendirmek planlanmıştır.

Göçmenlerin dünyanın şekillenmesindeki ve toplumsal değişimlerin yaşanmasındaki rolü gibi farklı boyutlarda, edebiyat ve sanatta değer bulsalar da günümüzde toplumsal kaygılarla ve bireysel korkularla ilişkilendirilerek (Bauman, 2018, s. 9) ele alınmaktadır. Göçmenlik artık bir kimlik biçimi olarak değerlendirilmektedir. Göçmenlik kimliğı yabancılık ve ötekilik kavramlarıyla eşleştirilmektedir. Bir kişiyi yabancı olarak görmek aslında kendini normal olduğunu vurgulamaktır (Morrison, 2019, s. 96). Bu açıdan toplumsal alanda yabancı veya öteki olmak hem iletişimsel süreçte hem de varlıklarını tanımlamak açısından beli başlı zorlukları doğurur. Ayrıca göçmen yabancı, yerel yaşama uyma zorunluluğunu kendi içinde yaşar. Toplumun yabancı olan göçmen toplumsal alana girebilmek için onlar gibi davranmak ister. Çünkü göçmenler bugün gelen, yarın giden değıldir (Simmel, 2016, s. 27). Bir bakıma göçmenler, muhafazakâr söylemin eski yeni karşıtlığı üzerinden kurduğı hegemonik iktidarına karşı- kendi hegemonik alanlarını oluşturarak var olurlar (Demircan, 2020; s. 344). Nitekim göçmenlik söz konusu olduğunda farklı ulusa ait olma söz konusu olduğundan; kültürel farklılıklar ve etnik ayrımlar biz ve onlar ayrımı yapmak için geçerli sebepler olarak sunulur (Şimşek, 2016; Yurdakul, 2020). Bu durum bir anlamda kişinin kendi benliğine başkalarının gözünden bakması olarak ifade edilir (Bois, 2016, s. 19). Ulus aşırı göçlerin olduğu bir dünyada yabancıliğı belirleyen en önemli faktörlerin başında kültür gelir (Yurdakul, 2020, s. 13). Kültürel farklılık, dışlayan ve dışlanan arasındaki farkı koruduğundan bu durum göçmenlik kültürünün oluşmasında etkili olur. Belirli bir anlayışın, sembolün ve kültürün oluşmasında iletişimsel araçların iletildiğı toplumsal bilgilerin belirleyici özelliğı vardır (Goffman, 2014, s. 79). İletişimsel olanın mesaj iletme gücü her ne kadar medyaya atfedilen bir özellik olsa da edebi metinlerin tarihsel misyonu göz ardı edilemez. Her göç farklı şartlar içerisinde kendine has özellikler taşısa da tarih boyunca birikmiş deneyimlerin oluşturduğı genel bir göçmenlik kültüründen ve göçmenlik kavramının insanların zihninde temsil edilen bir imgeden bahsedilebilir. İnsanların zihninde oluşan bu imgelerin kristalize olmuş biçimlerini görmek için edebi eserlere bakmak gerekmektedir. Unutmamak gerekir ki hiçbir kurgu onu üreten yazarın içinde bulunduğu toplumdan ve sosyal olaylardan bağımsız değıldir.

Brooks, (2016, s. 48) “insan özneler olarak kısmen kurmacalarımız aracılığı ile” kendimizi oluşturduğumuzu öne sürmektedir. Bu nedenle de “özneyi ve özneliğı inşa etmesi bakımından yaşama ve insanlığa katkıda bulunması ve medeniyet çalışmasında onarıcı bir işleve sahip olması edebiyata ayrı bir yer” sağlamaktadır (Habip, 2019, s. 69). Özellikle

otobiyografiden farklı olarak yaşamsal deneyimleri içinde barındıran “yaşammetin” Habip’in de (2019, s. 69) belirttiği üzere yaşamın metin sayesinde geri dönmesi olarak ifade edilebilir. Bu şekliyle yaşamın tehdit altında bulunduğu deprem, toplu katliam, sürgün edilme, soykırım gibi büyük felaketlerden sonra öznenin hem ruhsal hem kültürel yıkımının bölük pörçük izlerini sözcüklere anlatıya dönüştürmektedir” (Habip, 2019, s.79). Netice de “edebiyat bu anlamda henüz simgeleşmemiş ama simgeleşmek için bir anlatıcıya gereksinimi olan malzemelerin ortaya çıkmasına vesile olacak yaratıcı bir potansiyel alan yaratır” (Habip, 2019, s. 79). Bu alanı en iyi değerlendirerek göçmen imgesini canlı biçimde göz önüne sermesi bakımından göçmenlik deneyimi yaşamış olan yazarlara yönelmek doğru bir tercihtir.

Bu çalışmada belirlenen iki ünlü yazardan ilki olan Avusturyalı hikâye ve roman yazarı Joseph Roth, çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu Rus sınırına yakın Galiciya bölgesinin Brody kasabasında doğmuş ve 1918’den itibaren Viyana ve Berlin’de gazetecilik yapmış, 1933 ten itibaren yaşadığı Paris’te 1939’da sürgün yıllarında ölmüştür. Bu çalışmada ele alınan diğer roman yazarı Vladimir Nabokov, 1899’da Rusya’da aristokrat bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, Ekim Devrimi ile birlikte Bolşeviklerin iktidara gelmesi üzerine ailesi ile birlikte 1919 yılında Rusya’dan ayrılarak Londra’ya ardından Berlin’e gitmiştir. 1938’de Nazi yönetiminden kaçarak Paris’e, ardından da 1940’ta ABD’ye göç etmek zorunda kalmıştır. Nabokov, göç yıllarında ana vatanına olan özlemini, başından geçenleri, duygu ve düşüncelerini geniş ve parlak betimlemelerle ifade etmiştir (Danacı, 2018).

Cisimleştirilmiş bilgiler nedeniyle, kanlı canlı birer varlık olan göçmenlerin (Bauman & Lyon, 2018, s. 149) özne olduğu çoğu kez unutulmakta ve onlar birer nesne olarak görülmektedir. Bu çalışma göçmenlik konusunu işleyen çoğu çalışmadan farklı olarak göçmenleri bir nesne olarak ele almaktan ziyade, bir özne olarak kendi gözlemlerinden göç deneyimine bakışlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu nedenle göçmenlik temasını işleyen ve kendileri de göçmen olan Roth’un “Eyüp” ve Nabokov’un “Yetenek” romanlarında sosyolojik açıdan bir göçmenin başat duygularının ne şekilde dile getirildiğinin, yaşadığı çevreye olan tepkilerinin neler olduğu genel olarak göçmenlik duygularına ulaşmak amacıyla ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu romanlarda bir göçmenin duygu dünyasında başat olarak kendini gösteren öfke, özlem ve umut gibi duyguları örnekler üzerinden ele alınacak ve göçmenlik kültürünü şekillendiren unsurlar ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. GÖÇMENLİK: GEÇMİŞİ ÖZLEMELER, GELECEĞİ DÜŞLEMELER

Göçmenliğin tanımlanması ve insanlık için göçmenliğin yerinin tartışılması adına göç öncül bir olgudur. Göç olgusu hem somut hem de soyut bir anlamda insan zihninde kendine yer açmıştır. Göçler yakın tarihimizin ve günümüzün bir görünümünü olmaktan öte çok derin ve tarihsel bir arka plana sahiptir. Ancak Batı Avrupa göç olgusunu yirminci yüzyılın bir fenomeni olarak görür. Buna karşın göçlerin yazılı tarih ve hatta daha öncelerine kadar giden bir süreç olduğu bilinir (Giddens, 2012, s. 548). Bu açıdan göç olgusu insanlığın tarihsel gelişiminin bir parçası olarak karşımıza çıkar (Yurdakul, 2020, s. 23). Göç ilk akla gelen şekliyle bir yerden başka bir yere hareket etmek olarak ifade edilir. Göç daha çok sosyal yapıdaki, ekonomik göstergelerdeki ve güvenlik algısındaki konular ile ele alınır (Türkyılmaz vd., 1998). Ancak bu somut durum devamında hem soyut alanda, yani zihinde hem de somut alanda dünyanın şekillenmesinde ve sanatın, edebiyatın, mimarinin zenginleşmesinde son derece etkili olmuştur. Dünya tarihinin kayda değer göç hikâyeleri içerisinde (Manning, 2005, s. 1) göçün doğurduğu sonuçlar göz ardı edilemez. Göç insanın bizzat içinde bulunduğu bir süreç olduğundan hem göç edilen bölgedeki insani faaliyetlerin hem de terk edilen bölgedeki popülasyonun değişmesinde önemlidir. Bu bağlamda göç sosyolojik, ekonomik, kültürel ve özellikle göçmen adına psikolojik etmenlerle çok yönlü bir biçimde ele alınması gereken insan hareketliliği olarak ifade

edilir (Sağlam, 2006, ss. 33-34). Aynı zamanda göçlerin bu yapısı toplumsal değişimlerin dinamiklerinden birini oluşturur (Karpat, 2010, s. 9). Göçün doğasının çok yönlülüğü, göç çalışmalarını tek merkezli bir yapıda ele almayı imkânsız kılar. Farklı disiplinlerin alanında yer almasından kaynaklanan çoklu perspektifin sunduğu zenginlik, göçle ilgili tanımları da çeşitlendirmiştir. Bu tanımların birçoğunda sınır vurgusu, ekonomik zorunluluklar ve kalıcı veya geçici yer değişiklikleri (Hall, 1987; Lee, 1966; Özcan, 2016; Toros, 2008) gibi ifadelerle karşılaşılmaktadır. Bazı çalışmalarda ise göç, kültürel sınırlar ve etkileşim (Chambers, 2014, s. 13), toplumsal varoluşun bir boyutunu etkileme (Castles & Miller, 1998, ss. 29-30) ve bireysel anlamda göçmendeki kişisel değişimler (Park, 2016, s. 75) gibi farklı boyutlara odaklanan tanımlarla da ifade edilmektedir.

Göç çağın ve zamanın ruhuyla şekillenen ve bunu yansıtan dinamik bir süreçtir. Ancak bu sürecin aktörü olan göçmenler bir o kadar sabit kimlik imgesine sahiptir. Göçmenlik ister günümüzdeki formuyla çağdaş olarak adlandırılın isterse tarihsel anlamda ilk akla gelen şekliyle ifade edilsin bir kimlik sıfatı olarak sabit bir anlamdadır. Belki bugün çağdaş göçmenler “sökülmüş” olarak nitelendirilemeyecek kadar ana vatanlarına birçok kanalla (uydular, TV, internet vb. iletişim araçları) bağlılar (Schiller & Basch, 1995, s. 48). Ancak daha önceki dönemlerde göçmenlerin ana vatanlarına olan bağlılıkları bir özlem olarak yaşamlarının içinde, sanatta ve edebiyatta kendini gösterir. Göçmenler, göç yolculuklarında sadece kendilerini değil beraberinde yaşamlarını, yeteneklerini, kültürlerini ve hayallerini de taşımaktadırlar (Görgün, 2017, s. 1321). Bu açıdan göçmenlik sadece görünen yüzüyle sosyo-ekonomik bir dönüşümü sağlamamakta, kültürel ve sanatsal ürünlerin çeşitlenmesinde ve dönüşmesinde de rol oynamaktadır.

Göçmen kişi zaman mefhumunu daha farklı şekilde deneyimlediğinden, geçmiş ve şimdiki zaman arasında kalmanın bunalımını yaşamak durumundadır (Yurdakul, 2020, s. 38). Geçmişe duyulan özlem ile gelecek kaygısı göçmenliğin değişmeyen hissiyatıdır. “Her göçmen içinde bulunduğu durumu geçici sayar ve geçmişi hatırlar, geleceği düşler; amaçlarıyla anıları, düşüncelerinin geçmiş ve gelecek arasında durmadan gidip gelmesine yol açar” (Berger & Mohr, 2018, s. 70). Nitekim göçmen göç edilen yerde köksüzlük duygusunu farklı dünyalar arasında yaşayan ve yitirilen geçmiş ile bütünleşilememiş şimdiki zaman arasında kalandır (Chambers, 2014, s. 48). Göçmenlik sadece bir insan hareketliliği değil, aynı zamanda bir kimliktir. Bu kimliğe atfedilen ise ötekiliktir. Hissedilen şey zamanı kaçırma duygusu, mekânsal bütünlüğün sağlanamaması ve bununla beraber oluşan duygusal yoğunluktur. Göçmenlik ister gönüllü olsun ister zorunlu olsun bir çeşit sürgünlüktür. Sürgünde olmanın bütün bunalımlarını ve zorluklarını göçmen içinde hisseder. Göçmenlik başka bir ülkede başka türlü yaşamaktır. Bu açıdan göçmen bir yabancıdır. Sennet’in de ifade ettiği gibi yabancılık dışlanmayı toplumdan tecrit edilmeyi doğran bir imgedir (Sennet, 2014, s. 13). Bu dışlanma imgesi göçmenlerin ötekileştirilmesinde ve bunun pekiştirilmesindeki en önemli etkidir. “Görünür bir ortaklık içinde farklı dünyalarla, tarihlerle kültürlerle ve deneyimlerle karşılaşmak çok yönlü ve gerilimli bir pratiktir” (Chambers, 2014, s. 52). Göçmenin dışlanma korkusunun temelinde ortaklık söyleminin ayırıcı anlamı yer alır. Bu daima göçmene eşlik eden belirsizlik ve korku durumunun buluşmasıdır.

Yabancıtan tanımlanmasında göçmenlik bir kolaylık olarak görülür. Yerleşik halk adına her göçmen potansiyel bir yabancıdır. Toplumun yabancı ile olan teması ise her zaman sorun teşkil eder. Yabancı korkulan ve çekinilen bir kişi olarak görülür ve göç edilen topraklarda toplumun dışında bir alanda kendine yer bulur. Bu süreç iki yönlü olarak işler. Birinci yönü toplumun kendi mekanizmaları yabancı olarak gördüğünü, toplumsal alanın dışına itmesidir. İkinci yönü ise bir toplumda yabancı olduğunu bilen veya hisseden kişinin, yabancılık psikolojisiyle hareket ederek kendi kendini toplumun dışında tutmasıdır. Özellikle göçmenler bu durumu en derinden

yaşayan kişilerdir. Göçmen yabancılar toplumun ötekisi olduğunu yaşamlarının her alanında hissederek. Ayrıca göçmenlerin arasında sanatçıların olduğunu da düşünürsek bu sanatçıların bir yabancı olarak hissettikleri eserlerinin de temasını oluşturduğunu söylemek mümkün olur. Özellikle edebi eserlerin temalarında toplumsal sistemin dışında tutulmanın zorlukları veya kendini oraya ait hissetmemesinden kaynaklı toplumsal alanın dışında yer almanın sancıları yer alır. Örneğin Berger & Mohr'un (2018) "*Yedinci Adam*" isimli eseri Avrupa'da ki göçmen işçilerin hikâyeleri ve fotoğrafları üzerinden bir anlatı geliştirirken, aynı zamanda şiirin de etkinliğine başvurmuşlardır. Avrupa'da her yedi kişiden birinin göçmen olması hem esere ismini verirken, aynı zamanda eserin içinde yer alan bir şiidir. Bu açıdan göçmenlik sadece bilimsel açıdan bir terim olmanın ötesinde sanatında bir tema alanı olmuştur. Sosyal her yönüyle etkileme potansiyeli olan göçmenliğin temellerinde ötekileştirilmenin sancuları görülür. Bu durum aynı zaman da bir damgaya karşılık gelir. Göçmenlik damgası (Yurdakul, 2020) bir ilişki ve iletişim biçimi olarak değerlendirilebilir. Göçmenler toplumsal sistemlerin artıkları olarak görülürler (Berger, 2018, s. 147). Göçmenlere yönelik bu anlayış "içeriye dışarıdan, ait olanları ait olmayanlardan" (Bauman, 2017, s. 18) ayırmaktır. O halde denilebilir ki göçmen toplumun ötekisi ve toplumsal bir nesne olarak ortak bir anlayışla inşa edilendir (Garfinkel, 2016, s. 108). Göçmenliğin kişiye attığı en sorunlu imge olan ötekilik toplumsal bir anlayışın ürünü olarak değerlendirilmektedir. Kendi hikâyesinin öznesi olan göçmen göç edilen toprakların nesnesi olmuştur. Böylece göçmenlerin toplumsal kimlikleri birçok açıdan sorunlu ve eksiklikler ile oluşmuştur.

Göçmenlik itibarsız bir kimlik olarak ya da itibarsızlaştırılması en muhtemel kimliklerden biri olarak görülmüştür. Yani göçmenlik Goffman'ın tabirine göre daha az değer verilen bir kimliktir (Goffman, 2014). Diğer bir ifade ile göçmenlik toplumsal kabul görme engeli olan anlamına gelmektedir (Poloma, 2011, s. 221). Bir göçmenin fiili kimliği ile varsayılan toplumsal kimliği arasındaki boşluk (Ritzer, 2008, s. 238) göçmene farklı kimlikleri atfederek toplumun damgalığı grupları arasına itilir ve ötekinin ötekisi şeklinde toplumsal alanda kendine yer bulabilir. Göçmenin birden çok kimliğe sahip olması, onlara tıpkı kimliksiz olmaya eşdeğer bir tanınma sürecini yaşatır (Şimşek, 2016, s. 2). Daha farklı bir ifadeyle göçmenlerin çoklu kimlikleri bir ötekilik simülakrına yol açar (Baudrillard, 2015, s. 55). Bu nedenle göçmenler farklı kimliklerin arasında kalırlar ve kültürel anlamda da bu süreç işlediğinden toplum tarafından damgalanması en muhtemel kişiler olurlar.

Göçmenlik toplum adına olumsuz inançları ve ön yargıları içinde barındırır. Göçmene karşı bu tutum toplum ve göçmen arasında olumsuz bir etkileşimi doğurur. Doğru bir etkileşim için doğru iletişim kanalları olması önemlidir. Bu anlamda göçmen adına en önemli sorunun başında dil gelmektedir. Yerleşik halkın dilini bilmek toplumsal etkileşimi artıracığı gibi göçmenin toplumsal entegrasyon sürecinde hızlandıracaktır. Ancak bu durum mümkün olsa dahi göçmenin toplumun yabancı olma gerçekliğini değiştirmeyecektir. Çünkü göçmenlik daha öncede ifade edildiği gibi damgalı bir kimlik olduğundan, en ufak sorunlarda bile toplumun ve toplumsal kurumların suçlamalarıyla kolayca karşı karşıya kalabilmeleri doğurur (Yurdakul, 2020, s. 170). Buradaki en önemli nüansın başında yer alan anlayış göçmenler hakkındaki daha önceki inşa edilmiş ve yaygın olarak kabullenilmiş olumsuz ön bilgiler olur. Söz konusu olumsuz göçmen imgesinin ön koşulları inşa edilmiş bir bilgi anlayışının her iki tarafa (göçmen–yerli halk) tezahür etmesiyle pekişir. Göçmen, göçmenliğin ne anlam taşıdığını hem soyut anlamda hem de deneyimleyen olarak somut anlamda yaşar. Bu durum toplumun ötekisi olmaya rıza göstermeyi doğurabilir. Büyük bir anlatımın içerisinde farklılığın zenginlik olduğu ve toplumdaki bulunduğu konumdan daha farklı bir konuma geçmemesi göçmene her daim toplumsal sistem tarafından telkin edilir.

Toplumlar, milletler, gruplar ve hatta bireyler kendi anlam bütünlüklerini ve kimliklerini belirli kültürel aidiyetlerle ve öteki diye tanımladıkları, farklı gördükleri üzerinden ifade etmektedirler. Bu durum belirli kültürel hegemonyaları oluşturur. Öteki ve bir yabancı statüsünde olan göçmen kültürel hegemonyanın ön bilgileri ile temsil edilir. Göçmenin toplumsal kimliği bu ön kabullerle beraber inşa edildiğinden yaralı kalır ve göçmenlik Goffman'ın da ifade ettiği gibi idare edilmesi zor ve örselenmiş bir kimliktir (Goffman, 2014). Göçmenlik bu anlamda belirli bir statü ve gruba aitlik oluşturduğundan belirli türlerdeki toplumsal etkileşimlerden sistematik olarak dışlanırlar (Kurzban & Leary, 2001, s. 187). Tüm bunlar göçmen kişinin benliklerinde derin izler açar ve göçmenlik kimliğini kabullenerek toplumla olan iletişimini devam ettirmek zorunda kalır. Bu durum toplumda göçmenin daha fazla gizlenmesini doğururken, topluma bağımlı olmak isteyen göçmen o toplumun kurallarına uymak zorunda kalır.

Göç temasının simgesel anlatılarla karşımıza çıkmasında göçmenlerin yaşam deneyimleri, göç süreçleri ve göçmenliğin birçok açıdan içinde barındırdığı sosyolojik, psikolojik ve ekonomik zorluklar yer alır. Göçmen sanatçıların eserlerinde kullandıkları imgeler ve sundukları perspektifler daha iyi bir hayat için yola çıkan insanların umutlarını yansıttığı gibi (Çalışkan, 2019, s. 20) göç edilen bölgedeki yersizlik ve yurtsuzluğun acılarını da yansıtmaktadır. Ayrıca göçmenlerin sanat pratikleri, tarihsel bir bellek sunması açısından ve toplumsal pratiklerle kuramadıkları aidiyet duygusunu (Depeli, 2010, s. 22) iletişimsel metinlerle/sanat eserleri ile kurabilmektedirler. Göçmen sanatçıların eserleri ve yazıları toplumsal bir gerçekliği yansıtacağı gibi sadece sanatsal bir alana da hizmet edebilir. Ancak her iki durumda da göçmenliğin vermiş olduğu bunalım kimliği eserlerin muhtevasında sezilebilir.

3. İKİ GÖÇMEN YAZAR ROTH VE NABOKOV'UN ROMANLARINDA GÖÇ TEMASI

Roth eserlerinde, geçmişe özlem, umut ve ümitsizlik gibi duyguları sıkça işlemiştir. Göçmenlik açısından Roth'un Yahudi olması ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü Yahudiler tarih boyunca göç olgusuyla sıkça karşılaşmaları nedeniyle göçmenlik duygusunu bir kültür olarak içselleştirmişlerdir. Roth'un eserleri de bu duyguyu görmemiz açısından bize oldukça zengin bir içerik sunmaktadır. Odağını daima sürgünlere, vatansızlara ve yersiz yurtsuzlara çeviren Joseph Roth, Eyüp'te bir ailenin dramı üzerinden 20. yüzyılın ve modern dünyanın büyük meseleleri göç, kimlik, yabancılaşma ve asimilasyonu ele almaktadır. Roman kahramanı Mendel Singer yazarın yaşadığı yerlere yakın bir Rus köyünden çaresizlik sonucu ailesiyle birlikte Amerika'ya göç etmiş bir Yahudi din adamıdır. Bu benzerlikler romanda yaşam deneyimlerinin sergilendiğini bize göstermektedir (Üründü, 2010, s. 151). Üründü, (2010, s. 154) Yahudilerin dünyadan uzaklaşmalarına, kendilerini soyutlamalarına, kimlik sorununu yaşamalarına sebep olan etkenin yüzyıllardır yaşadıkları göç hayatı ve dini inançların neden olduğu düşüncesini dile getirmektedir.

Eyüp romanının konusu genel anlamda bir göç dramı olarak değerlendirilebilir. Özetle Mendel Singer dindar bir Rus Yahudi'sidir ve Tevrat hocalığıyla geçinmektedir. Singer modern zamanlara zaten pek ayak uyduramaz ve dini kıssalarla örülü bir zihin dünyasına sahiptir. Örneğin, sakat doğan oğlu Menuhim'in tedavisinin bir doktor tarafından yapılabileceği söylenmesine rağmen, bunun Tanrı'nın buyruğuna veya takdirine karşı çıkmak anlamına geleceğini düşünür ve tedaviye izin vermez. Singer, kendini olayların akışına bırakmıştır. Bunu da "kader", "Tanrı'nın buyruğu" olarak görmüştür. Romanın ismi bu yüzden bir peygamber ismi olan Eyüp'tür. Joseph Roth'un Eyüp'te anlattığı Yahudi ailesi, II. Dünya Savaşı sırasında yaşamış olsalar da Yahudi olduklarından dolayı değil dönemin şartları gereği diğer tüm insanların yaşadığı gibi sıkıntı yaşamaktadırlar. Yani kitap sayısız Yahudi zulmü örneği

olmaktan ziyade evrensel bir göç dramı olarak değerlendirilebilir. Mendel Singer'in büyük oğlu Yonas, Rus ordusuna katılmak zorunda kalır, küçük oğlu Sameşkin'in de askere gitmemesi için onun kaçmasını sağlarlar. Mendel bulunduğu zamana ve mekâna kendini yabancı hissetmiş ve bu yüzden ailesinin dağılmasını engellemek amacıyla atalarının yüzyıllardır yaşadığı bu toprakları terk ederek Amerika'ya göç etmiştir. Romanın genelinde kaderden kaçılmayacağına dair bir öğretisinin izleri vardır. Sameşkin kaçtıktan sonra Amerika'ya göçmüş orada iş kurmuş ve çok zor şartlarda yaşayan Mendel ailesini Amerika'ya aldirtmiştir. Sameşkin aile Amerika'ya göç ettikten sonra Amerikan ordusuna girmiş ve çatışmada ölmüştür. Oysa Sameşkin asker olmasın diye Amerika'ya kaçırılmıştı. Amerika'ya göç etmeyi istemese de Singer'in gitmeye razı olmasında yaşadıkları sıkıntılı hayatın yanı sıra, kızı Miryam'ın Rus askerleriyle düşüp kalkması tehlikesini görmesi de vardır. Ama Miryam, Amerika'da benzer şekilde birileriyle düşüp kalkmaya başlar ve sonunda da aklını yitirir. Rahat bir hayat için Amerika'ya kaçan, Amerika'yı "Anavatan" diye nitelendiren Singer'in eşi Deborah ise, küçük oğlunun ölüm haberini aldığı anda, kalp krizi geçirip ölür. Aslında roman kader modernizm savaş vb. konuların yanında göç konusunu, kahramanı Mendel'in bakış açısıyla duygu derinliği içerisinde anlattığı için değer taşımaktadır.

Mendel ve ailesi sakat çocukları Menuhim'i arkalarında bırakmak zorunda kalarak, Amerika'ya gitmek zorunda kalmışlardır. Menuhim'in ayrılığının yarasını kapatmaya çalışırken, yenedünyaya da alışmaya çabalarlar. Ancak bu dünya onların yaşam anlayışlarına çok yabancıdır. Bu dünyanın etrafındaki göçmenlerin beynine kazınmış ve Amerika ile ilgili sıkça tekrar edilen kutsallık, sağlık, zenginlik, mucizevi şehirler ve modern makineler gibi değerler Mendel'i tatmin edemez. Ama genç Şemerya Amerika için içerisinde kendi rızasıyla erimek isteyeceği yeni bir kimlik demektir. Kuşaklararası anlayış ve yeni yere adaptasyon, romanda açıkça görülmektedir. Şemerya süreç içinde para kazanır ve Amerikan kapitalizminin sunduğu yanılığlı fırsatlar dünyasına kanarak Amerikalılaşmaya başlar. O artık Şemerya değil Sam'dir. Şemerya; konuştuğu dille, giyimiyle, tavır ve davranışlarıyla tam bir Amerikalıdır. Şemerya için en güzel dil İngilizce, en güzel şehir New York ve Tanrının ülkesi Amerika'dır. O Rusya'dan askere gitmemek için kaçmış olsa da kendini ait hissettiği ülke adına savaşmaya gönüllü olur ve Amerika uğruna hayatını feda eder. Oktay'a göre, (2020) Şemerya'nın ölümü, adeta köklerinden kopuşun bireyi ve toplumu sürükleyeceği yıkımın sembolüdür. Haham Menuhim'i asla terk etmemeleri gerektiğini söylemiş ancak Mendel ve Debora, Menuhim'i geride bırakarak Amerika'ya göç etmişlerdir. Yine Oktay (2020) Mendel ve Deborah'ın,Menuhim'i terk etmelerini göç motifi üzerinden değerlendirerek Menuhim'in geride bırakılan olmasına rağmen Yahudiliğin geleceğini simgelediğini söylemektedir. Zira tesadüf eseri varlıklı bir aile tarafından alınıp tedavi edilir ve olağanüstü yeteneğiyle uluslararası üne kavuşan bir besteci olur.

Kendisi de göçmen olan bir diğer tanınmış yazar Nabokov eserlerinde yazar olarak kendisinin, anlatıcılarının ve karakterlerinin hatırlama ihtiyaçları ve yöntemlerine dikkat çekmiştir. Nabokov göçmenlerin hissettiği kaybetmişlik duygusuyla kendisini yazmaya iten duygunun aynı şey olmadığını vurgulasa ve kitaplarının "komünistler tarafından göç ettirilmiş üst sınıf bir Rus'un nostaljisi olarak" algılanmasına karşı çıksa da eserlerinde bir özne olarak kahramanlarının gözünden göçmenlik hissiyatını yoğun bir şekilde işlemiştir. Aslında Haliloğlu'na göre (2014) Nabokov göçmenlerden beklenen 'yakınma edebiyatını terk edip, Sovyetlerle hesaplaşmayı bırakan daha büyük bir güç olan zamanla hesaplaşmaya çalışan bir göçmen bakış açısının inşa edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Nabokov'un kahramanları aracılığı ile göçmenlik duygusuna ilişkin düşünceleri ifade ettiği romanı Yetenek yazar olarak kendisinin de anlatıya katıldığı üst kurmaca metindir. Romanın kahramanı kendisinin de bir süre yaşadığı Berlin'de yaşamaktadır. Nabokov Yetenek'te,

"göçmenlik" duygularıyla yaşayan bir yazarın yavaş yavaş yükselişini, kendini ve aşkı bulma sürecini anlatırken, edebiyat ortamlarına, Rusya'ya ve Rusçaya vedasını da gerçekleştiriyor. Bu anlamda Yetenek aynı zamanda, Nabokov'un kendisi, ülkesi ve anadili ile de hesaplaşması ve vedalaşması olarak değerlendirilmektedir (Ak, 2016). Yetenek, özetle Berlin'de yazarlığa bir şekilde adım atmış ve kitaplarını yayımlatmayı başarmış Fyodor'un hikâyesidir. Yetenek romanının "zaman, gerçeklik, göçmenlik, doğa, aşk, Rusya, Rusça, aile, edebiyat, sanat, ölüm, aşk" gibi geniş bir "izlek dünyası" üzerine kurulduğu düşünülürse Nabokov'un kendi yaşamından ayrılmaz bir roman olduğunu görülmektedir (Ak, 2016). Aslında Yetenek romanında önceden haber verdiği ve geçmişine ait olağanüstü güçlü belleğinde taşıdıklarıyla daha geniş kapsamlı inşa ettiği bir yapıtı olarak Konuş Hafıza romanından da bahsetmek gerekmektedir. Yetenek'te tanık olduğumuz hatıraların, kurmacadan ziyade otobiyografik bir tarzda geliştirilmesidir Konuş Hafıza romanı. Kitapta çoğu zaman, Nabokov'un çocukluk anılarına belirli bir an ya da bir nesne, örneğin yıllarca ülkeden ülkeye, evden eve sürüklenmiş bir anı defteri, kelebek ya da sahafta bulunan bir kitap (Aslan, 2011), kaynaklık etmektedir.

Aslında Nabokov'un tekrar tekrar geri döndüğü, yazmaktan bıkmadığı göçmenlik teması sadece yukarda bahsedilen romanlarına değil bütün romanlarına sirayet etmiştir. Örneğin Lolita romanının kahramanı olan Humbert de göçmendir. Lolita'yı yorumlayan bazı edebiyatçılar göçmen Humbert'in eski dünyayı, Lolita'nın ise kabalığı, yüzeyselliği ile yenedünyayı temsil ettiğini söylemektedirler (Rüstemov, 2017). Nabokov 30'lu yıllardaki neredeyse bütün yapıtlarında hayatın anlamının ne olduğunu arayanların ve göçmenlerin yabancılık duygusundan bahsetmektedir (Rüstemov, 2017). Yine 1939 yılında yazdığı İnfaza Çağrı romanı yabancılaşıma, göçmenlik konularının en iyi işlendiği yapıtlardan biri sayılmaktadır. Roman kahramanı Cincinnatus C. kendi iradesi dışında tabiatın ona bahşettiği bir yetenekle ona mutlak gerçeklik gibi takdim edilen dünyayı reddeder. Romanın çoğu bölümü Cincinnatus C.'nin hücrelerinde geçen olaylardan, düşüncelerden oluşmaktadır. Cincinnatus C. ona teklif edilen rolü oynamayı kabul ederse, bir birey olarak özelliğini kaybedecek, kabul etmezse, idam edilecektir. Bu roman Rüstemov'a göre (2017) klasik totaliterlik karşıtı XX. Yüzyıl entelektüelinin yazgısı gibi okunabileceği gibi, eski metinlerde rastlanan kurban-peygamber teması gibi de okunabilir.

4. ROMANLARDA GÖÇMENİN ÖZNE OLARAK DUYGULARI

4.1. Hüzün, Korku ve Öfkeyle Geçmişin Gölgesine Sığınmak

Bir göçmen olumsuz pek çok duyguyu diğer pek çok insandan daha dramatik yaşamak zorunda kalabilmektedir. Ancak bu duyguların en başında gelen ve belki de ileride etkisinden bir türlü kurtulamadığı duyguyu ayrılık anının hüznü olacaktır. Sizi terk etmeye zorlayacak kadar bezdiren bir yaşama ev sahipliği yapmış olsa da mutluluk barındırsa da ayrılırken hüznün duyulması kaçınılmaz bir gerçek olarak sunulmaktadır. Yaşanmışlık insan benliğini inşa eden ve onu özne olarak dünyayı algılamasını da şekillendiren şeydir. Bu nedenle insanın psikolojik olarak bu duygudan kaçması zor olacaktır. Nabokov Yetenek romanında geleneksel kuralları yıkarak doğrudan okura hitap ederek, şu şekilde ayrılık hüznünü ifade etmektedir:

Sevmediğin bir yerden ayrılırken incecik bir hüznü yaşadın mı hiç ey okur? Kalp kırılmaz sevdiğimiz nesnelere vedalaşırken olduğu gibi. Islak bakış gözyaşını tutarak çevrede dolanmaz, sanki terk edilen yerden titrek bir yansımayı yanında götürmek ister gibi; ama ruhun en iyi köşesinde canlandırmadığımız zor fark ettiğimiz ve işte sonsuza dek terk ettiğimiz eşyalara karşı bir üzüntü hissederiz. (Nabokov, 2018, s. 148)

Eyüp romanının kahramanı Mendel'de yaşadığı köyünden ayrılmayı kabullenemez. Mendel ayrılmanın kendisinde yarattığı acıyı yolculuk sırasında dile getirirken göçün sadece mekândan

değil aynı zamanda kendi benliğinden de ayrılmak anlamını taşıdığı ifade eder. Ancak Mendel Nabokov'un kahramanı Fyodor kadar entelektüel değildir. O sadece bir köylüdür. Bu nedenle yazar tarafından en basit ifadelerle duygusu aktarılır:

Bu insanlardan bana ne? Diye düşündü Mendel. Amerika'dan bana ne? Oğlum, karım, kızım şu Mac? Hâlâ MendelSinger miyim? Bu kişiler hâlâ ailem mi? Hâlâ MendelSinger miyim? Oğlum Menuhim nerede? Mendel sanki kendi içinden dışarı itilmiş, kendisinden ayrılmıştı, bundan sonra böyle yaşayacaktı. Sanki kendini Zuhnov'da, Menhuim'in yanında bırakmıştı. Dudakları gülümser, başı sallanırken kalbi yavaş yavaş donmaya başladı, soğuk cama vuran metal bir tokmak gibi çarpıyordu. Mendel Singer şimdiden yalnızdı: Şimdiden Amerika'daydı... (Roth, 2019, s. 133)

Göçmen gittiği yere bavulundaki birkaç yaşamsal malzemeden fazlasını yanında götürmektedir. Bu valizin dışındakileryukarıda hüznün olarak ortaya çıkan, geçmiş yaşamın tüm deneyimleri, alışkanlıkları ve sosyal ilişkilerini içine alan büyük bir yüke tekabül etmektedir aslında. Gidilen yerde sil baştanhemen yeni bir yaşam kurulması bu nedenle oldukça zordur. Hafızasındaki o şeylerden bazıları derinlere inse de göçmen onlardanasla tamamen kurtulamayacaktır. Bu nedenle gittiği yenedünyada eskiye benzer bir dünyayı aramak ya da hafızasında taşıdığı eski dünyaya ait bir dünya yaratmak çabası içinde olacaktır.Belki biraz da bunun sonucu göçmenlerin gittikleri yerde kendilerine eski kültürü yaşayabilecekleri, o kadar da yabancı hissetmeyecekleri Amerika'daki Çin Mahallesi, Almanya'daki Türk mahallesi gibi dünya yaratmaları bilinen bir gerçektir.

Eyüp romanının kahramanı Mendel ve ailesi de göç ettikleri Amerika'da tamamen yabancı bir yeni yaşam yerine kendisi gibi göç edenlerden oluşan benzer kültür ve inanca sahip insanların oluşturduğu mekânı seçmişlerdir. Daha doğrusu önceden göç edip onları yanına aldırın oğulları sayesinde kendilerini benzer bir dünyada bulmuşlardır. Ama bu şaşırtıcı derecede benzer dünya yine de bir göçmenin geride bıraktıkları düşünülünce tatmin edici değildir. O asıl bıraktıklarının sadece küçük bir hatırlatıcısından başka bir şey olmayacak asılın yerini asla tutamayacaktır. Mendel'in karısı Deborah bu benzerliği görüp içindeki boşluğun nedenini, neyin yokluğunu çektiğini sorgulamak durumunda kalmıştır. Çünkü Amerika'da eski yaşamı ile Menuhim'i hemen unutabileceği tamamen yabancı bir dünya bulacağını ummuştur. Ama Amerika olarak gittikleri kendileri gibi göçmenlerin oluşturduğu bölge tamamen ayrı bir dünya değildir. "Burada Kluczysk'ta kinden daha fazla Yahudi vardır. Sadece burası daha büyük bir Kluczysk'tir. Tekrar bir atlı arabayla ulaşılacakları Kluczysk'e gelmek için mi büyük suları aşip bu kadar uzun yok kat ettiklerini" sormadan edemez (Roth, 2019, s. 139).

Bolşevik Döneminden sonra Almanya'ya göç eden Ruslar da benzer bir Rusya'ya oluşturmuş ve Nabokov'un Yetenek romanının kahramanı Fyodor'un da katıldığı edebiyat ortamlarında gündem hep yine Rusya olmuş, diğer göç eden Ruslarla olan ilişkileri romanda hep yer almıştır. Nabokov'un kendisi de Berlin'e göç ettiğinde, o dönem Rus aydınları da oraya göçmüş ve Rusların kalabalık olduğu mahalleler çoğalmıştır. Hatta kendisi gibi roman kahramanı da edebiyatla uğraşmakta ve sadece göç etmiş Rusların oluşturduğu bir nüfusa hitap eden edebiyat piyasası içinde geçimini sürdürmektedir. Sıkça bir araya gelmeye vesile olacak organizasyonlar da göçmen bölgesinin bir gerekliliği gibidir. Nabokov bu durumu göçmenlikle ilişkilendirerek "Göçmen hayatının gezgin ve dramatik niteliği ile uyumlu olmak üzere evlerde ve kiralık salonlarda anormal sıklıkta edebiyat okumaları düzenlenirdi" (2011, s. 279) şeklinde ifade etmektedir.

Benzer yerden göç edenlerin belli yerlerde toplanmalarının pratik pek çok nedeni olabilir. Aynı dili konuşmak, benzer yemek kültürüne ulaşmak için lokanta ve marketlere ulaşmak bunların ilk akla gelenleridir. Ama kendini güvende hissetmek ve geçmişin kuşattığı yaşam biçimini sürdürmek için, alışmadığı yenedünyanın yakıcı ıstırabından kaçmak için bir ağaç gölgesi gibi

bir çeşit geçmişin görünmeyen ama hissedilen gölgesi olarak bu alanlara sığınmak zorunlu olacaktır.

Tüm sığınma, dayanışma, unutmama, adapte olma çabalarına rağmen göçmen gittiği yeni mekânı kendi mekânı olarak algılamayı başarabilmekte midir? O alışma sürecinin başlarındaki yenedünyaya bakışında hangi duygular hâkim olacaktır? Bu sorunun yanıtını roman kahramanlarının gözünden sıkça ve net şekilde dile geldiğini görmek mümkündür. Örneğin Eyüp romanının kahramanı Mendel'e göre "üzerinde durdukları toprak onlara yabancıydı, karşılarında onlara bakan orman düşmancaydı, kuşku kulaklarını uyandırdıkları köpeklerin havlaması nefret doluydu; sadece atalarının vatanında doğduğu gibi bu dünyada doğan ay ile hem vatanda hem sürgünde her yeri gözleyen Tanrı onlara tanıdıktı" (Roth, 2019, s. 47).

Hatta bir noktada yaşadığı olayların ve aldığı olumsuz haberlerin ağırlığıyla bayılmadan önce, yazarın anlatımıyla adeta Amerika Mendel'in üzerine çulllanır, Amerika onu parçalar, Amerika onu ezmektedir (Roth, 2019, s. 132). Öylesine negatif hislerle doludur ki Mendel daha önce gelip Amerika'ya daha kolay adapte olan ve onu vatan olarak benimseyen oğlundan farklı olarak Amerika'ya karşı, yaşadıklarına ilişkin tüm sorumluluğu onun üzerine atmak ister gibidir:

Artık MendelSinger değilim, MendelSinger'den arta kalanım. Amerika bizi öldürdü. Amerika vatan ama ölümcül bir vatan. Bizim orada gündüz olan burada gece. Bizim orada yaşam olan burada ölüm. Bizim orada adı Şamarya olan oğlumuzun adı burada Sam'di. Sen Amerika'da gömüldün Deborah, beni de MendelSinger'i de Amerika'da gömecekler. (Roth, 2019, s. 171)

Sadece kendisini kaybetmemiştir, Mendel'e orada her şey bambaşka bir görünümle belirir. Bu bakışta hâkim olan temel duygu yenedünyaya duyduğu öfkedir. Alışıkolduğunun dışındaki her şeye tepki onu boğan, bunaltan, çaresizce içine atmak zorunda olduğu öfke şeklinde belirir:

Rüzgâr, rüzgâr değildi; gürültü ve çılgınlardan oluşuyordu, esen bir gürültüydü. Görünmeyen yüzlerce çanın tiz yankısının, tramvayların tehlikeli metalik uğultusunun, sayısız trompetten yayılan boru seslerinin, caddelerin dönemeçlerinde yalvarırcasına feryat eden rayların, kocaman bir megafonla Amerika'yı anlatmaya çalışan Mac'in gümbürtüsünün, çevredeki insanların mırıldılarının, Mendel'in arkasında oturan yabancı bir yolcunun yankılı kahkahalarının, babasının yüzüne karşı durmadan konuşan Sam'in sesinin, Mendel'in aynı zamanda dostça bir gülümsemeye sürekli başını salladığı konuşmaların birbirine karıştığı bir rüzgârdı... (Roth, 2019, s. 131)

Mendel fakir ve dindar bir köylüdür. Okuduğu kutsal kitap dışında referans alacağı bir bilgi birikimi yoktur. Bu nedenle oldukça yalın ve basittir yeni yaşam mekânına ilişkin öfkesi. Oysa Nabokov'un aslında kendisi sayılabilecek kadar benzeyen Fyodor, yine onun gibi iyi eğitim almış bir entelektüel gözüyle, elbette göçmen bir entelektüel gözüyle yaşadığı dünyayı algılamaktadır. Bu öfke de rasyonel temeller içerisinde gerekçelendirilerek dile siner. Aşağılanma, dışlanma, ayrımcılığa maruz kalma, aciz hissetme, öfke duymak için gereken gerekçeleri fazlasıyla sağlamaktadır:

O sürgün yıllarına baktığım zaman, kendimi ve diğer binlerce Rus'u, son derece ehemmiyetsiz yabancıların, hayaletimsi Almanların ve Fransızların sihirli şehirlerinde ikamet eden göçmenlerin arasında, maddi yoksunluklar ve entelektüel lüksler içinde, tuhaf ama nahoş denemeyecek bir yaşantı sürerken görüyorum... Ara sıra, kibirli ya da çok aptal bir işgalcinin biçimsiz ve suratsız bir yerli halkı görmezden gelmesi gibi, bizim de onları görmezden geldiğimiz hissine kapıldım. Ama bazen aslına bakılırsa sık sık acımızı ve sanatımızı sükûnetle gezdirip durduğumuz bu hayaletimsi dünya, korkunç bir kahkaha patlatır ve aslında kimin tutsak düşmüş ruh, kimin gerçek efendi olduğunu bize gösterirdi. Bizi soğuk bir tavırla siyasi mülteci olarak kabul eden şu ya da bu millete fiziksel bağımlılık içinde bulunmamızın acısı, beş para etmez bir 'vize' ya da şeytani bir 'kimlik kartı' elde etmemiz ya da bunların süresini uzatmamız gerektiğinde, kendini iyiden iyiye belli ederdi. Çünkü o zaman dilekçe sahibi kendisini bürokratik bir cehennemin içinde buluverir, bıyıklı

konosoloları ve polislerin masalarını dolaşan evrak dosyası giderek kalınlaşırken, o boynunu büküp beklemek zorunda kalırdı. (Nabokov, 2011, s. 274)

Nabokov romanda Sürgünün insanda mahzunluk ve üzülmeye kendini gösterdiğini belirtir (2011, s. 277). “Beklenti, korku, mutluluğun soğuğu, hıçkırığın baskısı” (Nabokov, 2018, s. 355). Nabokov’un onun üretici heyecanının kaynaklarıdır. Ancak bu yaratıcılık eserlerinde geçmişe özlemin yanında alaycılıkla kendini gösteren bir öfkeye dönüşmektedir. Öfke enerjisini belki biraz da maruz kaldığı aşığılanmadan almaktadır. Geçmişin gölgesine sığınan göçmen gözlemediği yenedünyaya karşı öfkeyle bakmaktan kendini alamamaktadır. Öfke bazen alaycılıkla kendini daha tehlikesiz şekilde kendini gösterir ve bu başat duygu göçmenin, bulunduğu yeni yerdeki yabancılığının tezahürüdür. Rüstemov, (2017), Nabokov’un kendisi hakkında söylediği “Ben İngilizce düşünüyorum, yüreğim Rusça atıyor, kulaklarım Fransızca duyuyor.” Sözüünün aralıksız olarak kendi kabuğundan çıkıp başka birine dönüşen, ayrı düştüğü dünyadan uzakta, boşlukta, gurbette kendine bir dünya kurmaya çalışan büyük bir sanatçının yazgısını ifade ettiğini söylemektedir. Onun tüm yapıtlarındaki ironisinin de parodisinin de söyleşilerinde, derslerinde başka yazarlarla takılmasının da kökünde her zaman kendini olduğu yerde yabancı hissetmesi, bundan korkmak ve gülüşle, dalga geçmekle, ironi ile bunları kapatmak çabasının olduğunu belirtir. Yani böyle yaparak o göçmenliğin onda yarattığı telaşı, korkuyu laf atmalarla örtbas etmeye çalışmaktadır. Dengesini korumaya çalışan, acıyı unutmak isteyen hastanın başka şey düşünmeye çalışması gibi, Nabokov da eserlerinde göçmen oyunları oynamaktadır (Rüstemov, 2017).

4.2. Yeniye Eskinin Gözleriyle Bakmak

Göçmenin valizinin dışında taşıdığı yük onun kendisini ifade eden dünyayı algılama biçimidir aslında ve bu, önceki yaşamın tüm deneyimleriyle yoğrulmuş bir kültürdür. Bu kültür yenedünyasını nasıl algılayacağını ve ona nasıl bir değer biçeceğini belirler. Ele aldığımız yapıtlarda roman kahramanlarının karşılaştıkları her yeni durum, olay ve nesneyi geçmişinkiyle karşılaştırma gereği duymaları buna en güzel örneklerdir. Bu karşılaştırma her ne kadar geçmişin aleyhine olduğu durumları doğursa da genellikle eskinin pozitif yanlarıyla karşılaştırılan yenedünyanın bir yergisi şeklinde açığa çıkmaktadır.

Daha Amerika’nın özgürlük heykeli gemiden görüldüğü anda bu karşılaştırmalar ortaya diğer bir yolcunun diliyle Mendel’e aktarılmaya başlamıştır zaten;

Özgürlük heykeli. Yüz elli bir ayak yüksekliğinde, içi boş, yukarı çıkılabiliyor. Başında yıldızlı bir taç taşır. Sağ elinde bir meşale tutar. En güzeli de bu meşale geceleri yandığı halde yine de hiçbir zaman tamamen sönmez. Çünkü elektrikle aydınlatılıyor. Amerika’da böyle sanat eserleri yapıyor. (Roth, 2019, ss. 126-127)

Eyüp romanında Mendel kendi zihni ile baktığında bu eleştiri yoğun biçimde kendini gösterirken bazen kendini teselli eder nitelikte iç sesi, oğlunun ve onun arkadaşlarının ona sürekli dikte ettiklerigüzellemeler şeklinde duyulmaktadır. Bu sese göre “Amerika kutsanmış bir ülke”dir (Roth, 2019, s. 85). Kızı bir kazak askeriyle birlikte bu kızı için hiç te hoş olmayacak sonuçlar doğuracak bir durumdur. Zaten göç etmeye karar vermesinin nedenlerinden birisi de onu bu belirsiz maceradan korumaktır. İçsesi bu durumu eski dünyasıyla karşılaştırma yaparak bir teselli umuduyla ona hatırlatır;

Miryam bir Kazakla birlikte; Rusya’da bunu yapabilir, Amerika’da Kazak yok. Rusya acılı bir ülke, Amerika özgür ve mutlu bir ülke. Mendel artık öğretmen olmayacak, zengin bir oğlun babası olacak. (Roth, 2019, ss. 85-86)

Mendel çocuklarının kendisine söyledikleri birçok şeyi zihninde tartmaktadır. Bu sözler Modern yenedünyanın mottoları olarak göçmenler arasında dolaşan sözlerdir genellikle:

O da çocuklarının sözlerine inanıyordu; Amerika Tanrı'nın ülkesiydi, New York mucizeler şehriydi ve İngilizce en güzel dildi. Amerikalı erkekler sağlıklı, kadınlar güzeldi; spor önemliydi, zaman değerliydi, yoksulluk yüküydü, zenginlik kazançtı, erdem başarının yarısıydı, kendine inanmak başlı başına başarıydı, dans etmek sağlıklı, paten kaymak görevdi, hayır işleri yatırımdı, anarşizm suçtu, grevciler insanlığın düşmanıydı, kundakçılar şeytanın işbirlikçileriydi, modern makineler Tanrı'nın hediyesiydi, Edison en büyük dehaydı. Yakında insanlar kuşlar gibi uçacak, balıklar gibi yüzecek, peygamberler gibi geleceği görecek, ebedi barışta yaşayacak ve tam bir uyum içinde yıldızlara kadar gökdelenler inşa edecekti. Dünya güzel olacak, diye düşündü Mendel, ne mutlu torunuma! O her şeyi yaşayıp görecek! Yine de geleceğe duyduğu hayranlığa Rusya'ya duyduğu özlem karışıyordu. (Roth, 2019, s. 153)

Ama Amerika'da yaşamaya başladıktan bir süre sonra geçmişin hafızasında yer eden dünyası onun yenedünyayabakışında da belirleyici olacaktır. İnsanın dünyayı algılaması, belleğinde deneyimleriyle oluşturduğu imgelerle mümkün olacağı için her şey o eskiye ait imgelerle kıyaslanarak anlamlı hale gelmektedir. Örneğin Amerika'nın okyanusunu gördüğünde "Bizim oralarda topraklar Amerika'daki sular kadar geniştir" (Roth, 2019, s. 147) diye geçirir içinden. Herhangi bir vazodaki çiçeklere baktığında yine önceki topraklarını hatırlayıp bu kez onlarla kıyaslayacaktır. O çiçekleri memleketindeki çayırlarda sık sık gördüğünü hatırlayacak ve burada bulamadığı huzuru oraya ait olarak görecektir. Yazın gökyüzünün maviliğini, güneşin sıcaklığını düşünecek ve hatta yeşil sineklerin çıkardığı sesi dahi sıcak şarkılar söyledikleri şeklinde yorumlayarak anacaktı geçişini. Bu sayede saksıdaki çuha çiçeklerine bakarken kısacık bir an bile olsa karısı Deborah'ın öldüğünü, oğlu Sam'in şehit olduğunu, kızı Miryam'ın delirdiğini, diğer oğlu Yonas'ın kaybolduğunu unutup teselli bulacaktır (Roth, 2019, s. 174).

Nabokov'un romanında da bu eskiyle benzetilerek yapılan tanımlama hala geçmişin gözleriyle bakmaktan kendini alamadığını göstermektedir. Örneğin Yetenek romanının kahramanı Fyodorgündelik sıradan bir lokanta olayını "Kendisine eski vatan mutfağının balmumu müzesi gibi sunan bir Rus Lokantası'nda pirojki satın aldı" (Nabokov, 2018, s. 33) şeklinde anlatmaktadır. Trende gördüğü gazete okuyan bir adamın hatlarında "o vatan yumuşaklığını" görüvermektedir (Nabokov, 2018, s. 86). Hatta oturduğu evden yeni bir eve taşınan Fyodor bu iki ev arasındaki mesafeyi tanımlarken "eski evden yenisine olan mesafe tam da Rusya'nın herhangi bir yerinde, Puşkin Meydanı'ndan Gogol Caddesi'ne olan mesafe kadardı" (Nabokov, 2018, s. 149) şeklinde geçmişinin zaman ölçüsüyle karşılaştırmaktadır. Ya da bir göl kenarında uzanırken Fyodor babasının başka ormanlardaki devasa, sonsuzca uzak ormanlardaki yalnızlığını hayal eder ve "Onlara kıyasla bu çalılık çotuk çöplüktü" şeklinde hükmünü vermekten kendini alamaz (Nabokov, 2018, s. 335). Yetenek romanının kahramanı Fyodor Konstantinoviç yazdığı mektupta yaşadığı bu yenedünyadaki edebiyat anlayışını eleştirirken de yine kendi ülkesiyle bir kıyaslama yaparak durumu ortaya koymayı tercih etmektedir:

"...çok özledim seni ve belki de (tekrar söyleyeyim bilmiyorum nasıl olacağına...) seni Paris'te ziyaret ederim. Bana kalsa, Yarın bıraktığım bu baş ağrısı gibi ağır ülkeyi; Burada her şey bana yabancı ve itici geliyor, bir ensest ya da yeteneksizce yettirilen,erotikçe retorik, yapmacıkça karmaşık bir savaş hikâyesi edebiyatın zirvesi sayılıyor burada: Edebiyat yok aslında burada ve uzun zamandır da olmamış; bunaltıcı demokrat bir rutubet dumanının içinden -yine yapmacık- bir takım çizimler ve miğferler fırlıyor; bizim ülkemizdeki sosyal siparişin yerini sosyal fırsat almış ve benzeri ve benzeri... Daha uzun uzun yazardım -ve bundan 50 yıl önce çanta sahibi herhangi bir Rus düşünürün tam da aynı şeyleri yazmış olduğunu düşünmek- o kadar aşikâr bir suçlama ki bu bayağı bile sayılır..." (Nabokov, 2011, s. 935)

4.3.Tükenmeyen Özlem ve Dönme Umudu

Göçmen zihni, geçmiş yaşantıların toplamıyla şekillendiğine ve geçmiş yaşam iyi ya da kötü nasıl olursa olsun kendisini kendisi yapan şey olduğuna göre geçmiş yaşamı silmek kendisini de silmek anlamına gelecektir. Oysa bu mümkün olamayacağına göre geçmiş ölemek ve oraya dönmeyi arzulamak, kendini arayıp, kendi varlığını sürdürmek gibi kaçınılmaz bir duygu olarak hep var olacaktır. Eyüp romanının kahramanı Mendel, Amerika'ya göçtükten bir süre sonra kendisini sorgulamakta ve tam anlam veremese de kendisini var kılan geçmişine özlemini dile getirmektedir:

Hayır, neyin yokluğunu çektiğini tam bilmiyordu; Menuhim'i özlüyordu. Uykusunda, uyanırken, alışverişte, sinemada, evi toplarken, hamur yoğururken seslendiğini duyuyordu. Anne! Anne! Diye bağırıyordu...Amerika'ya hiç gelmeyeceklerdi. Ama hala geri dönebilirlerdi. Gitme fikri yine de Mendel'in kafasına iyice yerleşmişti ve hiçbir zaman onu terk etmedi. (Roth, 2019, ss. 140-141)

Aslında geçmişe ilişkin deneyimin çokluğu özlem ve umudun yüksekliği ile doğru orantılıdır. Yani gençler geçmiş daha kolay silip geleceği yenedünyada inşa etmeyi umabilirken yaşlı insanların böyle bir motivasyonları ve güçleri olamayacaktır. Bu da yaşlıların gençler kadar gittiği yere kolay adapte olamaması demektir. Yaşlıların geçmişlerine ait yaşanmışlıkları hayallerini işgal etmekte ve eskiye bir özlem yaratmaktadır. Oysa gençler daha iyi şartlarda yaşama şansına eriştiklerinde geçmişle bağlarını kolayca koparıp buldukları ortama adapte olabilmektedir.

Yapılan araştırmalara bakıldığında gerçekten de örneğin Türkiye'denAlmanya'ya göç eden ilk neslin ne kadar uzun süre orada kalırsa kalsın bir gün kendi topraklarına dönüp orada ölmek arzusu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de daha az yaşamış veya hiç yaşamamış ikinci nesil gençlerin Almanya'ya tam adapte olamasalar bile orada kurulu olan melez dünyadan kopup vatanına dönme hayalleri yok denecek kadar azdır (Depeli, 2010; Şimşek, 2016). Eyüp romanında da benzer durum söz konusudur. Mendel'in oğlu Sam Amerika'nın girdiği savaşa katılmaya karar vermiştir. Rusya da ordudan kaçıp burada gönüllü olarak savaşa girmesinin gerekçesini kızı şu sözcüklerle açıklamaktadır: “Amerika Rusya değil. Amerika bir vatan. Onurlu her insan vatani için savaşa girmekle yükümlüdür. (Sam'in arkadaşı) Mac gitti Sam kalamazdı...” Mendel bir oğlunu Çar'a verdim bu yetmeliydi” dediğinde, kızı “Çar başka Amerika başka!” diye karşılık verir (Roth, 2019, s. 162). Yaşlı ve gençler, ebeveyn ve oğulları arasındaki kuşak farkı romanda daima görülmektedir. Örneğin Oğlu Sam Manuhim'i görmek için geri dönmek isteyen Mendel'e yeni dünyaya ilişkin hayranlığını içinde barındıran bir yanıtla: “Bu pratik değil baba. Eğer Manuhim'i buraya getirebilme imkânı olsaydı, burada çabucak iyileşirdi. Tıp Amerika'da dünyanın en iyisi.Daha yeni gazetede okudum. Bu tür hastalıklar iğneyle tedavi ediliyor, basitçe iğneyle!” diyecektir (Roth, 2019, s. 162).

Ama Mendel onu Amerika'ya bağlayan oğlunu, eşini kaybedip kızı akıl hastanesine yatırıldığında en net ve güçlü biçimde özlemini orada eski vatanında ölme arzusunuzihin akışı biçiminde açıkça dile getirmektedir:

Mendel... önceSameşkin'in çiftliğine gidecek, artık köpeklerden korkmuyor; Zuhnov'da karşısına kurt çıksa bile korkmayacak. Mendel böcekleri, solucanları, çekirgeleri, kurbağları umursamadan çıplak toprağın üzerine yatabilecek. Kilisenin çanları çalacak ve ona Menuhim'in akılsız gözlerindeki o dikkat kesilmiş ışığı hatırlatacak. Mendel yanıt verecek: ‘Yuvaya döndüm, sevgili Sameşkin, başkaları dünyada dolaşa dursun, benim dünyalarım öldü, ebediyen burada uyumak için geri döndüm! (Roth, 2019, s. 208)

Nabokov'un Yetenek romanı Fyodor'un yayımlanmış şiir kitabı üzerine yazılmış bir eleştirinin konu edilmesiyle başlamaktadır. Çocukluk imgeleriyle dolu bir şiir kitabıdır bu ve ilk bölüm bir anlamda anlatıcı kahramanın nasıl bir imgelem dünyasına sahip olduğunu anlatması açısından önem taşımaktadır. Nabokov'un Yetenek romanının kahramanı Fyodor'un yazdığı şiirlerde bu özlem ve vatan duygusu kendini göstermektedir. Aşağıdaki şiirde olduğu gibi vatana öfkesi bile kendisini oralardan mahrum etmesi nedeniyledir. Belki de tüm göçmenlerin vatanlarına ilişkin ikilem içeren duyguyu da evrensel şekilde ifade etmektedir:

Teşekkürler sana, Ey Vatan,
Acımasız enginlerin için teşekkürler!
Seninle doluyum senden dışlanmış,
Konuşuyorum kendi kendime.
Ve her akşam yaptığım konuşmaya
Ruhum katlanmıyor,
Bendeki delilik homurdanıyorsa,
Sendeki müzik yükseliyor... (Nabokov, 2018, s. 60)

Nabokov Yetenek romanında yarattığı kahramanın bakışından geçmişi anlatmayı (klasik roman kalıbının dışına çıkarak) bırakıp kahramaninkiyle paralel olan kendi geçmişini anlatmaya başlar zaman zaman. Çocukluk yaşamı güçlü hafızasıyla eserlerinde olabildiğince canlı şekilde sergilenir. Nabokov'un geçmişe özlemden kaynaklanan çocukluğa, ilk gençliğe dair anıları, bazen pişmanlıkla, bazen öfkeyle, bazen de neşeyle, ama her zaman hüznle sergilenmektedir. Çocukluğunun önemlice bir bölümü kelebek avlarına çıkılan, keşif gezileri yapılan geniş bahçeli konaklarda geçen Nabokov'un romanlarında hafızadaki bu olaylar kendini her fırsatta göstermektedir. Ancak Nabokov, sayfalara yalnız yaşadıklarını değil, o döneme ait düşünme biçimini de aktarmıştır (Aslan, 2011). Çocukluğu arama, yeniden gözden geçirme yukarıda da bahsedildiği gibi, özellikle kaybedilmiş bir eski dünyayla yaşamak zorunda olan bir göçmen için asla bırakılmayacak bir davranıştır. Bu nedenle Nabokov'un yapıtı bu evrensel duygudaşlığı çokça içermektedir (Genç, 2014) bazen anlatmakta zorlanacak derecede duygusunun yoğunluğu satırlara sirayet etmektedir:

Babamla ormanlarda, tarlalarda, çürümüş bataklıklarda yaptığımız gezilerin mutluluğunu ya da eğer seyahatte ise yazın sürekli onu düşünmeyi, bir keşif yapıp onu bu keşifle karşılamak gibi sonsuz bir hayali nasıl anlatmalı- nasıl anlatmalı o bana çocukken şunu ve şunu yakaladığı yerleri gösterdiği zaman yaşadığım duyguyu... (Nabokov, 2018, s. 113)

Ayrıca Nabokov'un özlemle anlattıkları, geride bıraktığı yalnız çocukluğu ve anıları değil, üzerine titredığı, ama yenedünyada artık ona hizmet etmeyecek olan dildir de. Nabokov hayatının büyük bir bölümünü İngiltere, Fransa, Almanya, Amerika ve son olarak ta İsviçre'de sürgünde sürekli vatan özlemi duyarak geçirir. Yaşamının son dönemlerinde Rusya'ya gitmesi için hiçbir mâni kalmamasına rağmen üzerine titredığı anılarını, yeni ortamlarda farklılaştırmamak için olsa gerek, bir daha anavatanına dönmek istemez (Genç, 2014). Yetenek romanında Nabokov kendi özlem ve geçmiş dünyasına dönme umudunu duygularına bir göçmen olarak kahramanın hayali mektubundaki cümlelerin içerisine sıkıştırılmıştır:

Ama ne zaman döneceğiz Rusya'ya? Nasıl budalaca bir hassasiyetle, nasıl etobur bir inleme ile duyurmalı bu masum umudumuzu oradaki Ruslara? Sonuçta bu tarihsel değil -sadece insani bir şey- ama nasıl açıklayacağız onlara? Benim için tabii daha kolay başka birine göre, Rusya'nın dışında yaşamak, çünkü öyle ya da böyle döneceğimi biliyorum- birincisi, çünkü gelirken onun anahtarlarını yanıma almıştım, ikincisi çünkü ne zaman olursa olsun, yüz yıl, iki yüz yıl sonra olsun isterse- orada kitaplarımla yaşayacağım ya da bir araştırmacının dipnot değerlendirmeleri ile bile olsa yaşayacağım... (Nabokov, 2018, ss. 351-352)

Bu ve benzeri özlem ve geçmişi arayışa ilişkin duygular her iki yazarın romanlarında sayısız kez karşımıza çıkmaktadır. Çoğunluğa roman kahramanının duyguları şeklinde ifade edilse de

yazarların işledikleri temayla benzer bir yaşam deneyimine sahip olmaları onları birer “yaşam metin” olarak değerlendirmemize olanak vermektedir. Bu da Genel anlamda dünyanın her yerinde ve tarihin her döneminde göçmen olmak zorunda kalan insanların duygularının kristalize olmuş parçalarını görmemizi sağlamaktadır. Bu örneklerden yola çıkarak göçmenliği ve göçmenlerin duygu durumlarını anlamaya çalışmak sağlıklı bir sosyolojik analiz yapmak açısından değer taşımaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada her ikisi de yaşamının büyük kısmını çocukluğunda yaşadığı vatanından uzakta geçirmek zorunda kalmış ve eserlerinde göçmenlik temasını işlemiş olan iki yazarın romanları sosyolojik açıdan nitel olarak analiz edilmiştir. Joseph Roth ve Nabokov’un eserlerinde yukarıda anılan deneyimden kaynaklanan ortak özellikleri nedeniyle göçmenin duyguları bir özne olarak roman kahramanlarının gözünden ayrıntılı biçimde sergilenmiştir. Bu örneklerle bakıldığında göçmenlik duygusunun genellikle yaşadığı biçimlerde belirlediği tespit edilmiştir;

- Göçmen göçtüğü yenedünyada, kendi dünyasını, eskiye benzer bir dünyayı inşa etmeye çalışmakta veya kendisi gibi göçmenlerden oluşmuş bir muhitte yaşamayı tercih etmektedir. Alıştığı bir yaşamdan uzaklaşıp tanımadığı bir dünyaya adım atan göçmenlerin dayanışmasıyla oluşan bu bölge belirsizliğin yarattığı korkudan, bilinmez bir dünyanın yarattığı tedirginlikten kaçıp sığınacakları bir liman ya da geçmişin suretinden oluşmuş bir gölge olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Göçmen yenedünyasında, geçmişin mekânlarını, nesnelere, kişilerini daima zihninde taşımaktadır. Yeni nesne, mekân ve kişileri geçmişin zihninde oluşturduğu bakış açısıyla karşılaştırıp kıyaslamaktan kendisini alamaz. Yani genellikle yeniyi geçmişin gözleriyle görür ve yargılar.
- Göçmenin yeniyi karşı başat duygusu kuşkuudur. Doğal olarak bu kuşku göçmende negatif bir bakışa yol açar. Bu negatif bakıştan kurtulması ilk nesil açısından zor olsa da yeni kuşaklar açısından daha kolaydır. Ama o da kırılğan bir olumlu bakıştır.
- Geçmişe özlem duygusu her fırsatta anıların hatırlanması biçiminde kendini dışa vurur.
- Göçmen için onu ayakta tutan şey umuttur. Umut asla tükenmez. Bu umut geçmiş zamanın dünyasına, yani doğup büyüdüğü vatanına dönme umududur. Her ne kadar olumsuz bir yaşam sunmuş olsa da vatana dönmek, bilinçli ya da alışkanlıktan kaynaklanan dürtüsel bir arzu olarak göçmenin zihninde hep varlığını sürdürmektedir. Yani tersine bir göç ya da eski mekânına dönüş arzusu hiç yok olmaz.
- Göçmen maruz kaldığı doğrudan ya da dolaylı aşağılanmaya bir tepki olarak yenedünyaya öfke duymaya eğilimlidir.

Burada tespit edilen ve göçmenlerin zihinlerini dolduran bu duyguların göçmenliğe ilişkin kültürün parçaları olarak ele alınması, sosyolojik çalışmalarda analizlerde zenginleştirici bir unsur olacaktır. Ayrıca nitel ve nicel farklı çalışmalarda göçmenlik kültürüne ilişkin bu bulguların test edilmesi ve geliştirilmesi halinde göçmen politikalarının belirlenmesinde

sorumluluk noktasındaki kurum ve kuruluşların daha sağlıklı kararlar almasına katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Ak, E. (2016). Rusçaya “elveda” romanı. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ruscaya-elveda-romani-581260>
- Aslan, K. (2011). Kerem Aslan’dan, Nabokov’un “Konuş, Hafıza” Adlı Kitabı Üzerine Bir Yazı. [edebiyathaber.net](https://www.edebiyathaber.net). <https://www.edebiyathaber.net/kerem-aslandan-nabokovun-konus-hafiza-adli-kitabi-uzerine-bir-yazi/>
- Bahtin, M. (2001). Karnavaldan Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Yazılar (S. İrzik, Ed.; C. Soydemir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2015). Şeytana Satılan Ruh Ya Da Kötülüğün Egemenliği (O. Adanır, Çev.; 3.Baskı). Doğubatu Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). Kimlik (1.Baskı). Heretik Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2018). Kapımızdaki Yabancılar (E. Barca, Çev.; 1.Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z., & Lyon, D. (2018). Akışkan Gözetim (3.Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z., & Mazzeo, R. (2019). Edebiyata Övgü (A. E. Pilgir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Berger, J. (2018). Sanatla Direniş (A. Biçen, Çev.). Metis Yayınları.
- Berger, J., & Mohr, J. (2018). Yedinci Adam. Metis Yayınları.
- Bois, B. D. (2016). Siyah İnsanların Savaşmaları. İçinde L. Ünsaldı, (Ed.), & N. C. Akın (Çev.), Yabancı Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik (1.Baskı, ss. 1-27). Heretik Yayıncılık.
- Brooks, P. (2016). Psikanaliz ve Hikâye Anlatıcılığı (H. D. Atay & H. Atay, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Castles, S., & Miller, M. J. (1998). The Age Of Migration International Population Movements in the Modern World (2.Baskı). Macmillan.
- Chambers, L. (2014). Güç, Kültür, Kimlik (İ. Türkmen & M. Beşikçi, Çev.; 2.Basım). Ayrıntı Yayınları.
- Çalışkan, S. (2019). Adrian Paci’nin Eserlerinde Göç ve Kimlik Olgusu. Journal of Social Sciences / Sosyal Bilimler Dergisi, 9(17), 13-21.
- Danacı, Ç. (2018). V. Nabokov’un (Maşenka, Sebastian Knight’in Gerçek Yaşamı, İşaretler Ve Semboller) Eserlerinde Altı Rakamı. Molesto: Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 1(1), 1-8.
- Demircan, B. (2020). Politik Söylem ve İktidar: Kamusal Söylemi Üreten, Denetleyen ve Yöneten İktidar Yapıları, Çolpan Kitap.
- Depeli, G. (2010). Görsellik ve Kültürel Bellek İlişkisi: Göçmenin Evi. Kültür ve İletişim, 13(2), 1-39.
- Garfinkel, H. (2016). Başarılı Bir İtibarsızlaştırma Töreninin Koşulları. İçinde L. Ünsaldı (Ed.), & B. Mengü (Çev.), Yabancı Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik (ss. 107-117). Heretik Yayıncılık.

- Genç, K. (2014). Konuş Hafıza—Vladimir Nabokov. dipnotkitap. http://dipnotkitap.net/BIYOGRAFI/Konus_Hafiza.htm
- Giddens, A. (2012). Sosyoloji (1.Baskı). Kırmızı Yayınları.
- Goffman, E. (2014). Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine İdare Edilişi Üzerine Notlar (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, & S. N. Ağırnaslı, Çev.; 1.Baskı). Heretik Yayıncılık.
- Görgün, M. (2017). Kürselleşme Sürecinde Göçmen İlişkileri Ağının Önemi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(Göç Özel Sayısı), 13317-1327.
- Habip, B. (2019). Kültür ve Psikanaliz Sinema, Edebiyat ve Güncelin Psikanalizi. Yapı Kredi Yayınları.
- Haliloğlu, N. (2014). Vladimir Nabokov'un Eserlerinde Hafıza Mekanları. Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni, 84, 71-92.
- Hall, S. (1987). Minimal Selves. İçinde L. Appignanesi (Ed.), Identity: The Real Me Post-Modernism and the Question of Identity (ss. 44-47). ICA Documents 6.
- Hogart, R. (1966). Literature and Society. The American Scholar, 35(2), 277-289.
- Karpat, K. H. (2010). Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler (B. Tırnakçı, Çev.; 1.Baskı). Timaş Yayınları.
- Kurzban, R., & Leary, M. R. (2001). Evolutionary Origins of Stigmatization: The Functions of Social Exclusion. Psychological Bulletin, 127(2), 187-208.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. Demography, 3(1), 47-57.
- Manning, P. (2005). Migration In World History (1.Baskı). Routledge.
- Michaud, G. (2012). Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması. İçinde K. Alver (Ed.), & H. Uçan (Çev.), Edebiyat Sosyolojisi (ss. 53-65). Hece Yayınları.
- Morrison, T. (2019). Ötekinin Kökenleri (C. Demirdöğdü, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Nabokov, V. (2011). Konuş Hafıza (Y. Yavuz, Çev.). İletişim Yayınları.
- Nabokov, V. (2018). Yetenek (S. Gürses, Çev.). İletişim Yayınları.
- Oktay, M. (2020, Ocak 21). Yahudi Trajedisinin Alegorik Anlatısı. <https://www.avlaremaz.com/2020/01/21/yahudi-trajedisinin-alegorik-anlatisi/>
- Özcan, D. E. (2016). Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme. İş ve Hayat, 2(4), 183-215.
- Park, Robert. E. (2016). İnsan Göçü ve Marjinal İnsan. İçinde L. Ünsaldı (Ed.), & K. Eren (Çev.), Yabancı (1.Baskı). Heretik Yayıncılık.
- Poloma, M. (2011). Çağdaş Sosyoloji Kuramları (H. Erbaş, Çev.; 4.Baskı). Palme Yayıncılık.
- Ritzer, G. (2008). Modern Sosyoloji Kuramları (H. Hülür, Çev.; 7.Baskı). Deki Yayınları.
- Roth, J. (2019). Eyüp (F. Gürbüz, Çev.). Alfa Yayınları.

- Rüstemov, K. (2017). Nabokov'un Göçmen Oyunları. <https://oggito.com/icerikler/nabokovun-gocmen-oyunlari/44916>
- Sağlam, S. (2006). Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 5(5), 33-44.
- Schiller, N. G., & Basch, L. (1995). From Immigrant To Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly*, 68(1), 48-63.
- Sennet, R. (2014). Yabancı Sürgün Üzerine İki Deneme (T. Birkan, Çev.; 1.Baskı). Metis Yayınları.
- Simmel, G. (2016). Yabancı. İçinde L. Ünsaldı (Ed.), & K. Eren (Çev.), *Yabancı Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik* (1.Baskı, ss. 27-35). Heretik Yayıncılık.
- Şimşek, D. (2016). Ulusasını Kimlikler Londra'da Kıbrıslı Türk, Kürt ve Türk Göçmen Çocukları (1.Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Toros, A. (2008). Sorunlu Bölgelerde Göç. Global Strateji Enstitüsü.
- Türkyılmaz, A., Çay, A., Avşar, Z., & Aksoy, M. (1998). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göçeden Ailelerin Sorunları. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Üründü, H. (2010). Joseph Roth'un Hıob Romanında Değişim Yansımaları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 151-164.
- Yurdakul, H. (2020). Göçmenlik Damgası Medyada Göçmenin Anlamsal Kurulumu. Astana Yayınları.



SEÇİLMİŞ GÜVEN ENDEKSLERİ, VIX VE CDS PRİMLERİNİN BÜYÜMEYE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Aynur Süsay*

Ayşe Ergin Ünal**

ÖZ

Çalışmanın amacı seçilmiş güven endeksleri, Volatilite Endeksi (Korku Endeksi - VIX) ve Kredi Temerrüt Takası (CDS) ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin Türkiye için incelenmesidir. Bu bağlamda analizde, Şubat 2014 - Aralık 2019 dönemi Ekonomik Güven Endeksi, Finansal Hizmetler Güven Endeksi, VIX, CDS primleri ve büyümeyi temsilen Sanayi Üretim Endeksi kullanılmış ve değişkenlere Toda -Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Birim kök testlerindeki durağanlık sınaması ardından yapılan nedensellik testinde, Ekonomik Güven Endeksi ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiş ancak CDS primleri ve büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Ayrıca çalışmanın diğer bulguları, VIX' ten büyümeye doğru tek yönlü ilişkinin olduğunu ancak Finansal Hizmetler Güven Endeksi ve büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı yönündedir. Söz konusu bulgulardan özellikle CDS ve büyüme arasında olmayan nedensellik ilişkisi, Türkiye ekonomisinde analiz döneminde yaşanan büyümenin farklı ekonomik temellere dayanmasından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan çalışmada Ekonomik Güven Endeksindeki artışın, piyasada olan endişeyi azaltması ve artan yatırımlarla desteklenmesinin ekonomik büyümeyi artıracakı beklentisi bulgularla desteklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Büyüme, Volatilite Endeksi (VIX), Ekonomik Güven Endeksi, Finansal Hizmetler Güven Endeksi, CDS Primleri, Toda - Yamamoto Nedensellik Testi.

* Araştırma Görevlisi, Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, aynursusay@tarsus.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, ayseerginunal@tarsus.edu.tr

THE IMPACT OF SELECTED CONFIDENCE INDICES, VIX AND CDS SPREADS ON GROWTH: THE EXAMPLE OF TURKEY

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate causality relationship between selected confidence indices, Volatility Index (Fear Index - VIX), Credit Default Swap (CDS) and growth for Turkey. In this context, in the analysis, Economic Confidence Index, Financial Services Confidence Index, VIX, CDS premiums and Industrial Production Index representing growth were used for the period of February 2014 - December 2019 and Toda-Yamamoto causality test was applied to the variables. In the causality test performed after the stationary test in unit root tests, bidirectional causality relationship was found between economic confidence index and growth, while no causality relationship was found between the CDS premiums and growth. Other findings are that there is a one-way causality relationship from VIX to growth and there is no causality relationship between Financial Services Confidence Index and growth. From these findings, especially, the causality relationship that does not exist between CDS and growth derives from the basing different economic fundamentals of the growth that occurred in Turkey's economy in analysis period. On the other hand, in the study, the expectation that the increase in the economic confidence index will decrease the anxiety in the market and supporting with increasing investments will increase the economic growth is supported by the findings.

Key Words: Growth, Volatility Index (VIX), Economic Confidence Index, Financial Services Confidence Index, CDS Spreads, Toda – Yamamoto Causality Test.

1. GİRİŞ

Finansal piyasalarda güven beklenti ile alakalıdır. Beklenti ise geleceğin bugünkü bilgiler ile tahmin edilmesi olup ekonomik faaliyetler ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır (Kıyılar ve Akkaya, 2016, s.353). Dolayısıyla ekonomideki karar vericilerin mevcut duruma ve geleceğe yönelik beklentilerinin pozitif olması ülkenin makroekonomik değişkenlerine de olumlu yansıtacaktır (Durgun Kaygısız, 2019, s.315). Karşılaşılan küresel krizler sonucu finans sektörü, reel kesim ve tüketicilerin ekonomik olaylara karşı tepkisini ölçmeye yönelik olan güven endeksleri daha fazla önem kazanmaya başlamıştır (Dilber vd. 2018, s.19). Ülkemizde ekonomik güvenin ölçülmesinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından oluşturulan güven endeksleri kullanılmaktadır.

Finansal Hizmetler Güven Endeksi (FG), TCMB tarafından Mayıs 2012 yılından itibaren Finansal Hizmet Anket Soruları'na verilen yanıtlardan üretilmektedir. Finansal Hizmetler Anketi, finansal kuruluş yöneticilerinin geçmişe yönelik değerlendirmeleri ve gelecek beklentileri izlenerek finansal hizmet sektöründeki gelişmeleri yansıtabilecek göstergelerin üretilmesini amaçlamaktadır. TÜİK tarafından yayımlanan Ekonomik Güven Endeksi (EG), tüketici ve üreticilerin genel ekonomik duruma ilişkin beklenti ve eğilimlerini yansıtmaktadır. Bu endeks tüketici güven endeksi, perakende ticaret, hizmet, reel kesim ve inşaat sektörü alt endekslerinin ağırlıklandırılarak birleştirilmesinden oluşturulmaktadır. EG'nin 100'den büyük olması genel ekonomik duruma ilişkin beklentilerin iyimser olduğunu, 100'ün altında olması ise beklentilerin kötümser olduğunu göstermektedir.

Piyasalarda önemli bir risk unsuru olan kredi riski, borçlunun bilinçli veya bilinçsiz olarak yükümlülüğünü yerine getirmemesi olarak tanımlanmaktadır (Özpinar vd. 2018, s.32). 1980'lerden itibaren tezgahüstü piyasaların çok hızlı gelişmesi, bu piyasalarda işlem gören finansal araçlarda yüksek oranda kredi riski ile karşı karşıya kalınmasına neden olmuş ve piyasalarda işlem yapanlar kredi riskini yönetmek için teminatlandırma, varlığa dayalı menkul kıymetleştirme, sigortalama gibi geleneksel korunma yöntemlerini kullanmışlardır (Yalçınar vd. 2011, s.150). Geleneksel yöntemlerin dışında *kredi türevleri* adı verilen yeni korunma teknikleri ortaya çıkmıştır. Kredi türevlerinden biri olan *Kredi Temerrüt Takası* (CDS), 1994 yılında JP Morgan Bankası tarafından, maruz kalınan kredi riskini koruma satıcılarına transfer etmek üzere tasarlanmıştır (Augustin vd. 2016, s.176). CDS, bir tarafın (koruma alan taraf) bir referans varlığın temerrüde düşme riskinin belirli bir prim karşılığında diğer tarafa (koruma satan taraf) devredildiği sözleşmedir. Referans varlık, banka kredisi, ülke kredisi, tahvil gibi bir finansal varlık olabileceği gibi bu finansal varlıklardan oluşan bir portföy de olabilir (Karabıyık ve Anbar, 2006). CDS sözleşmesi ile belirli bir şirket veya ülkenin bir kredi olayına karşı korunma sağlanmaktadır (Blanco vd. 2005, s.2256). Kredi olayı, CDS sözleşmelerinde temerrüt durumlarını ifade etmek için kullanılmakta olup iflas, kredi notunun düşmesi, ödeme reddi örnek olarak verilebilir. CDS sözleşmesinde tanımlanan bir kredi olayının ortaya çıkması durumunda koruma satan taraf, koruma alan tarafın zararını karşılamak zorundadır. CDS sözleşmeleri 10 yıla kadar çeşitli vadelerde yapılabileceği gibi genellikle 5 yıl vadeli sözleşmeler tercih edilmektedir. Koruma alan taraf sözleşme vadesine veya bir kredi olayının ortaya çıkmasına kadar periyodik dönemlerde koruma satıcısına prim ödemesi yapmaktadır (Blanco vd. 2005, s. 2256). Organize bir piyasası olmaması nedeniyle tezgahüstü (Over The Counter - OTC) piyasalarda işlem gören CDS'ler, özel sektör borçlanmalarının yanı sıra devlet borçlanma senetleri ve Eurobondlar için de alınıp satılabilmekte ve korunma amacına ilaveten spekülatif olarak da kullanılabilir (Ersan ve Günay, 2009, s.3,5).

Uluslararası yatırımcılar bir ülkeye doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları olmak üzere iki şekilde yatırım yapmaktadır. Dolayısıyla bu yatırımcıların yatırım kararlarında ülke kredi riski

önem arz etmektedir. Günümüzde ülkelerin CDS primleri ülke kredi riskinin ölçümünde kullanılmaktadır. Ülkenin finansal durumuna ilişkin her negatif veya pozitif bir bilgi ülke CDS primlerine yansımaktadır. Her negatif bir bilgi ülkenin CDS primini arttırırken pozitif bir bilgi ise düşürmektedir (Kliber, 2011: 113). Örneğin, bir ülkedeki ekonomik ve finansal bir bozulma ya da politik bir istikrarsızlık, ülke kredi riskini arttıracaktır. Kredi riskinin artması ise risk primini arttırarak uluslararası yatırımcıların ülkeden çıkmasına ve ülkede likidite probleminin artmasına neden olacaktır (Kılıcı, 2017, s.72).

Küreselleşme ile artan uluslararası sermaye akımları finansal entegrasyonu da arttırarak bazı riskleri meydana getirmektedir. Bir finansal piyasada yaşanan bir kriz başka bir yerdeki finansal piyasayı da etkilemektedir (Sarıtaş ve Nazlıoğlu, 2019, s.543). Son 30 yılda meydana gelen Meksika krizi, Asya krizi, Latin Amerika krizi ve son olarak da 2008 küresel kriz örnek olarak verilebilir.

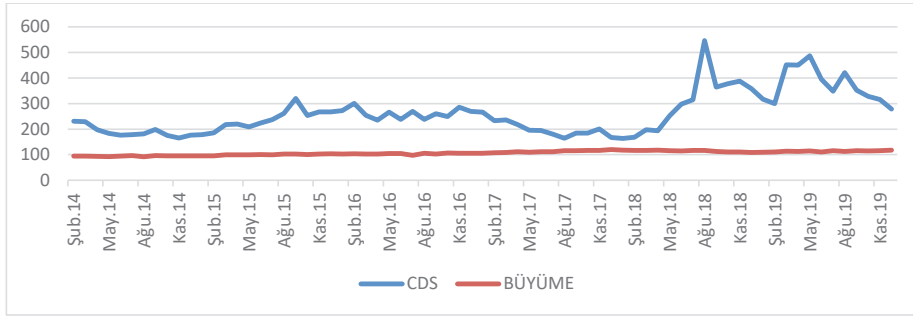
ABD'nin 2008 küresel krizinin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla piyasalara likidite sağlaması tüm dünya ekonomilerini etkilemiştir. Bunun sonucu olarak Amerikan piyasası yakından takip edilmeye başlanmıştır. Dow Jones ve S&P 500 Amerika pay piyasasının iki önemli endeksidir. Bu endeksler dünyadaki tüm piyasa katılımcıları açısından gösterge pay endeksi olarak kabul edilmektedir (Öner, 2019, s.141). Chicago Board Options Exchange (CBOE), *Volatilite Endeksi (VIX)* olarak adlandırılan S&P 500 endeksinden türettiği ve pay piyasasının 30 günlük volatilité beklentisini ölçen endeksi hesaplamaktadır. 1993 yılında hesaplanmaya başlanan endeks ilk olarak S&P 100 endeksinin beklenen volatilitésinin hesaplanmasında kullanılırken, 2003 yılından itibaren S&P 500 endeksinin beklenen volatilitésinin hesaplanmasında kullanılmaktadır. Piyasanın zımnı oynaklığını ölçmek amacıyla oluşturulan VIX, S&P 500 endeksinde yer alan paylar üzerine yazılan Amerikan tipi alım ve satım opsiyon fiyat farklarından hesaplanmaktadır (Öner, 2018, s.397; Sarıtaş ve Nazlıoğlu, 2019, s.543; Fountain vd. 2008, s.469). Alım ve satım opsiyonları arasındaki fiyat farkı fazla ise VIX yükselmekte; fiyatlar yakın ise VIX düşmektedir. VIX'in belirlenmesinde opsiyon fiyatlarının kullanılmasının sebebi yatırımcıların piyasayı belirsiz ve riskli gördükleri dönemlerde portföylerindeki payları korumak amacıyla opsiyon işlemlerini arttırmalarıdır. Örneğin piyasada belirsizlik söz konusu ise yatırımcılar ellerinde bulundurdukları pay pozisyonlarını korumak için opsiyon işlemlerini arttıracaklardır. Bu durumda opsiyon alım - satım fiyatları arasındaki fark açılacak ve piyasanın volatilitésini ölçen VIX yükselecektir (Öner, 2019, s.141). Eğer ki yatırımcılar yakın dönemde pay fiyatlarında önemli bir dalgalanma beklemiyorlarsa riskten korunmak amacıyla alım veya satım opsiyonu şeklinde önemli primler ödemeyecekler ve bu durumda VIX düşecektir (Fountain vd. 2008, s.469). Satım opsiyonlarına olan talebin arttığı dönemlerde VIX yükselmekte; alım opsiyonlarına talebin daha güçlü olduğu dönemlerde ise VIX düşmektedir. Sonuç olarak VIX, yatırımcıların korku göstergesi olarak kullanılmakta ve bu nedenle de *korku endeksi (fear index)* olarak da adlandırılmaktadır. Genel olarak VIX'in 30'un üzerinde olması yatırımcıların risk algısının arttığını, geleceğe ilişkin beklentilerin kötümserleştiğini; 20'nin altına inmesi durumunda ise geleceğe ilişkin beklentilerin iyimser olduğunu göstermektedir.

Piyasadaki risk algısını ve yatırımcı güvenini yansıtan göstergeler ile pay piyasası, faiz, döviz kuru gibi çeşitli makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın özgünlüğünü genel ekonomik büyüme ile Finansal hizmetler Güven Endeksi, Ekonomik Güven Endeksi, CDS ve VIX arasındaki nedensellik ilişkisini beş değişkenin bir arada dikkate alınarak incelenmesi oluşturmaktadır.

1.1.Türkiye’ de CDS, Güven Endeksleri ve Büyüme İlişisine Genel Bakış

Türkiye’de CDS primlerinin değeri hem yurtiçi hem de yurtdışı faktörlerin etkisi ile özellikle son beş yılda yükselme eğiliminde olup bu durumun yabancı yatırım ve borçlanma anlamında negatif değişime neden olacağı düşünülmektedir. Göz ardı edilmemesi gereken nokta ise içsel faktörlere müdahale edilebilirken dışsal faktörlere karşı korumanın yüksek seviyede olması gerekliliğidir. Keza belediye seçimleri, referandum gibi siyasi karmaşa ya da yaşanan korona virüs salgın hastalığı CDS ‘inde içinde bulunduğu pek çok ekonomik göstergelyi negatif anlamda etkilemiştir. Diğer yandan yüksek CDS değerinin ekonomik büyümeyi ne oranda etkilediği tartışılan diğer konular arasındadır. Her ne kadar dezavantajlı görünse de büyümeyi etkileme derecesi ve istikrar gerek politika yapıcılar gerekse ekonomik aktörler için sorgulanmaktadır. 2014 -2019 yılları arasında CDS-büyüme oranlarındaki değişim aşağıdaki grafikte de gösterilmektedir.

Şekil 1: Türkiye’ de CDS ve Büyüme Değişimi¹



(Kaynak: OECD ve Investing)

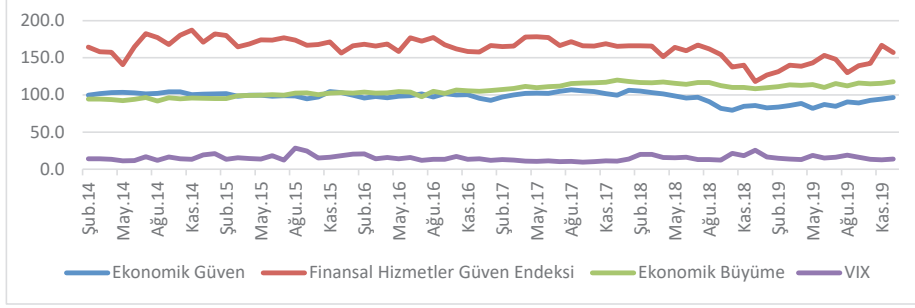
Şekil 1 incelendiğinde Türkiye’ de CDS ve büyüme oranları arasındaki istikrarsız ilişki göze çarpmaktadır. Söz gelimi CDS primlerinin artış gösterdiği Ağustos 2018, Mayıs 2019’ da büyüme azalırken Şubat 2016, Mayıs 2016’da büyümede artış görülmektedir. İki değişken arasında farklı tarihlerdeki tutarsız sonuçlar, büyümenin farklı dinamiklerden kaynaklandığına bağlanmaktadır.

Türkiye’ de büyüme ile ilintili olduğu düşünülen endeksler arasında Ekonomik Güven Endeksi, Finansal Hizmetler Güven Endeksi ve VIX yer almaktadır. Bu değişkenlerden Ekonomik Güven Endeksi; tüketici, reel kesim, hizmet, perakende ve inşaat sektörlerini kapsamakta olup ülke ekonomisinde ekonomik aktörlerin yapacağı tüm harcama, yatırım ve üretim gibi kararlarını etkilediği düşünülmektedir. Keza Fukuyama (1998) ekonomik karar alıcıların güven kavramını sosyal sermaye gibi düşünerek güven düzeyindeki artışın, makroekonomik değişimlerin olumlu etkilediğini belirtmektedir. Yine Fukuyama güven düzeyindeki artışın (azalma) yatırım ve talep seviyesinde artışa (azalışa), işsizlik oranının da azalmasına (artmasına) sebep olacağını düşünmektedir (Tunalı ve Özkan, 2016, s.56). Bu söylem dolaylı olarak makroekonomik performansın temel göstergelerinden büyümenin de pozitif etkileneceğini düşündürmektedir. Türkiye’de Ekonomik Güven Endeksi, Finansal Hizmetler

¹OECD ve Investing’ den alınan verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuş olup büyümeyi temsilen sanayi üretim endeksi kullanılmıştır.

Güven Endeksi, VIX ve büyüme arasındaki dönemler itibari ile değişim Şekil 2' de yer almaktadır.

Şekil 2: Türkiye' de Ekonomik Güven Endeksi, Finansal Hizmetler Güven Endeksi ve VIX ile Büyüme Arasındaki İlişki²



(Kaynak: TÜİK, Investing, OECD ve TCMB)

Şekil 2 incelendiğinde Ekonomik Güven Endeksi'ndeki artışın büyüme ile özellikle Ağustos 2018 döneminden sonra paralellik gösterdiği görülmektedir. Diğer bir güven endeksi olan Finansal Hizmetler Güven Endeksi ve büyüme arasındaki ilişkinin daha tutarsız olduğu görülmektedir.

2. ALAN YAZIN

Alan yazın taramasının yapıldığı bu bölüm, başta CDS ve VIX olmak üzere Ekonomik Güven Endeksi ve Finansal Hizmetler Güven Endekslerinin büyümeyi etkilediği çalışmaları kapsamakta olup iki ana kısımdan oluşmaktadır.

CDS primleri ve VIX üzerine yapılan çalışmalardan Tang ve Yan (2010), içinde büyümenin de olduğu seçilmiş makroekonomik göstergelerdeki değişimlerin CDS primleri üzerindeki etkisini araştırmışlar ve CDS primleri ile büyüme arasındaki negatif yönlü ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Baum ve Wan (2010), GSYH büyüme oranı koşullu varyansını, Endüstriyel Üretim Endeksi'ni, S&P 500 Endeks getirilerini makroekonomik belirsizliği temsil eden üç değişken olarak kullanmışlardır. Çalışmada makroekonomik belirsizliklerin CDS primlerini, risksiz faiz oranı gibi geleneksel makroekonomik faktörlerden daha fazla açıklayıcı gücüne sahip olduğunu bulmuşlardır.

Danacı vd. (2017), 2009 – 2015 döneminde Toda-Yamamoto Nedensellik Testleri uygulayarak CDS primleri ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda çift yönlü nedensellik ilişkisi elde etmişlerdir.

Sadeghzadeh ve Elmas (2018), makroekonomik faktörlerin pay getirisine etkilerini inceledikleri çalışmada, ekonomik büyümenin payların ortalama getirisini kısa ve uzun vadede pozitif etkilediği, Sanayi Üretim Endeksi'ndeki artışın pay getirilerini kısa dönemde arttırırken uzun dönemde azalttığı, VIX ve CDS'deki artışın pay getirilerini negatif yönde etkilediği sonucunu elde etmiştir.

² TÜİK, Investing, OECD ve TCMB' den alınan verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Öner (2018), altın, petrol, döviz kuru, faiz ve VIX arasındaki nedensellik ilişkisini Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Çalışma sonucunda Amerikan gösterge tahvil faiz oranları ile VIX arasında ve EUR/USD paritesi ile VIX arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi elde etmiştir. Sarıtaş ve Nazlıoğlu (2019) VIX, pay piyasası ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada VIX'ten dolar kuruna doğru nedensellik ilişkisi elde etmiştir.

Çağlar Bektaş ve Babuşçu (2019), 2008 - 2018 dönemi için VIX, büyüme, döviz kurları ve CDS primleri arasında kısa ve uzun dönemli ilişkiyi Granger nedensellik testi uygulayarak incelemiştir. Büyüme temsilcisi olarak Sanayi Üretim Endeksi'ni kullanmışlardır. VIX ile Sanayi Üretim Endeksi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ve VIX'in Sanayi Üretim Endeksi'nin nedeni olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Diğer değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Kırca ve Yıldız (2020), Ocak 2012 – Aralık 2016 döneminde ekonomik büyüme ile CDS arasında zamanla değişen nedensellik ilişkisini Hacker ve Hatemi-j yöntemi ile araştırmışlardır. Büyüme temsilen Sanayi Üretim Endeksi'ni kullandıkları çalışmada ekonomik büyüme ile CDS'ler arasında bir nedensellik ilişkisi bulamazlarken, alt dönemlerde zamanla değişen nedensellik tespit etmişlerdir.

Güven Endeksleri üzerine yapılan çalışmalardan Matsusaka ve Sbordone (1995), ABD 1953-1998 dönemi verilerini kullanarak Tüketici Güven Endeksi ile GSMH arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile sınımlar ve Tüketici Güven Endeksi'nden GSMH yönüne doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmişlerdir.

Utaka (2003), Japonya için 1982 - 2000 dönemleri arasında ekonomik güven ve büyüme ilişkisini incelediği çalışmada, Tüketici Güven Endeksi'nden GSYİH yönüne doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Golinelli ve Parigi (2003), Tüketici Güven Endeksi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, Avustralya, Kanada, ABD, Almanya, Fransa, İtalya, Japonya, İngiltere'ye ait 1970 - Q1 2002 dönemi verilerini kullanarak VAR analizi yapmışlardır. Çalışma sonucunda Tüketici Güven Endeksi ile GSMH arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu görülmüştür.

Afshar vd. (2007), ABD'deki pay getirisi, Tüketici Güven Endeksi ve PMI Endeksi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini inceledikleri çalışmalarında, söz konusu değişkenlerin ekonomik büyüme nedeni olduğunu vurgulamaktadırlar.

Görmüş ve Güneş (2010), tüketici güveni, pay fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi 2002 – 2008 dönemi için araştırmışlardır. Çalışmada, reel döviz kuru, CNBC-e Tüketici Güven Endeksi, Dünya Pay Piyasası Endeksi, Tüketici Fiyat Endeksi, Sanayi Üretim Endeksi, İMKB Endeksi, Türkiye – ABD arasındaki Sanayi Üretim Endeksi, enflasyon, para arzı ve faiz oranı farkları verilerini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda tüketici güveninde meydana gelen artışın yabancı para talebini azaltacağı ve bununla birlikte yerli paranın değer kazanacağı ayrıca pay fiyatlarının da olumlu etkileneceği bulgusu elde edilmiştir.

Arısoy (2012), Türkiye'de ekonomik güven endekslerinden Tüketici Güven Endeksi ve Reel Kesim Güven Endeksi'nin seçilmiş makroekonomik göstergelere etkisini incelediği çalışmada, Reel Kesim Güven Endeksi'nden Sanayi Üretim Endeksi'ne tek yönlü bir Granger nedensellik belirlemiştir.

Safina (2015), 52 ülke verilerini kullanarak 2010 – 2013 döneminde güven seviyesi ile kişi başına GSYH arasındaki ilişkiyi araştırmak için regresyon ve korelasyon analizi uygulamıştır.

Çalışma sonucunda güven ile kişi başına GSYH arasında ılımlı bir ilişki olduğunu ancak güvenin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan etkisini göstermediğini vurgulamıştır.

Çevikalp (2017), finansal hizmet güven endeksi üzerinde etkili olana faktörleri Mayıs 2012 – Mart 2017 dönemi aylık veriler ile araştırmıştır. Çalışmada enflasyon oranının, işsizlik oranının, sanayi üretim endeksinin, altın fiyatının, imalar sanayi kapasite kullanım oranının ve TÜFE bazlı reel kur endeksinin uzun dönemde finansal hizmet güven endeksi üzerinde etkili olduğu sonucunu elde etmiştir.

Kasmaoui vd. (2018), Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde yer alan 14 ülkenin 2010 – 2014 dönemi verileri ile ekonomik büyüme ve güven arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma sonucunda tüm ülkelerde güvenin büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu; güvende meydana gelen %10'luk bir artışın ekonomik büyümeyi %0,44 oranda arttırdığı görülmüştür.

İskenderoğlu ve Akdağ (2018), Mayıs 2015 – Ağustos 2017 dönemi aylık veriler ile Finansal Hizmetler Güven Endeksi ve BİST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik ve Breitung ve Candelon frekans nedensellik analizleri kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda iki değişken arasında uzun dönemde kalıcı ve karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Dilber vd. (2018), 2012 – 2017 döneminde Pearson korelasyon yöntemi kullanarak Finansal Hizmetler Güven Endeksi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlar ve çalışma sonucunda değişkenler arasında pozitif yönlü ilişki bulmuşlardır.

Tüzün ve Erem Ceylan (2018), Mayıs 2012 – Kasım 2018 döneminde Finansal Hizmetler Güven Endeksi ile CDS arasındaki nedensellik ilişkisini Bootstrap Nedensellik testi uygulayarak araştırmışlardır. Çalışmada finansal kurumların davranışlarının CDS primleri fiyatlaması ile paralellik gösterdiği ve CDS'den Finansal Hizmetler Güven Endeksine tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Demirgil (2019), Türkiye için Ekonomik Güven Endeksi ve büyümeyi temsilen kullandığı Sanayi Üretim Endeksi arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, güven endeksindeki % 1'lik artışın büyümeyi % 0,56 oranında arttırdığını tespit etmiştir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Büyüme ve büyümenin etkileyenleri olduğu düşünülen farklı makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin araştırıldığı pek çok çalışmada zaman serilerinden yararlanıldığı görülmektedir. Türkiye ekonomik büyümesinin çeşitli belirleyenleri üzerine yapılan bu çalışmanın ekonometrik analiz kısmında da zaman serisi analizlerinden yararlanılacak ve bulgular yorumlanacaktır.

Şubat 2014 - Aralık 2019 dönemi verileri zaman serileri kullanılarak Türkiye'de büyüme, Ekonomik Güven Endeksi, Finansal Hizmetler Güven endeksi, VIX ve CDS primleri arasındaki nedensellik ilişkisinin incelendiği bu çalışmada kullanılan veri seti ve açıklamalarına ilişkin bilgiler aşağıda yer alan Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımlanması

Değişken Adı	Kısaltması	Açıklama	Kaynak
Büyüme	Insu	Büyümeyi temsilen sanayi üretim endeks alınmış olup gerekçesi verilerin aylık düzeyde oluşudur.	OECD
VIX (Korku Endeksi) (Volatilite Endeksi)	lnVIX	Piyasalarda korkunun derecesini ölçen bir endeks olup amaç, piyasadaki risk algısını ölçmektir.	INVESTING
Ekonomik Güven Endeksi	lneg	Tüketici ve üreticilerin genel ekonomik duruma ilişkin beklentilerini yansıtan endeks.	TÜİK
Finansal Hizmetler Güven Endeksi	lnfg	Finansal Hizmetler Güven Endeksi, TCMB tarafından yapılan Finansal Hizmet Anket Soruları'na verilen yanıtlardan üretilen endeks.	TCMB
CDS	ln cds	Kredi risk primi	INVESTING

Tablo 1' de yer alan değişkenlerden büyümeyi temsilen kullanılan Sanayi Üretim Endeksi bağımlı değişken olup analizde yer alan tüm değişkenler logaritmik forma dönüştürülmüştür. Ekonometrik analizde Eviews v.10.0 paket programından yararlanılmıştır.

Türkiye' de büyüme ile Ekonomik Güven Endeksi, Finansal Hizmetler Güven Endeksi, VIX ve CDS primleri arasındaki nedensellik ilişkisinin incelendiği çalışmada Toda Yamamoto nedensellik analizi yapılmış olup uygulanan metodolojik sıralama aşağıdaki gibidir;

- Değişkenlerin durağanlığını tespit etmek üzere yapılan ADF ve PP birim kök testleri
- Gecikme uzunluğunun belirlenmesi
- Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin sınanması için Toda-Yamamoto Nedensellik Testinin Uygulanması

Toda - Yamamoto (1995) incelenen değişkenlerin birim kök taşıyıp taşımadığı dikkate alınmadan seviye değerlerinin yer aldığı, Vektör Otoregressif (VAR) modeline dayanan bir nedensellik testidir. (Evcı, 2019, s. 2896). Alan yazında sıklıkla kullanılan Granger (1969) nedensellik testi, durağan olmayan veriler ile yapılan analizde sahte nedensellik ilişkisinin ortaya çıkabilmesinden dolayı durağanlık kısıtı getirmektedir (Gazel, 2017: 291). Toda - Yamamoto (1995) nedensellik analizi kapsamında VAR modeli kurularak gecikme uzunluğu (k) belirlenmekte ve bulunan gecikme uzunluğuna en yüksek bütünleşme derecesi (d_{max}) eklenerek, analiz yapılmaktadır (Öztürk, 2020, s.116). Bilgi kriterleri yardımıyla uygun gecikme uzunluğu; birim kök testleri ile de maksimum bütünleşme dereceleri belirlenebilmektedir (Gazel, 2017, s.292). İki değişkenli (Y, X) bir ilişki söz konusu olduğunda, Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi aşağıdaki gibi ifade edilir (Adriana, 2014, s. 230);

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^k b_{1i} \cdot Y_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} b_{2i} \cdot Y_{t-i} + \sum_{i=1}^k c_{1i} \cdot X_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} c_{2i} \cdot X_{t-i} + e_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = d_0 + \sum_{i=1}^k e_{1i} \cdot X_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} e_{2i} \cdot X_{t-i} + \sum_{i=1}^k f_{1i} \cdot Y_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} f_{2i} \cdot Y_{t-i} + e_{2t} \quad (2)$$

Yukarıdaki eşitliklerde k gecikme uzunluğunu, d_{max} değişkenlerin maksimum bütünleşme seviyelerini, e_{1t} ve e_{2t} hata terimlerini göstermekte olup, hata terimlerinin sıfır ortalamaya ve sabit bir kovaryansa sahip olduğu varsayılmaktadır. 1 nolu eşitlik X değişkeninden Y değişkenine doğru nedenselliği; (2) nolu eşitlik Y değişkeninden X değişkenine olan nedenselliği ifade etmektedir (Evcı, 2019, s.2897).

4. BULGULAR

Çalışmada değişkenlerin durağanlıklarını sınamak için Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey - Fuller (ADF) birim kök testi ve Phillips Perron (PP, 1988) tarafından geliştirilen birim kök testleri uygulanmıştır. Durağan oldukları seviyeler belirlendikten sonra Todo - Yamamoto nedensellik testi uygulanmış olup bulgular alt başlık halinde aşağıda açıklanmaktadır.

4.1.Birim Kök Testleri

Değişkenlerin durağanlığını sınamak üzere uygulanan ADF ve PP birim kök testlerine ait hipotezler aşağıdaki şekildedir;

H_0 : Birim kök vardır, seri durağan değildir.

H_1 : Birim kök yoktur, seri durağandır.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

		<i>SABİT</i>					
		<i>lnsu</i>	<i>lnVIX</i>	<i>lneg</i>	<i>lnfg</i>	<i>lncds</i>	
DÜZEY	ADF	-1.020176 [0.7417]	-4.865306* [0.0001]	-1.953347 [0.3065]	-2.850896*** [0.0565]	-2.020111 [0.2778]	
	PP	-1.057308 [0.7281]	-4.837415* [0.0002]	-2.019345 [0.2781]	2.719645*** [0.0758]	-1.974204 [0.2974]	
	<i>SABİT VE TRENDLİ</i>						
		<i>lnsu</i>	<i>lnVIX</i>	<i>lneg</i>	<i>lnfg</i>	<i>lncds</i>	
	ADF	-1.698883 [0.7413]	-4.830636* [0.0011]	-2.39173 [0.3806]	-3.680878** [0.0303]	-2.607223 [0.2786]	
	PP	-2.681012 [0.2476]	-4.801649* [0.0012]	-2.450315 [0.3513]	-3.635865** [0.0339]	-2.629491 [0.2690]	
BİRİNCİ FARKLAR	<i>SABİT</i>						
		<i>lnsu</i>	<i>lnVIX</i>	<i>lneg</i>	<i>lnfg</i>	<i>lncds</i>	
		ADF	-13.91403* [0.0001]	-	-8.633028* [0.0000]	-	-10.17192* [0.0001]
		PP	-13.91403 [0.0001]*	-	-8.690019* [0.0000]	-	-10.12522* [0.0001]
	<i>SABİT VE TRENDLİ</i>						
		<i>lnsu</i>	<i>lnVIX</i>	<i>lneg</i>	<i>lnfg</i>	<i>lncds</i>	
	ADF	-13.82583* [0.0001]	-	-8.572046* [0.0000]	-	-10.09436* [0.0000]	
	PP	-13.82583* [0.0001]	-	-8.620765* [0.0000]	-	-10.04940* [0.0000]	

*, ** ve *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir. Parantez içindeki değerler, ADF için Schwarz, PP için çekirdek (kernel) yöntemi "Bartlett kernel" ve bant genişliği (bandwith) "Newey West bandwith" yöntemine göre optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Değişkenlerin düzey sabit, sabit ve trendli değerleri incelendiğinde $\ln VIX$ ' in hem ADF hem de PP testinde % 1 anlam seviyesinde durağan, $\ln fg$ endeksinin yine her iki testte de % 10 anlamlılık seviyesinde durağan, $\ln cds$ ve $\ln su$ değişkenlerinin ise birinci farkları alındığında durağan olduğu tespit edilmiştir.

4.2.Toda - Yamamoto Nedensellik Testi

Çalışmada yer alan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespitinde kullanılacak olan test Toda - Yamamoto analizidir. Toda - Yamamoto (1995) analiz için değişkenlerin farkı alınmaksızın düzey değerleri ile kullanımını sağlamakta ve böylece söz konusu serilerde bilgi kaybının ortadan kaldırılmaktadır. Modelde kullanılacak gecikme uzunluğu VAR analiz yapılarak belirlenmiş olup Tablo 3' de sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 3: Gecikme Uzunluğu

Gecikme Uzunluğu (Lag)	LogL	LR	FPE	AIC	SC
0	390.283	NA	5.85e-12	-11.67526	-11.50938
1	465.3935	136.5636*	1.28e-12*	-13.19374*	-12.19845*
2	486.3779	34.97403	1.47e-12	-13.07206	-11.24735
3	504.4387	27.36483	1.88e-12	-12.86178	-10.20765
4	518.8188	19.60917	2.76e-12	-12.53996	-9.056422

Tablo 3'de görüldüğü üzere optimal gecikme uzunluğu AIC, FPE, LR ve HQ seçim (bilgi) kriterleri dikkate alındığında 1'dir. Optimal gecikme sayısına max bütünleşme derecesi için $\ln su$, $\ln neg$ ve $\ln cds$ serilerine bakıldığında maximum bütünleşme derecelerinin $d_{max} = 1$ olarak bulunduğu d_{max} seviyesinin ise 2 olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple toplamda 2 gecikme dikkate alınarak VAR modeli revize edilip tahmin edilmiştir. Analizdeki diğer aşama k gecikmeli değerlere Wald istatistiği uygulanarak nedensellik ilişkisinin olup olmadığının tespiti olup söz konusu serilere ilişkin nedensellik testi sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	SONUÇLAR		
<i>lnsu</i> (Bağımlı Değişken)	Ki Kare Test İstatistiği	Ki-Kare P-değeri	İlişki ve Yönü
<i>lnVIX</i>	7.586936	0.0225	$\ln VIX \rightarrow$ $\ln su$
<i>lneg</i>	11.16896	0.0038	$\ln neg \leftrightarrow$ $\ln su$
<i>lnfg</i>	0.1833122	0.9124	$\ln fg \not\leftrightarrow$ $\ln su$
<i>lncds</i>	3.9140722	0.1413	$\ln cds \not\leftrightarrow$ $\ln su$

*** % 5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Optimal gecikme uzunluğu AIC kriterine göre belirlenmiş olup d_{max} = Lee Strazicich birim kök testine göre maksimum durağanlaşma seviyesini göstermektedir.

Tablo 4 incelendiğinde % 5 anlamlılık seviyesinde CDS primleri ve büyüme arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı görülmektedir. Diğer yandan ekonomik güven ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik tespit edilirken tam tersi olarak finansal hizmetler güven endeksi ve büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Son olarak VIX ' ten büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulgular arasındadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir ülkenin temel makroekonomik göstergelerinden biri olan ekonomik büyüme gerek reel piyasa enstrümanları gerekse finans piyasaları enstrümanlarından pek çoğu ile etkileşim halindedir. Özellikle finans piyasaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki arz önderliği ve talep öncülü farklı iki teori ile açıklanırken reel sektörde yer alan tüketiciler de söz konusu ilişkide önemli değişken olarak görülmektedir. Bunlar dışında ekonomik büyümenin etkileyenleri arasında düşünülüp hem hizmet hem de reel ve finans piyasaları gelişmişlik göstergeleri olduğu düşünülen çeşitli endeks ve göstergelerde yer almaktadır. Söz konusu endekslerden bir kısmı borçlanma ile ilintili iken bir kısmı ise piyasaya olan güven ve yaklaşımla ilintilidir. Çalışmada kredi riskinin temel göstergesi ve borçlanma maliyetinin belirleyicisi olup alacağın sigortalıması şeklinde tanımlanan CDS primleri, Ekonomik Güven Endeksi, Finansal Hizmetler Güven Endeksi ve piyasalardaki korku derecesini tespit etmeye yönelik VIX'in ekonomik büyüme ile arasındaki nedensellik ilişkisi Türkiye için tespit edilmeye çalışılmıştır.

Değişkenler arasında yer alıp borçlanma bağlamında risk göstergesi olan CDS primleri, ülkede yaşanan pek çok ekonomik ve politik şoka göre değişmekte ve oran zaman zaman azalırken zaman zaman artmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda incelenen dönem aralığında ekonomik büyüme ve CDS primleri arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Edinilen bu sonucun, çalışmaya konu olan zamanda CDS primleri ile büyümede ekonomik ve politik olayların etkisi ile yaşanan kırılmalara ve farklı kaynaklı büyümeye bağlı olduğu düşünülmektedir. Keza Türkiye ekonomisinde büyüme ve CDS oranları incelendiğinde, büyümenin arttığı dönemlerin bazılarında (2019 - 03, 2016 - 04) CDS primlerinde artış gerçekleşirken bazılarında (2018 -01, 2014 - 02) ise azalma olduğu görülmektedir. Dolayısıyla istikrarsızlık arz eden bu oranlar çalışmada elde edilemeyen nedensellik ilişkisini destekler niteliktedir. Benzer şekilde Finansal Hizmetler Güven Endeksi ve büyüme arasında da olası bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. İktisadi açıdan bu sonuç, ülkedeki ekonomik büyümenin söz konusu dönem aralığında finansal nedenler dışında farklı argümanlardan kaynaklandığını göstermektedir.

Reel ve finansal piyasalarda güven olgusu, ekonomik aktörler açısından önem arz etmekte olup özellikle risk ve belirsizliğe bağlı gerçekleşen yatırımlar kanalı ile büyümeyi etkilediği düşünülmektedir. Artan ekonomik güven doğrultusunda yatırımlara bağlı olarak reel piyasa da üretim, istihdam ve gelir artışına bağlı büyüme de artış olacağı öngörülmektedir. Söz konusu beklenti doğrultusunda çalışmanın temel bulgularından biri, Ekonomik Güven Endeksi ve ekonomik büyüme arasındaki çift yönlü nedenselliğe işaret etmektedir. Edinilen bu bulgunun iktisadi anlamda değişkenler arasındaki ilişkiye aykırı olmadığı düşünülmektedir. Yine yatırımcı duyarlılığını belirleyen endekslerden biri olan VIX' te ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik söz konusu iken tersi durum daha açık bir ifade ile büyümeden korku endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Elde edilen bulgular ışığında piyasaya olan güven ya da korkunun ekonomik büyümeyi etkileyebileceği düşünülmektedir. Keza piyasa da artan kaygı düzeyi ekonomik aktörlerin aldıkları yatırım ve reel üretim/ tüketim kararlarını etkileyecektir. Aynı zamanda artan güvensizlik gerek harcama gerekse üretim konusunda hareketliliği azaltarak büyümeyi azaltabilecektir. Ters durumda piyasaya olan güven artışı ya da korku azalışının büyümeyi tetikleyeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adriana, D. (2014). “Revisiting the relationship between unemployment rates and shadow economy. A Toda-Yamamoto approach for the case of Romania”, *Procedia Economics and Finance*, 10, 227 – 236.
- Afshar, T., Arabian, G., Zomorrodian, R. (2007). Stock return, consumer confidence, purchasing managers index and economic fluctuations. *Journal of Business & Economics Research (JBER)*, 5(8).
- Arısoy, İ. (2012). Türkiye Ekonomisinde İktisadi Güven Endeksleri ve Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi. *Maliye Dergisi*, 162, 304-315.
- Augustin, P., Subrahmanyam, M.G., Tang, D.Y., Wang, S. Q. (2016), “Credit Default Swaps: Past, Present, and Future”, *Annual Review of Financial Economics*, 8, 175-196.
- Blanco, R., Brennan, S., Marsh, I. W. (2005). “An Empirical Analysis of The Dynamic Relation Between Investment-Grade Bonds and Credit Default Swaps”, *The Journal of Finance*, LX (5), 2255 – 2281.
- Çağlar Bektaş, N., Babuşçu, Ş. (2019). “VIX Korku Endeksi ve Cds Primlerinin Büyüme ve Döviz Kuruna Etkisi, Türkiye Örneği”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 97 – 111.
- Çevikalp, S. (2017). “Finansal Hizmetler Güven Endeksini Etkileyen Faktörlerin Analizi”, *Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 31- 40.
- Danacı, M. C., Şit, M., Şit, A. (2017). “Kredi Temerrüt Swaplarının (CDS’lerin) Büyüme Oranıyla İlişkilendirilmesi: Türkiye Örneği”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 67-78.
- Demirgil, B. (2019). Ekonomik Büyümede Güven Faktörünün Etkisi: Türkiye Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 155-163.
- Dickey, D. A., W. A. Fuller (1979), “Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root”, *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427–431.
- Dickey, D. A., W. A. Fuller (1981), “Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root”, *Econometrica*, 49, 1057-72.
- Dilber, İ., Yalçınkaya, M. H., Şeker, N. (2018). “Finansal Hizmetler Güven Endeksi”, *Sosyoekonomik Boyutları ile İnovasyon Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları*, 19-26.
- Durgun Kaygısız, A. (2019). “Türkiye’de Tüketici ve Reel Kesim Güven Endeksi ile Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişki: 2010 - 2018”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 314 - 332.
- Ersan, İ., Günay, S. (2009). “Kredi Riski Göstergesi Olarak Kredi Temerrüt Swapları (CDSs) ve Kapatma Davasının Türkiye Riski Üzerine Etkisine Dair Bir Uygulama”, *Bankacılar Dergisi*, 71, 3- 22.

- Evcı, S. (2019). “Ekonomik Güven Endeksi ile Yatırım Araçları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Toda - Yamamoto Yaklaşımı”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2893 - 2901.
- Fountain, R. L., Herman, J. R., Rustvold, D. L. (2008), “An Application of Kendall Distributions and Alternative Dependence Measures: SPX vs. VIX”, *Insurance: Mathematics and Economics*, 42(2) 469–472.
- Fukuyama, F., (1998). *Güven - Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*. Çev: Ahmet Buğdaycı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gazel, S. (2017). “Bist Sınai Endeksi ile Çeşitli Metaller Arasındaki İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(52), 287 – 299.
- Golinelli, R., Parigi, G. (2003). What is This Thing Called Confidence? A Comparative Analysis of Consumer Confidence Indices in Eight Major Countries, 1- 21, (Çevrimiçi) Erişim adresi: https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/temi-discussione/2003/2003-0484/tema_484_03.pdf (Erişim Tarihi: 19.07.2020).
- Görmüş, S., Güneş, S. (2010). “Consumer Confidence, Stock Prices and Exchange Rates: The Case of Turkey”, *Applied Econometrics and International Development*, 10(2), 103 - 114.
- İskenderoğlu, Ö., Akdağ, S. (2017). “Finansal Hizmetler Güven Endeksinin Geçerliliğinin İncelenmesi: Türkiye Örneği”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 625 - 633.
- Karabıyık, L., Anbar, A. (2006). “Kredi Temerrüt Swapları ve Kredi Temerrüt Swaplarının Fiyatlandırılması”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 31.
- Kasmaoui, K., Mughal, M., Bouoiyour, J. (2018). “Does Trust Influence Economic Growth? Evidence from the Arab World”, *Economics Bulletin*, 38(2), 880 - 891.
- Kılıcı, E. N. (2017). “CDS Primleri ile Ülke Kredi Riski Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi”, *Türkiye Örneği, Maliye ve Finans Yazıları*, (108), 71 - 86.
- Kırca, M., Yıldız, Ü. (2020). “Türkiye için Kredi Risk Primi (CDS) ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Zamanla Değişen Nedensellik İlişkileri”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 17 - 24.
- Baum, C. F., Wan, C. (2010). “Macroeconomic Uncertainty and Credit Default Swap Spreads”, *Applied Financial Economics*, 20, 1163 – 1171.
- Kıyılar, M., Akkaya, M. (2016). *Davranışsal Finans*. Literatür Yayınları, İstanbul.
- Kliber, A. (2011). “Sovereign CDS Instruments in Central Europe-Linkages and Interdependence”, *Dynamic Econometric Models*, 11, 111 – 128.
- Matsusaka, J. ve A. Sbordone, “Consumer Confidence and Economic Fluctuations”, *Economic Inquiry*, 1995, 33(2), pp. 296 - 318.
- Öner, H. (2018). “Altın, Petrol, Döviz Kuru, Faiz ve Korku Endeksi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Çalışma”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(19), 396 – 404.

- Öner, H. (2019). “Korku Endeksi ile Gelişmekte Olan Ülke Tahvil Piyasaları Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(1); 140 - 154.
- Özpinar, Ö., Özman, H., Doru, O. (2018). “Kredi Temerrüt Takası (CDS) ve Kur-Faiz İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 31 - 45.
- Öztürk, S., Pehlivan, Ö. S. (2020). “Türkiye’de Demokrasi ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi (1974 - 2018)”, *Balkan Journal of Social Sciences / Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17).
- Phillips, P. C. B., Perron, P.; (1988), “Testing for a Unit Root in Time Series Regressions”, *Biometrika*, 75, 335 - 346.
- Sadeghzadeh, K., Elmas, B. (2018). “Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Getirilerine Etkilerinin BIST’de Araştırılması”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 80, 205 - 230.
- Safina, D. (2015). “Trust and Economic Growth in Russian Society”, *Procedia Economics and Finance*, 24, 563 – 567.
- Sarıtaş, H., Nazlıoğlu, E. H. (2019). “Korku Endeksi, Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 542 - 551.
- Tang, D. Y., Hong Y. (2010). "Market Conditions, Default Risk and Credit Spreads", *Journal of Banking & Finance* 34(4), 743 - 753.
- Toda, H. Y., Yamamoto, T. (1995). “Statistical Inferences in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”, *Journal of Econometrics*, 66, 225 - 250.
- Tunalı, H., Özkan, İ. E. (2016). “Türkiye’de Tüketici Güven Endeksi ve Tüketici Fiyat Endeksi Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi”, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 54 - 67.
- Tüzün, O., Eren Ceylan, I. (2018). “Finansal Hizmetler Güven Endeksi ile Kredi Temerrüt Takası (CDS) Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *Business and Organization Research (International Conference)*, 12th - 14th September 2018, Safranbolu / Karabük.
- Utaka, A., “Confidence and Real Economy - The Japanese Case”, *Applied Economics*, 2003, 35(3), 337-342.
- Yalçın, K., Tanrıöven, C., Bal, H., Aksoy, E. E., Kurt, Ç. (2011). *Finansal Teknikler ve Türev Araçlar*, Detay Yayıncılık, Ankara.



ÇEVİRİBİLİM VE SOSYOLOJİ ETKİLEŞİMİNE KISA BİR BAKIŞ

Refika Zuhal Gılıç*

ÖZ

Bu çalışmada çeviri sosyolojisinin oluşumuna katkı sağlayan çeviri ve sosyoloji ilişkisi ile ilgili kısa bir tarihsel bakış sunulması hedeflenmektedir. Bu çalışma vasıtasıyla çeviri sosyolojisinin temellerini oluşturan sosyolojik ilhamların yaratıcısı ünlü sosyologlar ve eserlerine de çeviri çalışmalarının tarihsel evrimine göre yer yer değinilecek, bu sosyolog ve eserlerinin çeviribilimsel düzlemde oluşturduğu etkiye bir üst bakış sağlanabilecektir.

Böylece, çeviribilim dünyasında gerçekleşen sosyolojik dönüş ile günümüzdeki çeviri sosyolojisi ile bağ kurmak kolaylaşacaktır. İlk bölümde çeviri sosyolojisi nedir sorusu cevaplanacak; ikinci bölümde ise çeviribilimde sosyolojik bakış açısına yönelim süreci anlatılacaktır. Sonrasında sırasıyla 1980'ler ve 1990'lardaki çeviribilim ve sosyoloji ilişkisine değinilecektir. Tüm bu süreçler değerlendirildiğinde, sonuç olarak çeviribilimin disiplinlerarası kimliğinin günümüzde daha fazla ön plana çıktığı gözlenmektedir. Özellikle sosyolojik bakış açısının çeviribilimle olan etkileşimi sonucu, çeviribilimde (her olgunun odağındaki insan faktörünü yani) çevirmeni ve habitusunu merkeze koyma güdüsü oluşmuştur. Sonuç olarak, merkez konumunu koruyan çevirmen ve habitusu ile ilgili yeni boyutları sosyolojik bakış açısıyla keşfetme olasılığı güncelliğini korumaktadır.

Anahtar kelimeler: Çeviri Sosyolojisi, Çeviriye Sosyolojik Bakış, Çeviri Sosyoloji İlişkisi.

* Öğr. Gör., Sinop Üniversitesi, Ayancık Meslek Yüksekokulu (Sinop, Türkiye), refika.gilic@sinop.edu.tr; Doktora öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeviribilim ABD (Sakarya, Türkiye), refika.gilic@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3474-5804

Bu makale SAÜ Çeviribilim ABD - Doktora Programında Çeviri ve Sosyoloji dersini büyük bir özveriyle vermiş olan Dr.Öğr Üyesi Muhammed Zahit CAN'a adanmıştır.

A BRIEF OVERVIEW OF THE INTERACTION OF TRANSLATION STUDIES AND SOCIOLOGY

ABSTRACT

In this study, it is aimed to present a brief historical perspective on the relationship between translation and sociology which contributes to the formation of the sociology of translation. Through this study, famous sociologists who are the creators of sociological inspirations and their works which created the foundations of translation sociology will be mentioned in patches according to the historical evolution of translation studies and an overview of the impact of these sociologists and their works on the translational plane will be provided. Hence, it will be easier to relate to the sociological turn that occurred in translation studies to the sociology of translation today. Firstly, the question of what translation sociology is will be answered; secondly, the process of orientation towards sociological perspective in translation studies will be explained. Then, the relationship between sociology and translation studies in the 1980s and the 1990s will be discussed. When all these processes are evaluated, it is observed that the interdisciplinary identity of translation studies is more prominent today. Especially as a result of the interaction of the sociological point of view with translation studies, there has been an incentive to put translator and habitus at the center in translation studies (that is, the human factor at the center of notion). As a result, the possibility of exploring new dimensions related to translator and habitus which maintains its central position, from a sociological point of view is still up-to-date.

Keywords: Sociology of Translation, Sociological Perspective on Translation, Relationship of Translation and Sociology.

1. GİRİŞ

İnsanın çevresi ve içsel dünyasındaki tüm soyut ve somut öğelerle ilişkisini incelemeye kendini adanmış olan sosyolojinin, bazı türleri yazıdan önce bulunarak kullanılmış ve diliçi ve dillerarası iletişim ağları kuşkusuz her yanı saran multidisipliner bir alan olan çeviribilimle ilişkisi özellikle 1980’lerde akademik dünyada incelenmeye başlanmıştır. Çevirinin sosyolojiyle yaptığı bu etkileşimi ilk bakışta kavramak hiç şüphesiz yeni çeviribilim öğrencileri veya çevirmen adayları açısından zor olabilmektedir. Bu çalışmada çeviribilim dünyasına yeni adım atmış her türden akademik araştırmacının önüne çeviribilimin tarihsel süreçte yaptığı dönüşlerle paralel olarak sosyoloji ile ilgili kurduğu ilişkilere dair bir fotoğraf sunulması hedeflenmektedir. Çünkü bu ilişki dünyasını kavramaya çalışan çeviribilim öğrencileri ve her türden araştırmacının günümüzde çevirinin ve sosyolojinin etkileşerek oluşturduğu çeviri sosyolojisi alt dalını anlamlandırabilmeleri için yakın geçmişte söz konusu bu iki üst alanın nasıl birbirinden beslenir hale geldiğini görebilmesi faydalı bulunmaktadır. Bu resmi oluşturabilmek için metodolojik olarak öncelikle çeviri sosyolojisi net bir biçimde açıklanmaya çalışılacaktır. Sonrasında ise çeviribilimde sosyolojik bakış açısına yönelimin nasıl tetiklendiği aktarılacaktır. Hemen akabinde süregelen süreçler olan 1980’ler ve 1990’lardaki ilgili ilişkilere değinilerek irdelenecektir. Bu araştırma göstermiştir ki, çeviri sosyolojisi ne tür bir olgu olduğuna bilmeyen çeviribilim öğrencilerinin 2000’ler sonrası ve günümüz sürecini bu bağlamda değerlendirebilmeleri için yakın geçmişe kısa bir yolculuk yapması zorunludur. Ayrıca, çeviri ve sosyoloji ilişkisinden doğan bir altdal olan çeviri sosyolojinin çevirmeni sosyolojik bir varlık olarak farklı boyutlarda nasıl konumlandığı, çevirmenin iç dünyasını, mesleki duruşu ve sorumluluklarını anlayabilmede modern ve oturmuş bir bakış açısı sağlayabileceği kanısına varılmıştır.

2. ÇEVİRİ SOSYOLOJİSİ NEDİR?

Çeviri sosyolojisi, 1990’larda kültürel dönüş paradigmasıyla çeviribilim dünyasında başlayan sosyolojik dönüşün getirdiği bir bakış açısıdır. Esasen, bu bakış açısına yönelimin altında yatmakta olan sebepler hâlihazırda var olan çeviri kuramlarının ilkeleriyle çeviribilim alanındaki birçok noktayı; özellikle çevirinin odağına koymaya başlayan çeviri eylemi ve çevirmenin okur, işveren ve toplumla ilişkisini kapsayan sosyal bağlama dair süreçlerin açıklanamaması gerçeğinden doğmuştur. Kabukçik’e¹ (2013, s. 9) göre; çeviri sosyolojisi çeviride kaliteyi çeviri araştırmasının merkezine oturtan bir olguya geri dönüştür ve bu sosyolojik bakış bize, metinsel, bilişsel ve kültürel bakış açılarını birbirine bağlayan sihirli bir köprü yapılandırmaya izin vermektedir. Çeviri pratiği, söylem, habitus, çeviri normu, çeviri görevi ve çeviri stratejilerinden oluşur. Bu bağlamda hatırı sayılır araştırmalara imza atmış olan Kabukçik² (2014) çeviri sosyolojisini, çevirinin ve çevirmenin toplumsal boyuttaki sosyolojik yerinin ve etkisinin bir araştırma nesnesi olarak çeviribilim araştırmalarına dahil edilmesi şeklinde açıklamıştır. Şehnaz Tahir Gürçağlar (2016) ise; çeviri sosyolojisini kültürel dönüş ile başlayan ve çeviribilimin bu bakış açısının getirdiği eleştirel yaklaşımlarla ve sosyoloji disipliniyle gelişen temasından doğan bir alt alan olarak tanımlamıştır. Gürçağlar ve Kabukçik’e göre bu temas çeviri araştırmacılarının sosyoloji alanından bazı kuram ve metodların özellikle Pierre Bourdieu, Niklas Luhmann ve Bruno Latour gibi sosyologların çalışmalarının çeviribilime uyarlanması ve alınmasıyla gerçekleşmiş ve gelişmiştir (Gürçağlar, 2016, Kabukçik, 2014).

¹ Burada (2013) Kabukçik olarak sunulan yazarın soyadı kaynakça bölümünde erişim kolaylığını desteklemek amacıyla değişen güncel haliyle Sevinç Arı (2013) olarak sunulmuştur.

² Burada (2014) Kabukçik olarak sunulan yazarın soyadı kaynakça bölümünde erişim kolaylığını desteklemek amacıyla değişen güncel haliyle Sevinç Arı (2014) olarak sunulmuştur.

Bu bağlamda Kabukçık'ın (2013) de ifade ettiği gibi, *çeviri sosyolojisi* ile çeviriye bakış salt kuramsal yaklaşımla metin ve çevirmen arasındaki sınırlı ilişki yerine, çeviriye daha bütünsel ve toplumsal bakabilen bir yaklaşım gelişmiştir. Dolayısıyla çeviri sosyolojisi çevirinin çevirmen de dâhil toplumsal boyuttaki yeri ve etkisinin çeviribilim araştırmalarına dâhil etmiş olur. Bir zamanlar ağırlıklı olarak araştırılan ve önem verilen çevirinin kendisi, üretim sürecindeki yöntemler kadar; çeviri eylemini yapan uzman olan çevirmenin toplumsal yapı ve işleyişteki yeri ve etkisi de önemle çeviribilimin inceleme alanına dâhil edilmiştir.

3. ÇEVİRİBİLİMDE SOSYOLOJİK BAKIŞ AÇISINA YÖNELİM SÜRECİ

Çevirinin sadece diller arasında gerçekleşen bir aktarım olmadığını; kültürel bir boyutunun olduğunu, dillerarası aktarımda oluşan problemlerin dillerin beslendikleri kültürlerden faydalanılarak çözümlenebileceğini ilk gündeme getiren E. Nida (1945) olmuştur. 1960'lı yıllarda çeviri eylemi daha çok uygulamalı dilbilim çerçevesinde dilsel bir etkinlik olarak ele alınmaktaydı. Çeviride aktarım eşdeğerlilik ilkesi üzerinden yapılandırılmaktaydı. Örneğin Nida, çeviri aktarımında iki tür eşdeğerlilik öne sürmektedir; *formal (şekilsel) eşdeğerlilik* ve *devingen eşdeğerlilik*. Formal eşdeğerlilik mesajın kendisini şekil ve içerik olarak yansıtırken, devingen eşdeğerlilik kaynak metinde var olan ifadeyle yaratılan etkinin hedef metinde aynı etkiyi yaratmasını ifade etmekteydi (Nida, 1964, s. 159). Benzer dilbilimsel yaklaşımı *A Linguistic Theory of Translation (Çevirinin Dilbilimsel Teorisi)* kitabında Catford'ın çeviriye metinsel eşdeğerlilik ve şekilsel benzerlik önceliği ile sunduğu sistematik dilbilimsel yaklaşımda açıkça görebilmekteyiz (Catford, 1965). Aynı şekilde Werner Koller'in de eşdeğerlilik ile ilgili yaptığı çalışmalarda birbirinden farklı fakat ilişki içerisinde olan bu eşdeğerlilik parametresini örtüşme kavramıyla birlikte öne sürdüğü beş farklı metinlerarası eşdeğerlilik türü olan “düz anlamsal, çağrışımsal, biçimsel, edimsel ve metin eşdeğerlilikleriyle” kaynak metinden hedef metine yapılan çeviriyi ele aldığı görülmektedir (Koller, 1979, s. 185; Koller, 1989). Bu dönemde henüz özerkliğini ilan edemeyen çeviri etkinliği dilbilimin yararlandığı dilbilimsel bir alt alan olarak sınıflandırılmaktaydı. Doğal olarak odakta çeviri metinlerde çeviri sürecinde kaynak metindeki orijinal veya kutsal yapının yaratılmaya çalışılması, anlam eşitliği ve dilbilimsel yapının korunmasına yönelik bir çeviri anlayışı mevcuttu. Sonraları çeviride aktarımın sadece dilsel eşdeğerlilik ve kaynak metne sadakat prensibiyle ele alınamayacağı Reiss, Vermeer, Nord ve House gibi işlevsel çeviribilimcilerce çalışılmaya başlanmış ve dilbilimsel çeviri yaklaşımlarına bir direnç gelişmiştir. Çeviriye yöneltilen bu işlevsel bakış açısı Hans J. Vermeer tarafından oluşturulan skopos teorisiyle gündeme oturmuştur. Her eylemde olduğu gibi çeviride de bir amaç ya da hedef olduğunu savunan bu işlevsel çeviribilim yaklaşımı çeviride sadakatten daha ziyade bu amaca istinaden sürdürülen süreç odaklılığı merkeze almıştır. Bu direnişi başlatan aslında 1972'de Kopenhag'daki 3.Uygulamalı Dilbilim Kongresi'nde “Çeviribilimin Adı ve Doğası” (The Name and The Nature of Translation Studies) adlı bildirisiyle çeviriyi çizdiği çerçeveye özerk bir bilim olma yoluna sokan Holmes'dür diye düşünülebilir. Bu çalışmasıyla Holmes, çevirinin tam bir bilim haline gelebilmesi için gereken yol haritasını; *Homes' Map of Translation Studies (Holmes'un Çeviribilim Haritası)* adıyla çizmiş (Holmes, 1988; Toury, 1995, s.10), bu haritayla birlikte çeviribilimciler çeviri sosyolojisi gibi diğer bilimlerle etkileşimlerin sonucunda alt alanların oluşacağını sinyallerini alarak bu harita doğrultusunda araştırmalarına yön vermişlerdir. Çeviribilimin modern çehresini adeta bildirgeleştirdiği makaleyle, Holmes ayrıca ilk kez *Betimleyici Çeviri Çalışmaları (Descriptive Translation Studies)* kavramını ortaya atmıştır. Holmes Betimleyici Çeviri Çalışmaları (DTS)'ni “ürün odaklı, süreç odaklı ve işlev odaklı” olmak üzere üçe ayırmıştır (Holmes, 1994, s. 71). Toury Holmes'un bu üç alt kategorisini benimsemekle kalmamış, bu alt sınıflandırmaların yoğun ve aktif ilişki içerisinde olduğunu savunmuştur. Toury betimleyici çeviri çalışmalarındaki düşüncelerini olgunlaştırırken hocası Itamar Even Zohar'ın Çoğuldizge Kuramı'ndan

etkilenmiştir. Çoğuldizge Kuramı, çevirinin edebiyat, dil, kültür ve dilbilimi gibi (vb.) birbirleriyle kendi içerilerinde ve diğer dizgelerle etkileşimiyle merkez ve çevre konumuna gelirken oluşturdukları devingen ilişkileri ve etkileri temel alan çok katmanlı bir sistem olarak ele alınabilir. Bu kuram çevirinin sadece metinsel bakış açısıyla ele alınamayacak kadar geniş boyutlara sahip olduğu gerçeği ile birlikte hem dil bilimsel hem edebi hem kültürel hem de sosyal bileşenlerin oluşturduğu disiplinler arası kimliğe sahip olduğunu vurgular. Toury, Even Zohar gibi kendi ülkelerindeki (İsrail'deki yazın) edebiyatının henüz genç ve gelişmemiş olması nesebiyle çeviri eserlerin edebiyat dizgesinde kültürleriyle direkt etkileşime geçerek ve merkeze oturarak işlevselleştiğini gözler önüne sermektedirler. Toury, *Descriptive Translation Studies and Beyond (Betimleyici Çeviri Çalışmaları ve Ötesi)* (1980) adlı eserinde çeviribilim sistematik bir bakış açısı ve hedef kaynaklı metodolojiyle yaklaşılması gerektiğini, bunun kuralcı ve yönlendirici teorik çerçevelere bir tür tepki oluşturarak, çevirinin kendisine “ev sahipliği yapan kültürel gerçeklikler” (Toury, 1995, s. 24) olarak benimsenip “kültürel” bakış açısının hâkim olduğu metodolojiyle “başlatılması” gerektiğini savunmuş ve böylece genel bir çeviri kuramına ulaşılabilme hedeflenmiştir (Toury, 1995, s. 27). Görüldüğü üzere, betimleyici çeviri çalışmalarını besleyen kültürel dönüşüm ya da dönüş ortaya çıktığı 1970'lerin sonu 1980'lerin başında Susan Bassnett ve Andre Lefevere ile ivme kazanmış ve 1990'larda gelişimini artırarak sürdürmüştür. Holmes'un çeviribilim (translatology/ translation studies) diye adlandırdığı ve salt dilbilimsel ve edebi bir edincin kalıplarından çıkarttığı bu olgu beslediği ve ulaştırılacağı kültürden, toplumdan ayrı düşünülemez bir kavram haline geldi. Bu da şüphesiz ki, o dönemde sosyal bilimlerde yaşanan paradigma değişiminin sosyal bilimlerin alt alanlarına sirayet eden domino etkisinin yarattığı kültürel araştırmalara yakınlaşma süreciyle ilişkilendirilebilir. Çeviribilimde odak, bu süreçte metinlerden o metinlerin yaratıldığı ve transfer edildiği kültürel yaklaşımlara kaymıştır.

3. 1. 1980'lerde Çeviribilim ve Sosyolojik Bakış Açısı İlişkisi

1980'lere gelindiğinde “kültürel dönüş”³ (Bkz. Doris Bachmann-Medick, 2007 ve Mary Snell-Hornby, 2010) ya da dönüşümle çeviri alanında nispeten hâkimiyetini sürdüren dilbilimsel yaklaşımlara bir direniş başlamıştır. Bu direniş çeviri olgusunu kültürel dönüş ya da dönüşümle tekrar tanımlamaya çalışmıştır. Yukarıda değinildiği gibi Susan Bassnett ve Andre Lefevere bu tanımlamaya en çok katkı sağlayan bilim insanlarıdır denilebilir. Susan Bassnett 1980'de farklı çeviri çalışma alanlarını harmanladığı ve çeviribilimin dilbilim, edebi eleştiri ve felsefeyle örtüşen yönleri olsa da ayrı özerk bir bilim dalı olduğunu vurguladığı *Translation Studies (Çeviribilim Çalışmaları)* 'nı yayımlamıştır. Artık kaynak metinden bağımsız ele alınarak yazılan, farklı bir metin türü olarak görülen erek metin bu yeni çeviri anlayışının sinyallerini vermiştir. Bu dönemde William Frawly (1984, ss. 168-169) çeviride eşdeğerlilik kavramına karşı gelerek, çevirinin bir tür iletişim olduğunu ve hedef metnin parametreleri ve bilgi matrisinden faydalanan kendine has bir kodlama olduğunu ileri sürmüştür. Çeviri metinleri ele almada çeviri sürecine katılan herkesin dâhil olduğu iş birliği süreciyle sosyal faktörlerin devreye girmesiyle çeviriyi bir “eylem” olarak tanımlayan Justa Hölz-Manttari (1984, s. 43), çevirmeni bu sosyal ve kültürel aktiviteyi sürdüren, sadece çeviri yapmayan, aynı zamanda yeniden yazan, uyarlayan, çevirinin editörlüğünü ve danışmanlığını yapan kültürlerarası bir uzman olarak betimlemiştir. Vermeer'in de skopos kuramıyla anlatmak istediği pek farklı sayılamaz. Sonuçta bir uzman tarafından yapılacak olan bu incelikli, kültürel

³ Bachmann-Medick, D. (2007). *Cultural Turns. Neuorientierungen In Den Kulturwissenschaften*. 2nd

Ed. Reinbek Bei Hamburg: Rowohlt. (Bu eserde kültürel dönüş ve çeviribilim ilişkisini gözlemleyebilir hatta *translational turn* olarak yazının adlandırdığı süreçle ilgili de ek bilgi edinilebilir.)

Snell-Hornby, M. (2010). The Turns Of Translation Studies. *Handbook of translation studies, 1*, 366-370.(Bu kitap içerisinde verilen 366-370 arası (hemen yukarıda kaynakçada da belirtilen) İlgili sayfalarda çeviribilimde kültürel dönüş konusu incelenebilir.)

katmanlı etkinlik özünde iş birliğine dayalı ve çeviri hizmeti alan kimselerle, hizmeti verecek çevirmen arasında gerçekleşecek, çeviri eyleminin detaylarının bir komisyon (comission) sonucu belirlenmesiyle belli bir amaç doğrultusunda oluşmaktadır. Bu durum, bu iki çeviri bakış açısının neden *işlevci* kabul edildiğine açıklık getirmektedir. Bu bağlam içerisinde çevirmenin toplum içerisindeki konumunun farklı kültürlerle ait edebi, bilgilendirici, teknik yapıtları ya da her türden metni ele alan; danışan, müşteri ya da yayınevinin istekleri doğrultusunda bu aktarıma hedef kültürü temel alarak gerçekleştiren bir sosyal figür haline gelmiştir. Bu durum, geri planda bırakılan çevirmenin sosyal bir varlık olduğunu, çeviriyi bizzat gerçekleştiren birey olarak mesleki ve yaşamsal birikimleri, sosyal yaşam alanı ve ilişkileri bakımından incelenmesi gereken sosyolojik bir varlık olduğunu bir adım daha ileri taşımıştır. Buna ilişkin çalışmaları gerekçelendirerek, mantık kadrajına alan Susan Bassnett çeviride *bağlam* konusunu ön plana alırken Lefevre de çeviriyi *yeniden yazım* diye tanımlamıştır. Bu tanımlamaları kuşkusuz kültürel faktörleri hesaba katarak gerçekleştirmişlerdir. Andre Lefevre 1992’de editörlüğünü üstlendiği *Translation, History and Culture: A Sourcebook (Çeviri, Tarih ve Kültür: Bir Kaynak Kitap)* adlı ontolojisinde betimleyici ve erek metin odaklı bir bakış açısının ön plana çıkarttığı bu kültürel dönüşten ilk kez bahsedilmiştir (Tezcan, 2015). Bu eserle birlikte çeviri kültürel kavram sınırları ile paralel ele alınmaya başlanarak sadece metin düzeyinde incelenmekten sıyrılmıştır. Kültürel dönüşle birlikte erek metin ikincil pozisyondan birincil pozisyona geçecek ve erek metnin hitap edeceği kültürel bağlam dolayısıyla çevirmen “yeniden yazım” işlevini göreceklerdir (Lefevre, 1992, s. vii). Lefevre, kuşkusuz Toury ve Zohar’ın başrolünü oynadığı betimleyici bakış açısından etkilenecek çeviriye dair duruşunu sağlamlaştırırken, “kırılma” ya da “yeniden yazım” diye tanımladığı çeviriyi farklı dizgelerin etkisi ve toplumdaki sistemlerin bileşeni olan normlar düzeninde gerçekleştiği kanısını savunmuştur (Lefevre, 1992, s.12). Bu kırılma ya da yeniden yazım sürecini etkileyen bileşenleri analiz ederken, çeviri metnin alınması, kabulü ya da reddi açısından Lefevre, erek metinlerin arkasındaki mekanizma olarak ideoloji, güç, kurum veya yönlendirmeye dikkat çekmiştir. Hatta kendisine göre bu çeviri yazının dünyasını doğrudan etkileyen faktörleri üç ana başlıkta toplamıştır. Bunların birincisi; yazın sistemi içerisindeki profesyoneller, ikincisi yazın sistemi dışındaki patronlar (güç sahipleri) ve üçüncüsü ise baskın poetika yani söylemdir (Lefevre, 1992, s.13.) Lefevre’in dıştan gelen, yönlendiren güç odaklarının çeviriye olan etkisini dile getirmesi, bu etkileri hazmedip, yönlendirecek bazen de ortasında kalacak olan çevirmenin bireyselliğini de düşündürten bir durum oluşturmuştur.

3.2. 1990’larda Çeviribilim ve Sosyolojik Bakış Açısı İlişkisi

1990’lı yılların sonuna doğru, 1980’li yıllarda ve 1990’ların başında hüküm süren kültürel dönüş, bir anlamda sosyolojik bakış açısının çeviri eyleminin bilişsel süreçleri ve ilişkileri açısından çeviri araştırmalarına yavaş yavaş girmesini sağlamış, bilişsel çeviri bağlamı ve kültürel dönüş arasında farklı bir zemin oluşturmuştur. Bu noktada sosyoloji ve çeviri sosyolojisi tanımlarına değinmek faydalı olabilir. Sosyoloji, insana dair her şeyin içinde bulunduğu toplumun sistematik olarak araştırıldığı disiplin diye düşünülebilir. Tüm bilim dalları ve alt alanlarının insana dokunan bir yönü olduğu var sayılırsa tüm disiplinlerin kendilerine has sosyolojileri olduğu (çeviri sosyolojisi, din sosyolojisi, sağlık sosyolojisi vb. gibi) gözlemlenebilmektedir. Çeviri sosyolojisi ise çeviribilimde sosyolojik dönüşümün etkisiyle, sosyologların düşüncelerinin çeviri dünyasına entegre edilmesiyle, çeviri eylemini gerçekleştiren çevirmenin toplum içerisindeki özne konumlarını ve toplum ile etkileşimlerini inceleyen alt disiplindir.

Çeviriye sosyolojik bakış ve dolayısıyla çeviri sosyolojisi 1990’ların sonunda özellikle ilk olarak Fransız sosyolog Pierre Bourdieu’nun (1972) alan(field), habitus(habitus) ve sermaye(capital) kavramlarının çeviribilim çalışmalarına dâhil edilmesiyle başlatıldı. Sosyoloji

eğitimi almamış, bilhassa sosyoloji alanında hiçbir fikri bulunmayan çeviri öğrencileri için bizzat Bourdieu'nun alan, habitus ve sermaye kavramlarını açıklamak için kullandığı oyun benzetmesine göz atalım⁴:

“Bir oyunda; oyuncular, onların yatırımları, çıkar amaçları, stratejileri, açıkça ifade edilmeyen kurallar (doxa), herkesin sahip olduğu kartlar vardır. Oyuncular, toplumdaki eyleyiciler, yani genel anlamda toplumdur. Yatırımları, oyun sonundaki beklentilerini (illusio, yani çıkarlarını) sağlamaya yönelik olarak riske attıkları sermaye parçalarıdır. Asıl sermaye ise, her oyuncunun ellerinde bulundurdukları kartlarıdır. Alan bu oyunun oynandığı yerdir ve kişilerin sermayesine göre alandaki güç ağırlığı, kazanma/kaybetme şansı farklılık gösterir. Oyun sırasında oyuncuların geliştirdikleri stratejiler ise habitus kavramına denk düşer” (Özsöz, 2007, 17-18).

Yani yukarıdaki metaforlarla açıklanmaya çalışılan üç kavrama tek tek bakacak olursak alan, rekabet ve çatışmayı da içinde bulunduran, içine aldığı eyleyicilere belirli kurallar dayatabilen, içinde farklı tarihsel süreçlerde farklı sermaye türleri veya iktidarlar yetişebilen, sürekli yapılan ve kendi habitusunu oluşturabilen sosyolojik bir ortamdır. Sosyolojik çatışmaların ve sonsuz etkileşim, değişimlerin var olduğu bu alan kavramının oluşabilmesi için üç temel evreye ihtiyaç duyulmaktadır. Birincisi bu ortamda *özerkliğin* kazanılması, ikincisi direnişi gerçekleştiren *ikili(çatışan) yapının* ortaya çıkma süreci, üçüncüsü ise *simgesel sermayenin* oluşmasıdır (Bourdieu, 1999, ss. 36-42). Alan varlığını idame ettirmek, etkisini muhafaza etmek için habitusu şekillendirirken, habitusun da ona yapacağı etkilerle değişir, gelişir, yenilenir. Aristo da dâhil birçok düşünür ve bilim insanın geçmişten günümüze kullandığı karmaşık bir kavram olan *habitus*, en basit şekliyle “toplumsal yapılar ile toplumsal pratik (ya da toplumsal eylem) arasındaki bağı oluşturduğunu düşündüğü, bir dizi edinilmiş düşünce, davranış ve beklenti kalıpları için kullanılan bir kavramdır. Habitus kavramı, yapısal eşitsizliğe kültürel açıdan yaklaşmayı sağlayabilecek bir temel sunmakta ve eylemlilik üzerine odaklanmaya olanak tanımaktadır” (Marshall, 1999, s. 291, Aktaran, Ertoy, Parlador ve Öztürk, 2020, s. 10). Habitus kavramı genel bir ifadeyle toplum ve bizler tarafından sürekli yapılandırıp inşa edilen, deneyimlediğimiz ve içselleştirdiğimiz hayat tecrübelerinden edindiğimiz ve yeni deneyimler için kullanılmak üzere bireysel ve kolektif bir mekanizmayla sistemleştirdiğimiz stratejiler bütünü diye de tanımlanabilir. Alışkanlıklarımızı çağrıştıran fakat alışkanlıklarımızdan farklı, alan kavramını durmadan besleyen ve düzenleyen Bourdieu'nün sosyolojik *habitus* kavramını Palabıyık şu şekilde anlatmıştır; “Habitus sosyal alanların her birinde hareket eden sosyal eyleyicilerin buldukları ortama uyarlanmasını ya da karşılaştıkları olaylara uygun tepki gösterilmesini ifade eder. Kişisel kararlar ile değerler arasındaki ilişkidir.” (Palabıyık, 2011, s. 130). Bir başka deyişle habitus; sosyal yapı ve devrim içindeki bir eyleyicinin kaderi değil, tecrübe ettiği yeni olaylarla sürekli şekil değiştirip geliştirilen eğilim veya yatkınlıkların tamamıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2003). Bourdieu, alan içerisinde direnç göstererek bu alanla ilgili kurulmaya çalışılan hâkimiyet çatışması veya eylemler bazında edinilmesi gereken, ortak paydası eğitimin arz ettiği yüksek önemle kazanılıp, geliştirilen bazı sermayelerin olduğunu iddia etmiştir; bunlar kültürel, toplumsal (sosyal), ekonomik ve simgesel sermayelerdir⁵. İlk üç sermayenin genel tanımlamasını Özsöz (2007, s. 19) şu şekilde yapmaktadır;

⁴ Alan, habitus ve sermaye ilişkisini anlattığı oyun benzetmesini daha ayrıntılı inceleyebilmek için; Bkz. Bourdieu ve Wacquant, 2003, ss. 82-83.

⁵ Sermaye çeşitlerine ilişkin güncel örnekler ve tanımlar için; Bkz.

Kaplan, M. ve Yardımcıoğlu, M. (2018). Alan, Habitus Ve Sermaye Kavramları İle Pierre Bourdieu. *Habitus Toplum Bilim Dergisi*, (1), 23-37' i inceleyiniz.

“Ekonomik sermaye, salt ekonomik kaynakların elde bulundurulması anlamına gelir. Toplumsal sermaye ise bir eyleyicinin içinde bulunduğu alanda sahip olduğu ilişki ağına gönderme yapar. Bourdieu’nün çalışmalarında çok temel bir yeri olan kültürel sermaye, bir alanda gücü elinde bulunduranların (bugünkü anlamıyla devletin) eğitim yoluyla ailelere ve dolayısıyla bireylere aşıladığı yapıdır”.

Simgesel sermayeyi ise simgeler aracılığıyla oluşturulan etki, baskı veya eylem unsurları olarak tasvir etmektedir. Bu kavramlar çerçevesinde çevirmen *kültürel, toplumsal(sosyal) sermayeyi* yapacağı aktarımda birtakım *simgesel sermayeler* eşliğinde (ör. Söylem ve dil araçları, yerleştirme, yabancılaştırma vb. çeviri *stratejileri* kullanımı gibi- *habitus öğelerini*) *ekonomik sermaye* edinmek için kullanacak olan, bu sermayeleri aldığı eğitimle (sermayelerin vurgulanan ortak temelini) kökten besleyen kimsedir denilebilir. Çeviri dünyasında, meslektaşları, yayınevleri, siyasi görüşleri, sosyal konum ve ilişkileri vb. içeren toplumsal kesit ve de *direnc* gösterdiği aynı türden rakip kavramların bulunduğu *alanda* çevirmen merkez konumda yer almakla beraber; bu toplumsal rollerin simetrik ve asimetrik ilişkilerini yönetmek durumundadır.

Bunun akabinde birçok araştırmacı hem tarihsel hem güncel boyutuyla çeviriyi irdelerken Bourdieu’nun bu üç temel kavramından faydalanmıştır (Meylaerts, 2006). Böylece, yukarıda sözü edilen sosyolojik zemin çeviribilim alanında kaleme alınan iki makalenin dalgalarının büyümesiyle genişlemiştir denilebilir. Bunların birincisi 1998’de Daniel Simeoni tarafından yazılan *Çevirmenlerin Habitusunun Merkezi Statüsü (The Pivotal Status of The Translator’s Habitus)* çevirmenlerin toplum içerisindeki sosyal yapıda bir birey olarak konumlandırılmaları anlatan makaledir. İkincisi ise, Anthony Pym’in yine 1998 yılında kaleme aldığı ve var olan çeviri tarihine alternatif olarak çevirmen tarihinin oluşturulması gerekliliğini önerdiği *Method in Translation History (Çeviri Tarihinde Metod)* adlı kitabıdır. Özellikle bu iki eserde tartışıldığı gibi, çevirmenlerin özne konumlarının sorunsallaştırılmasıyla birlikte özne-toplum ve çevirmen- toplum ilişkileri gündeme gelmiştir. Bu eserlerin etkisiyle yapısal modellerle bireyci modeller arasında bir uzlaşma noktası yaratılmaya çalışılmış ve böylece sosyolojik yaklaşımlar çeviri alanına girmeye ve burada tutunmaya başlamışlardır. Yukarıda değinilen çalışmalarda gibi, bazı araştırmacılar çeviri olgusunun yaratıcısı olan bireyi (individual) ve bu mesleğin mensubu olan çevirmeni (agent) toplumsallaşma süreçleriyle – *alam* içerisinde (çeviri dünyası ve tüm dizgeleriyle), her türlü etkileşim, değişim ve çatışma suretiyle - (yani Bourdieu’nun üç temel kavramına göre) birlikte kendi *habitusunda* (kendi geliştirdiği çeviri stratejileri, refleksler ve eğilimler bütünü açısından) ellerinde bulundurdukları dil ve aktarım *sermayeleri* de dâhil mercek altına aldılar. Çeviri sosyolojisi, çeviri ve yayın dünyası, uluslararası çeviri metin akışları, çevirmenlerin yaşam öyküleri, çeviri ve aktivizmini konu almakla beraber (Inghilleri, 2005); bu bağlamlarda bir sosyolojik birey olarak çevirmenin tutum, yaşayış veya stratejilerini -her ne konumda veya çevrede olursa olsun- çevirmenin merkez konumundaki rolünü vurgulamıştır. Bu bağlamda Simeoni (1998), çevirmenlerin kendilerini kaynak metnin yazarının gölgesinde kalarak, ikincil durumda hissetmelerini sorunsallaştırırken Bourdieu’nün alan, habitus ve sermaye (kapital) kavramlarını kullanmıştır. Benzer olarak, 1999 yılında yayımladığı eserle, Jean-Marc Goanvic (2002) Fransa’da 2. Dünya Savaşı sonrası çeviri edebiyat ortamını Bourdieu’nun çerçevesinden yaranalarak anlatmıştır. Moira Inghilleri de Bourdieu’nun kavramlarını sözlü çeviriye/(tercüme) adapte etmiştir (Inghilleri, 2005). Inghilleri’nin hala güncelliğini koruyan çalışmalarının yanında, Theo Hermans’ın çalışmalarıyla çeviri sosyolojisine sunulan Niklas Luhmann’ın ortaya attığı “sistem kuramı” çevirinin toplumsal boyutunu ve sistemi açıklamak açısından önemli bir kuramsal dayanak oluşturmuştur (Kabukçık, 2013, s.13). Luhmann’ a (1991, 1998) göre her sistemin kendine has kodları vardır ve bu kodlarla iletişim gerçekleşir. Luhmann’ın sistem kuramını

çeviriyi açıklamada kullanan Hermans'ın da açıklık getirdiği gibi çeviri sisteminin işlevi toplumsal iletişimin ağlarını yayararak geniş hale getirebilmektedir; fakat bu genelde doğal dillerin anlaşılabilirlik zorluğu içerisinde gerçekleşebilmektedir; ancak bu bariyerler aşılarak doğal dillerden farklı toplumların dillerine aktarım sağlanabildiğinde işlev gerçekleşmiş olur (Luhmann, 1998, Hermans, 2007). Bunu toplumda icra eden yegâne şahıslar ise çevirmenlerdir. Fakat sistem kuramınca çevirmenler sistemin bir parçası olarak görülemezler; çünkü onlar sosyal olmayan akıl ve vücuttan oluşurlar. Luhmann' a göre akıl fizik sistemine, vücut ise biyolojik sistemde ele alınmalıdır (Luhmann, 1998).

4. SONUÇ

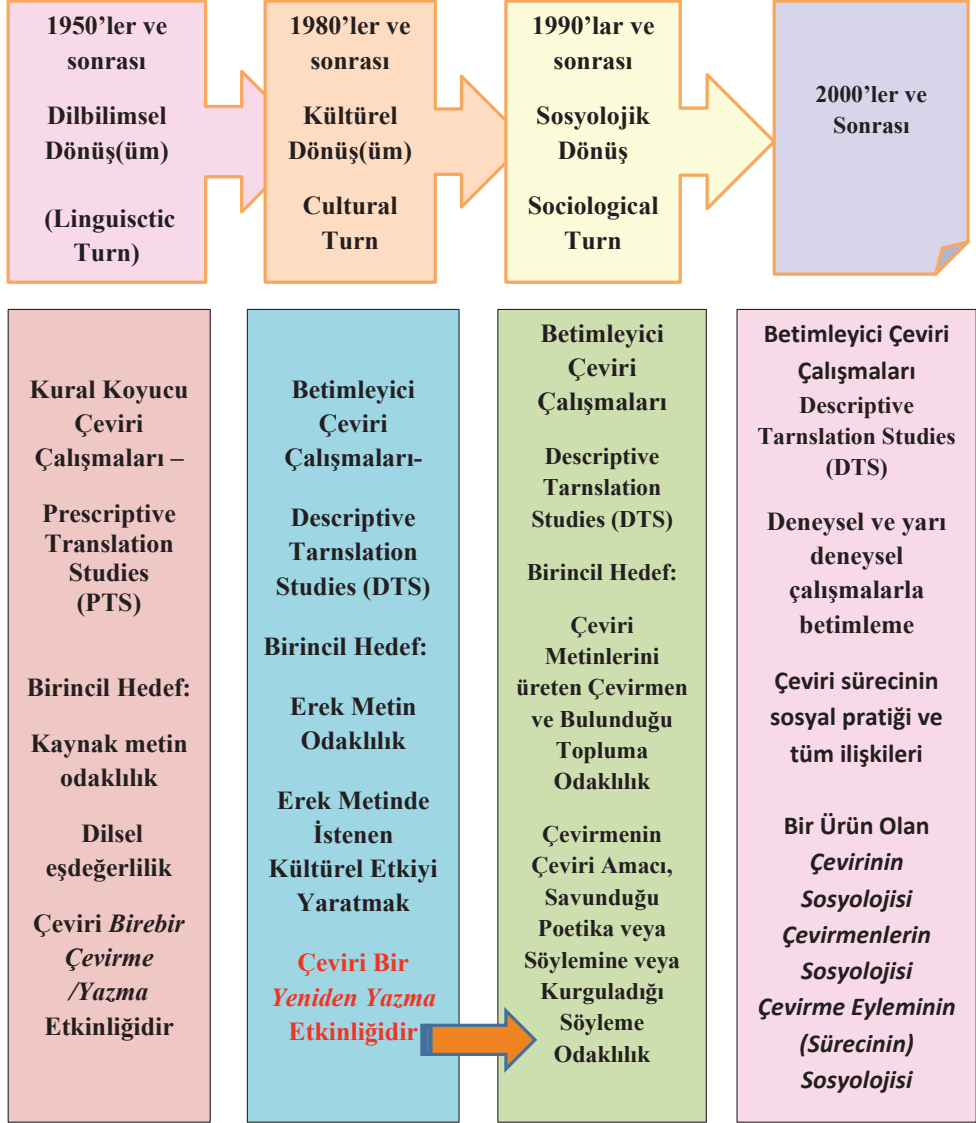
Yukarıda adı geçen bilim insanlarının her biri tarihsel gelişim sürecinde çeviri eylemini sosyolojik bir olgu olması bakımından özgün açılardan irdeleyerek, onu farklı yönleriyle tanıyıp değerlendirmeye katkı sağlarken, çeviribilimin paradigmatik kırılmalar ya da dönüşler yaşadığını, bu dönüşlerden kıvrılarak şu anki modern bakış açısına aktığını fark ederiz. 1970'lerde artık yeni bir bilim dalı olmaya hak kazandığını varsayabildiğimiz çeviribilimde 1980'lere gelindiğinde kaynak metin (kaynak toplum) kültürü ve üreticisi kadar önem arz ettiği fark edilen hedef kitle(hedef toplum) kültürü için hedef metnin üretimi iddiası ön plana çıkmıştır. 1990'larda ise artık kültürel dönüşün getirdikleriyle çevirmenin sosyal bir varlık olarak toplum içerisindeki konumu, iş ve iletişim ağındaki kimselerle etkileşimi ve bunların işinin icrasına etkileri, çeviribilimde keşfedilmesi gereken sosyolojik noktalardan biri olmuştur. (Burada, özellikle 1990'lar ve sonrasında hız kazanan sosyolojik dönüşün eş zamanlı olarak teknolojik dönüşle iç içe ilerlediğini belirtmek ve birbirlerine muazzam katkı sağladıklarını unutmamak gerekir.) İncelenen sosyolojik varlık olarak çevirmen bu bağlamlarda bir aktivist, cinsiyet bağlamında çalışmalar yapan bir araştırmacı, bir edebi yazar, tarih araştırmacısı, ticari bir şirketteki pazarlama organlarından biri olabilir.

Bu keşfedilesi birey 2000'lerde öyle bir noktaya gelmiştir ki, birçok çeviribilim araştırmacısı ve öğrencisi çevirmenin toplum içerisinde duruma göre sergilediği farklı rolleri yüksek lisans ve doktora tezlerinde incelemiş; hatta önde gelen çeviribilimcilerden bazıları çeviri tarihine alternatif çevirmen tarihi oluşturulması gerekliliğini dile getirmiştir. Andrew Chesterman, (2009) Holmes'ün temel kilometre taşı bildirisine istinaden *The Name And Nature Of Translator Studies (Çevirmenin Adı ve Doğası)*⁶ adlı bir makale yayımlayarak Holmes'ün bildirisinde önermesini yaptığı ve çok detaya girmediği, araştırılmasını tavsiye ettiği çeviri sosyoloji konusuna modern bir bakış açısıyla önermelerde bulunmuştur. Onun kaleme aldığı bu makale adeta bulunduğumuz süreçte çeviribilimcilere sosyolojik boyutlarda odaklanılması gereken ana hatları tekrar tekrar hatırlatmış, çeviri sosyolojisinin üç başlıkla incelenebileceğini ifade etmiştir; (uluslararası pazarda bir ürün olan) *çevirinin sosyolojisi*, *çevirmenlerin sosyolojisi* ve de *çevirme eyleminin (sürecinin) sosyolojisi*. Ayrıca, her çevirinin bir amacı(/skoposu) olduğuna dair en kapsamlı çeviri kuramı olan *skopos teorisine* benzer mantıkla eski Yunanca'da yine amaç anlamına gelen telos kelimesini çevirmenin kişisel çeviri amaç ve alta yatan niyetini açıklamak için kullanmayı önermiştir. Ki bu ana hatlar sosyolojik dönüşte çeviribilimde mercek altına alınması gereken bazı olumsuz noktaların hayattaki pratiklere en yakın şekliyle, yani organik sosyolojik boyutunda dile getirilmesine vesile olmuştur. Bunların en önemlileri olarak ülkeler ve bilhassa dünyada çevirmenlerin edinemediği hukuki ve maddi haklar, sertifikasyon süreçlerine dair belirsizlikler, etik anlamda karşılaştıkları zorluklar ve baskılar sayılabilir.

⁶ Bkz. Chesterman, A. (2009). The Name And Nature of Translator Studies. *HERMES-Journal of Language and Communication in Business*, (42), 13-22.

Geçmişten günümüze çeviribilimde oluşan paradigma değişikliklerinin etkisiyle kayan odak ve farklılaşan çeviri nesnesinin basamakları ve bu doğrultudaki değişim süreci bu araştırmanın temel dayanaklarına binaen aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Şekil 1. Geçmişten Günümüze Çeviribilim ve Sosyoloji İlişisine Bir Üst Bakış



Bu uzun sürecin basamaklarının ardından çeviribilim salt dilsel, dilbilimsel ya da edebi bir bakış açısından sosyolojik bir bakış açısına geçmiş, sosyoloji dalının çok boyutluluğı bağlamı sebebiyle disiplinlerarası bir bakış açısıyla kendi kimliğini, bu kimliğı oluşturan öğelerin konumunu, etkisini ve doğasını daha iyi gözlemleyip betimleyebilmiştir. Bu demek değildir ki, günümüzde çeviribilimin evirildiğı teknolojik dönüşün de sosyolojik bakış açısıyla etkileşimi

olmasın. İleriki çeviribilim ve sosyoloji ilişkisi araştırmalarında çevirmen ve sosyal evreni veya bilişsel evreni gibi kategorilerde yapay zekâ destekli, bilgisayar destekli istatistik çalışmaları vb. vasıtasıyla yeni araştırma yönelimleri elde edilebilir.

Çeviri(bilim)in dilbilim, uygulamalı dilbilim ve disiplinlerarasılık kavramlarıyla oluşturduğu tarihsel ve günümüz ilişkisini toparlayacak olursak; artık kaynak odaklı (source-oriented), belirli yönergelere göre *işleyen* (*prescriptive translation studies*) dilbilimsel köklere sığınarak, eşdeğerlilik tartışmalarına uzun süre takılı kalan eski paradigmasının içine sığmayacak boyuta geldiği ve kendisini sosyal bir kimlikle ifade edebilen, betimleyebilen (*descriptive translation studies*) özerk bir bilimin ta kendisi (translatology) ve eylemine (translational act) dönüştüğünü söyleyebiliriz. Erek odaklı (target-oriented), bakış açısıyla erek kültürde edineceği rollere odaklanan bir bağlamda incelenmek üzere sosyolojik ve teknolojik dönüşün iç içe girdiği yeni bir paradigmaya adım attığımızı da yenileyebiliriz. Bu demek değildir ki, çeviribilim dilbilimsel veya uygulamalı dilbilime ait pratiklerden tamamen vazgeçmiştir; sadece çeviribilim edindiği yeni bakış açısıyla dilsel verileri artık bir amaç olarak değil yapılacak aktarımda bir araç olarak *sosyal-işlevsel* boyuta taşımıştır. Wills (2004) bu taşınmaya destekleyici olarak, çeviribilimin dilsel olguları açıklayan değil, dilsel olguları ve göstergeleri yorumlayan, betimleyen bir bilim dalı olduğunu ifade etmektedir.

Dolayısıyla 2000'li yıllarda teknolojik dönüşün hız kazanmasıyla ve dünya coğrafyasında daha yoğun ve uzak etki alanlarına sahip göçler, savaşlar, tıp turizmi, uluslararası ilişkiler, küresel politika, aktivizm, dinlere özgü kutsal kitap çeviri incelemeleri⁷ ya da ticari gündemler sonucu çeviribilim icracısı olan çevirmene, pratiklerine ve hayat bulduğu alanlara zorunlu güncellemeler getirmiştir. Bu bağlamda bir dönem sadece çeviri/tercüme bürolarında önünde daktiloyla veya özel müşteri portföyü için etkinliklerde bulunan serbest çalışan grubu; şu an dili ve dilbilimsel veriyi aktarıma dökerken, bir ekip içerisinde son editör olarak işleyen veya herhangi bir medya kuruluşunda çalışan melez yapıdaki gazeteci-çevirmen⁸ kimliğiyle buluşmuştur. Çeviribilimin ve çeviri eyleminin hangi türünde ve alt alanında olursa olsun; (örneğin; göçmen kampları, savaş esnası ve sonrası süreçlerde oluşan diğer ilişkiler bağlamında) bireye ait dili ve özelliklerini (idelect) veya tüzel kişilerin özellikle ticari amaçlı çevirilerde yerelleştirme paradigmasıyla⁹ tüm dünya dillerinde (çoklu diller/multilingual) eş zamanlı tüketime sunduğu hizmetler olsun; günümüz çevirmenlerinin elindeki dil bilgisel veriyi adeta bir dil mühendisi, yerelleştirme mühendisi, çevirisine özel yazılım geliştirebilen melez bir meslek grubunun parçası olarak ele alabilmeye başladığını görebilmekteyiz. Tüm bu değişimler çevirmenleri iyi ve yenilikçi bir teknoloji okuryazarı haline getirmiş, dilbilimsel veriyi uygulamalı bu alanlarda işleyerek çeviri teknolojilerinden¹⁰ azami şekilde faydalanarak aktarımı gerçekleştirmeye itmiştir.

Sonuç olarak olumlu olumsuz her türlü dilsel ve çevirisel etkileşimin dünya genelinde nüfusun, salgınların, savaşların, mültecilerin de artmasıyla hastaneleri, mahkeme salonlarını, hava alanlarını, gümrük ve tapu dairelerini, sosyal medya mecralarını, mülteci kamplarını ve bunları dünyaya aktaran medya kuruluşlarını her birinde temsilci/ler bulundurmak kaydıyla

⁷ Bkz Can, M. Z. (2015). Erken Cumhuriyet Dönemi Kur An Çevirilerinin Çeviribilimsel Açından İncelenmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (49), 461-474.

⁸ Bkz. Schäffner, C. (2008). 'The prime minister said...': voices in translated political texts. *Synaps*, 22, 3-25.

Schäffner, C. (2005). Bringing a German voice to English-speaking readers: Spiegel International. *Language and Intercultural Communication*, 5(2), 154-167.

⁹ Bkz. Odacıoğlu, M. C. (2017). Çeviribilimde Yerelleştirme Paradigmasına Doğru, Gece Kitaplığı.

¹⁰ Bkz. Ersoy, H. & Balkul, H. (2012). Teknolojik gelişmelerin çevirmen ve çeviri mesleği açısından olumlu ve olumsuz etkileri: Çeviri alanında yeni yaklaşımlar. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 295-307.

Balkul, H. I. (2019). Mediator Translation/Interpreting Tools In Refugee Settings. *Conceiving Migration and Communication in a Global Perspective*, 56.

hegemonyası altına alan çeviri etkinliği ve doğal olarak bilimi; araştırma nesnesini ve yönteminin salt dilsel bakış açısından çıkarıp, görsel-işitsel ve izlenebilen, ölçülebilen psikolojik verilerin de bir bütünü olan çoklu-ortam ve boyut verisine (multi-media/dimensioned) genişlettiğini gözler önüne sermektedir. Kendine çizdiği bu bilimsel eksenle ilerleyen çeviribilim, özellikle çeviri sosyolojisi bağlamından yola çıkarak ticaret ve gümrük çevirisi, siyaset ve söylemin sözlü çevirideki/tercümedeki aktarımı, modern tercüme bilimi ve çalışmaları, sanal ve sosyal medya çevirisi, vb. ile ilgili organik bağlarını dilbilim ve uygulamalı dilbilim alanından kopartmadan, dilsel verileri yeni olay ve söylem alanlarına göre hatta özellikle son on yıldır *büyük veriyi (big-data)* ¹¹ kapsayan çalışmalardaki alacağı rolün gerekliliğini keşfetmiş, işlemeyi ve betimlemeyi öğrendiği dil parçacıklarını bütüncü temelli veya yapay zeka destekli yazılımlarla desteklemeye başlamıştır. Tüm bu gelişmeler, bir zamanlar sadece dilbiliminin ve uygulamalı dilbilimin bir alt alanı olan çeviri eylemini, eyleyicisini ve sürecini durmadan yenileyen ve genişleten uluslararası sosyolojik bir gündem ve beşeri bilimlerin tüm ihtiyaç duyulan öğelerinden faydalanabilecek, multidisipliner çeviribilimin inceleme nesnesi haline getirmiştir.

¹¹Bkz. Cheng, W. (2017). Translation and Big Data Technology: Challenges and Implications. *Lebende Sprachen*, 62(2), 241-252.

KAYNAKÇA

- Arı, S. (2013). Çeviri Sosyolojisi ve Çeviri Alanında Sosyolojik Yaklaşımların Çeviribilimde Paradigma Değişimine Etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, (37), 1-19. Retrieved from <http://www.akademikbakis.org/eskisite/37/36.pdf>
- Arı, S. (2014). *Çeviri Sosyolojisi*. İstanbul: Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bassnett, S. (1980). *Translation Studies*. London and New York: Routledge; revisited edition, 1991.
- Bourdieu, P. (1999). *Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı*, Çev. N. Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P., ve Wacquant, L.J.D. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, Çev. Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, İstanbul
- Catford, J., C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press,
- Ertay, M., Parladr, H., S. ve Öztürk, T. (2020). *Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi*. (1. baskı), İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Gibson, T. M. , & Kirkwood, P. E. (2008). A purchase-on-demand pilot project at the University of Arkansas, for the Proceedings of the Materials Research Society Symposiums. *Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery & Electronic Reserve*, 19(1), 47-56.
- Gouanvic, J. M. (2002).The Stakes of Translation in Literary Fields. *Across Languages and Cultures: A Multidisciplinary Journal for Translation and Interpreting Studies*, 3(2), pp. 159–168.
- Gürçağlar, Ş., T. (2016). *Çevirinin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları
- Hermans, Theo. (2007). "Translation, irritation and resonance." *Benjamins Translation Library* 74, 57.
- Holmes, J. (1988). *Translated!: Papers on Literary Translation and Translation Studies* Contributor, Raymond van den Broeck. Amsterdam: Rodopi,
- Holmes, J. (1994). *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi,
- Holmes, J. (2004)."The Name and Nature of Translation Studies." *The Translation Studies Reader*. Ed. Lawrence Venuti. London And New York: Routledge,. 172-185.
- Holz-Mäntäri, J. (1984). *Translatorisches Handeln: Theorie und Methode*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Inghilleri, M. (2005) "Mediating Zones of Uncertainty- Interpreter Agency, the Interpreting Habitus and Political Asylum Adjudication", *The Translator*, Volume 11, Number 1, 69-85.
- Inghilleri M. (2009) *Translators in War Zones: Ethics under Fire in Iraq*. In: Bielsa E., Hughes C.W. (eds) *Globalization, Political Violence and Translation*. Palgrave Macmillan, London
- Koller, W. (1979). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, Heidelberg-Wiesbaden: Quelle und Meyer.

- Koller, W. (1989). "Equivalence in Translation Theory." Trans. Andrew Chesterman *Readings in Translation Theory*. Ed. Andrew Chesterman. Helsinki: Finn Lectura,. 99-104.
- Lefevere, A.(1992). *Translation, History, Culture*. London And New York: Routledge.
- Luhmann, N. (1991). "Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie". Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1998). "Die Gesellschaft der Gesellschaft". Suhrkamp Taschenbuch wissenschaft 1360.
- Meylaerts, R. (2008). "Translators and (their) norms – Towards a sociological construction of the individual", *Beyond Descriptive Translation Studies*, John Benjamins Publishing Company.
- Nida, E. (1945). "Linguistics and Ethnology in Translation Problems," *Word* 1: 194-208.
- Nida, E. (1964). *Toward a Science of Translating*. The Netherlands: E. J. Brill,
- Palabıyık, A. (2011). Pierre Bourdieu Sosyolojisinde "Habitus", "Sermaye" ve "Alan" Üzerine 1. *Liberal Düşünce Dergisi*, (62), 1-21.
- Özsöz, C. (2007). Pierre Bourdieu'nün temel kavramlarına giriş. *Sosyoloji Notları*.
- Simeoni, D. (1998). The pivotal status of the translator's habitus. *Target* 10 (1), 1-39).
- Tezcan, T. (2015). Applicability of Translation Criticism Approaches to Different Text Types (Master's Thesis). Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, Department of Translation and Interpreting, Ankara.



LOOKING THROUGH INTERNATIONAL RELATIONS

Zeynep Selin BALCI*

ABSTRACT

It is always discussed whether international relations is a discipline or only a part of political science. International Relations, as an independent discipline, still requires efforts to prove its quality in the eyes of scholars, politicians and with a great importance, the students. Although it is easier to accept it as a discipline, it is still necessary to tell and keep the story of its evolution on the scene as it is now one of most required area of study in this era. Now, the assumptions of IR theories are much more needed, its future prospects have more potential to analyse the world politics since the nature of international politics is evolving. The aim of this study is to tell a short history of international relations and the sources of IR as a discipline including how much IR owes to its Great Debates. As a part of the story, it is argued that the nature of international relations is cyclical which is now turning back to the starting point, to the times when international relations did not even exist, in a different form.

Key Words: Great Debates of IR, history of international relations, international relations, IR theories, West-centrism

* PhD student and research assistant at Department of International Relations, Ege University, Izmir, Turkey.

Makale Gönderim Tarihi: 9.10.2020

Makale Kabul Tarihi: 11.12.2020

ULUSLARARASI İLİŞKİLERE BAKIŞ

ÖZ

Uluslararası ilişkilerin bir disiplin olup olmadığı, ya da siyaset biliminin bir parçası olduğuna yönelik bir tartışma mevcuttur. Uluslararası İlişkilerin, ayrı bir disiplin olarak, akademisyenler, siyasetçiler ve öğrencilerin gözündeki önemini ortaya koymak hala önemli bir çaba gerektirir. Artık disiplin olduğu kabul edilir olsa da; çağımızın en önemli çalışma alanı olarak, Uluslararası İlişkilerin geçirdiği evrimin hikâyesinin anlatılması gereklidir. Uluslararası İlişkiler teorilerinin varsayımlarına ve dünya politikasını analiz etmek için yapacağı gözlemlere, günümüzde daha çok ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın amacı da uluslararası ilişkilerin kısa tarihini anlatmak ve bir disiplin haline gelmesinde Büyük Tartışmaların yerini de göstererek, Uluslararası İlişkilerin kaynaklarını ortaya koymaktır. Bu hikayenin bir parçası olarak, uluslararası ilişkilerin doğasının döngüsel olduğu ve uluslararası ilişkilerin var olmadığı kabul edilen zamanlara, başladığı yere, yeni bir formda, dönmekte olduğu tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı-merkezcilik, Büyük Tartışmalar, uluslararası ilişkiler, uluslararası ilişkiler tarihi, Uluslararası İlişkiler Teorileri,

1. INTRODUCTION

In the history of humankind, the biggest threat is always the one against its survival. Scarcity, hunger, pandemics, being out of shelter and most of the time, as their cause, war are the biggest threat for humanity. For this respect, the main purpose of the commonality, gathering around common history and goals, happens to be finding ways of protection from wars. Along this purpose, humankind has built different systems, structures or chains of relationship. In today's world, there is firstly, the need of a system in order to explain and understand the structure of economics, politics, society and law, and the relationship amongst them. This system is obviously constructed between the nations but the naming, has changed throughout the history.

The quality that it happens between nations and involves interactions of all actors defined the system. This kind of relational chain which is now appropriate to call "world system" or "global system" is named "international system" or "states system". The international system is a network of interactions within predetermined boundaries which has flexible sides lacking a coercion mechanism though having strict rules and including relationships of its supposedly main actors, states, with each other and non-state actors. The flexibility and non-uniformity of the system depends on the actors' relations with each other. Economic and political environment inside the system cause renewal, loose or tightening. International system, in this regard, is constituted generally by the international relations.

The term "international relations", naturally, brings up the interactions of nations to the mind at first. The reason why this definition seems lacking is the fact that there had not long been a discipline of international relations. As a result, it is a necessary point to discuss the process of its evolution towards a discipline. Most of the international relations students still need the descriptive definition of what International Relations is as a discipline before starting to understand the nature of international relations analytically. In this sense, after the start of the IR discipline, it is valuable to tell the history of the theories which tries to describe and explain the nature and how it ought to be, and the great debates these theories started. The International Relations which is now a discipline and has its own theories brings the need to analyse its evolution, together with the necessity to the ability of answering to the question of what international relations is.

It is argued in this study that international relations is itself a cycle which seems like going backwards in the hands of dominant actors. In this regard, in order to project any kind of future of the discipline and relational aspect, it needs to be understood how the history of international relations and the discipline evolves and how it can be characterized as a cycle. For this reason, it starts with explaining the history of International Relations as a discipline and the phases of becoming a discipline. After acknowledging why it should be accepted as a discipline, it is told the story of international relations and its shape before its existence starting from the times of Antiquity and then Middle Ages, continuing with Modern Age. Taking all this history into account, then it gives the situation of cycle today with a prospect for the future.

2. THE DISCIPLINE OF INTERNATIONAL RELATIONS

1970'li yıllarda Robert O. In order to understand the current conditions of International Relations in Social Sciences or Humanities, this chapter explains the discipline of International Relations. In this respect, it answers the questions of what a discipline is, how international relations became a discipline. First and foremost, it starts with the observable quality of international relations in writing. Then, it gives the definition of a discipline followed by the process of study of international relations to become a discipline.

To differentiate the disciplinary side of international relations from relational side, there is writing code. It is written “international relations” – with small letters –, when used in relational context. As a discipline, on the other hand, its initials are written with capital letters as “International Relations”. In most of the literature, this differentiation is pointed out in footnotes. However, as a response to the discussions over IR on whether it is a discipline or interdisciplinary or a part of multi-disciplines, it needs to openly highlight the standpoint of the author.

Quincy Wright, a political scientist, refers that there is an awareness of area’s existence and the boundaries separating it from other studies and there are exclusive research methods, when he defines a discipline. (Wright, 1995, s. 28) Given the definition that requirements of a discipline are a community of scholars and a defined and certain focus of this community, International Relations is one and single discipline. This discipline can be defined as “the whole of a community who defines themselves as workers of international relations”. (Yurdusev, 2004, s. 24) It is pursuant to think that the studies necessary for the birth of International Relations started with “An Introduction to the Study of International Relations” book edited by Arthur James Grant, in 1916, right after the start of World War I (WWI). However, the community of scholars commenced in 1919 when the Woodrow Wilson Chair of International Politics was found in the Aberyswyth University, Wales, UK with Alfred Zimmern as its chair. The purpose of its foundation was to prevent a new war and preserve the peace. The maturing period started with the foundation of Chair of International Relations at London School of Economics (LSE) under Lord Philip Noel-Baker and of Los Angeles University of International Relations under Robert English in 1924, followed by founding “Montague Burton Chair of International Relations” in UK, starting at University of Oxford in 1930 and at LSE in 1936. (LSE15; Abel15; Oxf15; SIR15) In this era, it used to be common to see “International Relations and Political Science” under sections of “International Politics”.

The second central feature of a discipline, the construction of theories started with the first great debate created unintentionally by Edward Hallett Carr. Carr’s novel book of “Twenty Years’ Crisis (1919-1939)” starts with a chapter on “Science of International Politics” although he claimed that his purpose was not to write about international relations. However, he pointed out the reality that war was not anymore a business of soldiers but of diplomats and statesmen, together with international politics to include political parties, intellectual circles and universities. As he accepted that international politics was evolving into being science and for that reason, he claimed to explain the international politics, not international relations¹. (Carr, 1939/1981, s. 3-4) His perspective on international relations without being a discipline was more common than today as it was thought that it was a part of multidisciplinary study area which includes International Politics, International Economy, Political Science, Diplomatic History and International Law.

International Relations, as international politics, entered its infancy period in the UK with the scholarship who would describe the politics between nations, separately than statesmen and diplomats, to explain the theoretical foundations of the practices. (Carr, 1939/1981, s. 2; Carr, 2010, ss. 51-2) By founding Royal House of International Affairs, a.k.a. Chatham House, in London, Council of Foreign Relations in New York, Institute for Advanced International Studies Intstitude des Hautes Etudés Internationales in Genova opened the activities of international relations a new area. This ideational focal points and particular supporters for

¹He explained his regret to be understood as international relations scholar, in his letters to Stanley Hoffman by saying “whatever role I have to start this thing, - meaning International Relations – I am not sure that I am proud of it”. (Letter to Stanley Hoffman, 30 September 1977; quoted in Carr, 2010: 5)

developments in international relations studies, as Carnegie Council, Rockefeller Foundation, later Ford Foundation were also indicated as the vanguards of the discipline, downplaying the role of scholars. (Eralp, 2004, s. 66) The development for International Relations to become separate chairs and department in the USA happened after the end of World War II. With this development, as Carr said, International Relations became more Anglo-Saxon oriented discipline led by the USA. (Yurdusev, 2004, s. 27; Eralp, 2004, s. 66)

3. THE GREAT DEBATES OF IR

As of the requirements of a discipline, IR's theoretical evolution need to be explained in detail. This evolution, in this sense, has happened within the discipline's great theoretical debates. The first of the debate, started with the traditions of IR which takes the origins and prevails in the development. These traditions, on this regard, started to appear in between the two world wars. (Özlük, 2009, p. 250; Özlük, 2014, p.76) The first debate was called between idealism and realism. Although for the scholars who takes the foundational roots of discipline before 1919 does not believe idealism is constituent, it is not wrong to say discipline started its development and became authentic by separating from the others. (Schmidt, 2002, p. 13,14; Saban et al. 2007, p. 226) Nevertheless, there are also perspectives that the two were not totally different as they both accept nation-states as main actors, take study area as Europe. (Denemark, 1999: 43)

One side of the first debate longed between 1919-1950 was idealism which impressed Woodrow Wilson, the founding father of League of Nations founded after the WWI. While having its origins from the suitability of human nature to cooperation, idealism proposed the ways to prevent war as using international law, trade, international organizations, open diplomacy, the right to self-determination and disarmament. Under its spirit, there were concrete developments of the Peace of Locarno, Briand-Kellogg Pact, London and Washington Naval Disarmament Treaties. However, since idealism could not have any answer to the ineffectiveness of League of Nations on Japan's occupation of Manchurya, the rise of anti-democratic regimes and the armament race, as well as the effects of Great Depression, it resulted idealism to be seen as more like utopianism. As utopianism started to fail, realism which proposed to provide the balance of power through armament started to gain power. The growth of realism's concepts – deterrence, national interest, security, power etc. – intensified when the League of Nations was not able to prevent the World War II. The debate between idealism and its waxing enemy realism continued until 1950s, but it was also crucial to define the discipline's basic concepts and necessary methods. (Özlük, 2014, p. 77; Griffiths, 1992; Carr, 1939/1981)

It was on 1950s for new approaches to emerge which criticized and rejected realism's determinism and rationale of international relations entwined around power, by depending on the assumption that both sides of the first debate were weak and pale and they are essentially the same. These new approaches were called behaviouralists who called the older approaches traditionalists. (Hollis et al. 2000, p. 853; Özlük, 2009, p. 251) Behaviouralism, supported by Morton Kaplan, David Singer, Harold Buetschow, Karl W. Deutsch and Richard Singer, agreed on that traditionalists tried to explain the discipline philosophically and as a result, were not able to explain international relations. They proposed different tools as systemic models, decision-making approaches, game theories, conflict management while supporting the appliance of natural science's research methods in IR. (Potter, 1990, p. 107; Özlük, 2009, p. 252; 2014, p. 77) Traditionalists, on the other hand, objected the use of natural science's methods in IR by pointing out that these methods would fail because they would neglect the effects of history and the researcher and by this way, they would oversimplify the problems of

international relations. Led by Hedley Bull, traditionalists saw the empirical evaluations as a threat to the discipline. (Bull, 1966)

During the second debate, lasted between 1950-1970, there was a new debate between paradigms. It started when the last two theoretical debates could not explain the developments of Cold War as de-colonization, globalisation, rise of non-state actors, Oil Crisis of 1973 and Vietnam War and between neo-realism and neo-liberalism, to be called as neo-neo debate. Neo-realists argued that the structure of international system affected states' foreign policies while neo-liberalism criticized the inefficacy of realism's economic understanding. At the same time, structuralism, the way of entrance of Marxism to IR, pointed to the start of de-colonization and explained the underlying reasons of underdeveloped countries' problems of development as capitalist system.

The paradigm debate lasted in 1980s when it appeared to be insufficient with détente and end of Cold War. The new debate appeared in the meantime was between positivism and post-positivism. It appeared in IR with the disappearance of the distinction between realism's definition of "high politics", composed of military and state-centric, power-based issues, and "low politics", including the so-called less important human rights and environment issues, identity and gender politics, and immigration; and with the inclusion of the latter to IR's area of subjects. In this way, critical theory, post-structuralism, post-colonialism, feminism, post-modernism, green theory and social constructivism and became a part of IR theories. (Özlük, 2009, p. 253; 2014, p. 77-79; Keohane, 1988, p. 380)

4. THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS

As the theoretical foundations of IR was explained through the great debates, it is equally important to find the development of understanding of IR. The beginning of international relations is accepted to be in modern age and with the emergence of nation-states. The emergence of nation-states, then, are accepted to be with 1648 Peace of Westphalia which ended 30 Years War with treaties of Osnabrück, Pirene and Münster. According to this view, international relations, and since its dependency to nation-states, originated from the Westphalian System. However, this study is aware of the fact that it is not appropriate to start the history of international relations with a West based treaty and additionally, with only the Modern Age. In this regards, this chapter traces the historical process of international relations in the world, with an attempt to avoid looking only from West-centric perspectives and by looking through a glass of Antiquity and Middle Age

4.1. Antiquity

First of all, it is crucial to specify that it was not possible to talk about international relations during the Antiquity. The reason of this was the difference of the understanding of the system at that ages. It is already hard to think about a kind of statehood as it is understood today. There had not been unity or integrity as a state-like entity between the humankind, but rather community of people who happened to live together. Besides Chinese Empire, the rest of the world seemed to be defined as such and in this sense, there had not been any communication with the communities outside of theirs. Although "Republic" of Plato or "Politics" of Aristotle are accepted today as the classical origins of international relations, it should not be unnoticed that these were written for single, individual states. Moreover, "History of Peloponessian War" of Thucydides is accepted as the first classical origin of IR theory, especially by those who accepts Thucydides as founding father of realism. Although it seems to have the "balance of power" theory while telling the story of war between Athenians and Spartans who perceived Athenians' increasing power as a threat to their own security, the war between Athenians and

Spartans were between ancient Greek city states which meant not between nations or states. (Bagby, 1994; Yurdusev, 2004, p. 34)

Ancient Chinese Empire, on the other hand, was not centralized but included different communal units. Inside the Empire, there was hierarchical relationship between the Empire and its communal units. However, outside of the Empire was accepted 'barbarians' and cut out of the any kind of relations with the Empire or its communal units. Moreover, outside of the Empire's reign was accepted an open area to occupy and the people living on those soils were to satisfy the emperor's imperial desires, meaning a one-sided relationship. From this point of view, it is not possible to speak of any international relations for Ancient China. (Yurdusev, 2004, pp. 29,30; Schwartz, 1985, p. 413)

Back to the West, to Rome, it is seen more resemblance with ancient China's governing standpoint, than with ancient Greek city states. Romans declared their authority universal, as the Chinese Emperors. Together with their claim to have universal authority, they as well saw any kind of community other than those of living within their empire, either as a potential threat to their authority or as units to fight for the possibility of material gains; rather than communities of people to interact with. (Yurdusev, 2004, p. 34)

In this regard, for the Antiquity, it is revealed similar conclusions: in Ancient Greek City States, there were no word view towards other different than each city state; in Roman or Chinese Empires, there was no possible relation with outside actors because the relationship the Empires founded based on enmity and material gains as trophy of wars. This created the conclusion for the Antiquity that there were no international relations, but anarchical order and the relationality was horizontal. (Yurdusev, 2004, pp. 29,30; Kurubaş, 2014, p. 13)

4.2. Middle Ages

The statehood in Christian and Muslim communities, in the Middle Ages, it is observed that both communities depended on the closeness. Middle Agean dominance was religion-centric. In Europe, the authority had not based upon sovereignty over the territory, but there was more than one authority over fragmented and unset boundaries. This was the sign that there was neither statehood. Christianity in Europe, created authorities to define the humanity between two, the Christians and non-Christians and this led the first kind of relation type as isolation. Any engagement with non-Christians were restricted only to one exception: Just War. This doctrine of Just War says that when non-Christians did wrong to Christians, the Christians had the right to proclaim war against them for compensate their lost resulted from the wrongdoing. One of founding fathers, after Saint Augustine, Saint Thomas Aquinas defined Just War with Saint Augustine's own words: "A just war is customarily defined as one which avenges injuries as when a nation or state deserves to be punished because either to put right the wrongs done by its people or to restore what it has unjustly seized". (Dyson, 2004, p. 240-1; Atkins and Dodaro, 2004, pp. xxiv-xxix, 217-20) Moreover Augustine, himself, declared the isolation of non-Christians from the "God's lands" and prevented any possible relationship of Christians with non-Christians, outside of war. Non-Christians were accepted as communities not to be interacted with, according the doctrine. (Augustine, 1945) In this sense, international relations equalled only to war between two different units.

The distinction based on religion is seen in the Islam, as well as Christianity. The communities under Umayyad and Abbasid caliphates, made the distinction between Muslims and non-Muslims, by correlating the relationship with them in terms of jihad. Jihad was the purpose of spreading Islam. Jihad, was used as the Muslim's Just War which meant declaring war to the lands of non-Muslims, Dar-ul Harb, which was the Muslim definition similar to Christian

definition of “outside of God’s lands” for the non-Christians. Muslims used jihad to declare the war with the purpose of bringing Islam to those lands because those communities were threats to Muslims’ existence and security. (Süleyman, 1985, pp. 33-47; 125-30)

When taken the perspectives of Christians and Muslims against the others, in principle to each other, into account, it is seen that religion-based state and community perspectives of Middle Ages are war-oriented version of Antiquity’s zero-relations, or relation only in form of war structure. For this reason, international relations in Middle Ages are vertical and hierarchical.

4.3. Modern Age and the “Westphalian System”

The change in relational understandings of antiquity, anarchy and zero-relation, and middle ages, hierarchy and isolationist war-based relations, reached with Westphalian System when it provided sovereignty to the state, in the Modern Age. The Peace of Westphalia provided the grounds for absolutist state regimes and by this way, regulated non-combatant relations in the process of accomplishment of “nation-state” concept. (Yurdusev, 2004; Kurubaş, 2014: Gordon, 2008) The Westphalian system was still depending on religious terms of Augsburg Peace Treaty of 1555, but it brought the authority of princes and estates of Holy Empire over their own territory with determining the boundaries. This meant today’s territorial integrity and sovereignty of princes and estates were taken under Empire’s guarantee. (GHDI, Peace Treaties of Westphalia: art. 3) Moreover, as the Peace was accepted the first to regulate the relationship between principalities and estates, it also created the politics and diplomacy.

As the Westphalian System inherited principles from Augsburg Peace of 1555, it is also thought that the foundations of nation-state system lie on Augsburg Peace, not on Westphalian Peace. For those, Augsburg Peace’s declaration of end war with each other was the one to limit the boundaries of principalities and estates to rule, under the statement “...we... princes, and estates of the Holy Empire will not make war upon any estate of the empire...”(GDHI, The Religious Peace of Augsburg: Art. 15)

Regardless of the name of treaty, the necessary component of today’s system of states in which the states are territorial, independent, equal, sovereign and non-interfering each other’s affairs, modern. This state, after all, is a product of the Westphalian system of states. (Poggi, 2007, pp. 58-69; Schulze, 2005, pp. 25-50) As the post-1648 seemed to bring balance of power and the decrease in wars, in the beginning, Louis XIV of France tried to dominate Europe and control the relations between states. The reaction of European states to France showed itself in intervening to the Spanish Succession War. France had failed and European states showed their wish to have the stability in terms of balance of power, which was re-established with Treaty of Utrecht. (Nye et al., 2011, p. 105; Kurubaş, 2014, p. 17)

After the treaty, “nationalism” started to appear starting from France and spread to America. Nationalism created the fire of American War of Independence or American Revolutionary War between 13 colonies in America and the Great Britain. The victory of British colonies influenced other colonies in the continent and they had gained their independence from Spain and Portugal. By this way, three hegemons happened to lose their dominance over America against idea of nationalism. The surge of the idea in the New World, France, on the other hand, had to face with a revolution rooted in state crisis. French Revolution, ended the era of territorial state and sovereignty of the King, and create the start of nation-states and state sovereignty or national sovereignty.

European states, who were afraid of spread of that nation-state idea and other nationalism-like ideas risen from the Revolution, had to face the threat of France’s another attempt to dominate

their continent. Napoleonic Wars was their opportunity to stop the spread and when European coalition defeated Napoleonic army, those states had to take precautions. These precautions were discussed and decided in the Congress of Vienne in 1815, led by Austrian emperor Metternich. The system followed the Congress was called the Concert of Europe and its main purpose to guarantee the survival of the empires of Europe. Although the Concert had been relatively successful for a century, it started to lose its influence and there was no possibility to prevent the Great War in 1914 and the spread of ideas of French Revolution. With the end of WWI, the empires in Europe substituted with nation-states and the new international system was composed of nation-states of Europe.

Beyond Europe, the geography under Russian rule, with its then name USSR, had also faced a change, but not a progressive one, rather an oppressive one. Soviet lands were to expect a system different than the past and the present of that time. In this system, idea of nationalism, the origin of nation-state had a challenge; it was not only blocked to develop in the area but also strictly rejected and dismissed from Central Asia. China, the other edge of Asia, was not yet open to accept the evolving concept of centralized nation-states which were equal before each other. Rest of Asia, together with communities in Africa became colonies of Europe and this brought the impossibility to develop ideas for nation-state. After the WWII, however, the colonies had found the chance to import the idea of nationalism from the colonial powers and this started the era of decolonization. Intensely in 1980s, colonies had gained their independence and proclaimed their nation-states which gave a rise in the number of nation-states in the world. After 1990s, with the dissolution of the USSR, the nationalism and building the state in terms of nations started on the territory of Soviet bloc. As their process of building nation-states completed, it is not wrong to say that the world became to composed of nation-states.

With this kind of history traced, in evaluation of three regions in the world, it is seen that the story is a Europe- or West-centric the idea of nationalism and the concept of nation-states derived of there. The model of nation-state is called with the start of modern age. Moreover, since modern age started with entrance of nation-state, it is accepted that Europe had already concluded its process of modernization. However, the same modernization process is also explained as “The Dark Side of Democracy”. These supposedly modern nation-states used ethnic cleansing to weak or minor communities during their process to become modern. As this ethnic cleansing is traced back to modern age and the rise of nationalism, the politicization of nationalism led to rule as tyrants which happened for the Europeans over their colonies. (Mann, 2005: 2,3) On the other hand, European states and nations accepted themselves as civilized because the communities reconciled with their history of war as they embraced the values they, in the first place, created.

Looking through the post-Soviet sphere, it is still not clear how much the post-Soviet states completed their triple transition, the process of nation-building, state-building and marketization. Although there is the exemption of Baltic states who were swiftly able to pass to the Western side by accession to the European integration, the others (Georgia, Armenia, Kyrgyzstan, Ukraine etc.) can be seen still around the state-building when taken account the colour revolutions, respectively Rose, April, Tulip and Orange ones. Moreover, it is not undeniable that Russia still has ambitions towards them, some of which was seen in the Russia’s annexation of Crimea of Ukraine or 8 Days War with Georgia. (Kuzio, 2001, pp. 168-170; Shakarian, 2018; Kozlowski, 2016)

The rest of Asia and African states are seen to be the peripheries of the centre, West. The structure here is problematic because of dependency to the ex-colonizers resulted with the

continuation of underdevelopment. Another reason of their underdevelopment could also be related to their inability to find their identity in an independent manner as the West had, as they could not rip the identity off fully. This problematic structure brings back the definition of “barbarian”, de facto it may, from the Middle Ages. African states, in the nation-building process, could not build “nation-states”, but instead become artificial “state nations”. The reason of this situation was the fact that their borders were drawn by the Western colonizers who neglected that people who lived inside those borders had had no relations with others living in the same territory. This created no sense of motherland and as a result, no sense of loyalty to the particular state, they continued to have connections with their local tribes and familiar borders. (Kurubaş, 2014, p. 21) In this sense, the region does no real nation and naturally no national sovereignty. In the meantime, the West, as the centre, declared itself as universal superior. In this regard, in the name of spreading their superior values which the periphery was deprived of and as a step to end that supposedly “barbarism”, they made use of “military interventions”. As this concept was discussed for too long within the name of Just War or “humanitarian intervention” or its more accurate version “Responsibility to Protect”, the periphery could not be persuaded against its arbitrariness. At last, with the interventions, West transformed the hierarchic order of Antiquity and Middle Ages into hegemonic inequality and in doing so, adapted it to today’s horizontal and anarchical international relations. (see **Figure 1**)

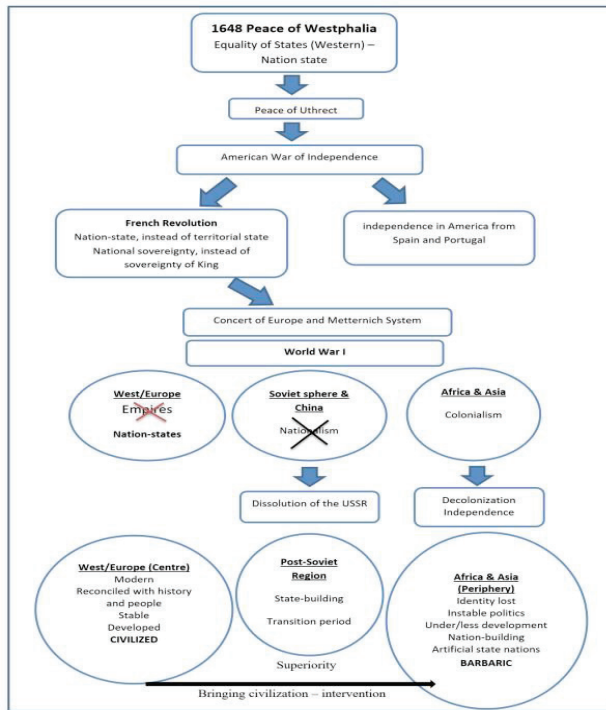


Figure 1- Short History of International Relations

5. A LAST LOOK AT INTERNATIONAL RELATIONS

When looked at the discipline of International Relations and the international system consisting international relations generally, it is seen that the concept itself is formed under the influence of West-centric Anglo-Saxons. Considering where the discipline was born, the theories were formed and developed, the result is undeniable that International Relations is West-centric. Even the Marxist or neo-Marxist approaches has its origins from its critics to Western born capitalism and again against to the Western states.

It is the cycle of international relations that the vertical and hierarchical nature of pre-international relations era, the times of Antiquity and Middle Ages, was moved to today's international relations as the nature of hegemonic inequality after West's colonizing Africa followed by leaving them underdeveloped and dependent, and later via interventions with the supposed purpose of bringing them closer to Western civilization. As international relations started to seem more hierarchical and in the structure of hegemonic inequality, it stands on the eve of going back to humanities' antique times when there was no such kind as international relations with hierarchical understanding. Although the split of the world into two changed its direction in time, as happened with the theories of International Relations, the core is always West/Europe – non-Western/non-European separation. This separation is almost the same as the Christian – non-Christian or Muslim – non-Muslim separations.

Within the cycle of international relations, it seems once more that in the cycle's going back to its start, Russia and China has always been outside or at the edge of the system although there are necessary actors who could provide the real balance of power. Even their antagonism to Western Bloc during Cold War had not been sufficient to become dominant actors in the system as expected. However, it may be still possible for each to break the cycle despite pushing to the edges. It is already clear that they more and more acquire the system's economic and political, as well as cultural requirements and as this growth in all aspects continues, Russia and China, together or individually can be able to break the cycle, enter into it and put an end to West-centrism. In international relations it should be considered that there is a potential future for their, more likely for China's, rise to reach its peak and slide away the centre where the international relations shall be in balance, instead of a cycle.

REFERENCES

- Aber Edu. (tarih yok). Ekim 30, 2015 tarihinde <http://www.aber.ac.uk/en/interpol/about/> adresinden alındı
- Augustine, S. (1945). *The City of God* (Everyman Baskısı b., Cilt 2). (R. Tasker, Dü., & J. Healey, Çev.) London: J. M. Dent and Sons.
- Bagby, L. M. (1994). The Use and Abuse of Thucydides in International Relations. *International Organization*, 48(1), 131-153.
- Bull, H. (1966). International Theory: The Case for a Classical Approach. *World Politics*, 18(3).
- Carr, E. H. (2010). E. H. Carr'dan Stanley Hoffman'a mektup, 30 Eylül 1977 (CPB). *Yirmi Yıl Krizi (1919-1939)*. (C. Cemgil, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Carr, E. H. (2010). *Yirmi Yıl Krizi (1919-1939)*. (C. Cemgil, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Denemark, R. A. (1999). World System History: From Traditional International Politics to the Study of Global Relations. *International Studies Review*, 1(2).
- Dyson, R. W. (2004). *Aquinas, Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eralp, A. (2004). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması. A. E. (der.) içinde, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (s. 55-87). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gordon, K. (2008). *The Origins of Westphalian Society*. Western Oregon University Seminar.
- Griffiths, M. (1992). *Realism, Idealism and International Politics: A Reinterpretation*. Londra: Routledge.
- Gross, L. (1948, Ocak). The Peace of Westphalia: 1648-1948. *The American Journal of International Law*, 42(1).
- Hollis, M., & Smith, S. (2000). *The International System. A Linklater içinde, Critical Concepts in Political Science*. Londra: Routledge.
- Keohane, R. O. (1988). International Institutions: Two Approaches. *International Studies Quarterly*, 32(4).
- Kurubaş, E. (2014). Dünya Politikasının Dönüşümü ve Uluslararası İlişkiler Çağı: İlk Çağlardan 20. Yüzyıla. A. Balcı, & Ş. Kardeş içinde, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (s. 11-25). İstanbul: Küre Yayınları.
- LSE. (tarih yok). Ekim 30, 2015 tarihinde <http://www.lse.ac.uk/internationalRelations/aboutthedeptment/aboutthedeptment.aspx> adresinden alındı
- Nye, J. S., & Welch, D. (2011). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. (R. Akman, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Osiander, A. (2001). Sovereignty, International Relations and the Westphalian Myth. *International Organization*, 55(2).
- Oxford DPIR. (tarih yok). Ekim 30, 2015 tarihinde <http://www.politics.ox.ac.uk/about.html> adresinden alındı
- Özlük, E. (2009). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Soy Kütüğü. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(17), s. 238-260.
- Özlük, E. (2014). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu, Kimliği ve Sorunları. A. Balcı, & Ş. Kardaş içinde, *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. İstanbul: Küre Yayınları .
- Poggi, G. (2007). *Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. (A. Babacan, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Polisensky, J. (1971). *The Thirty Years War*. Berkeley: University of California Press.
- Potter, P. B. (1990). *Political Science in the International Field*. *The American Political Science Review*, 17(3).
- Saban, Ç., & Özlük, E. (2007). *Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizmRealizm Tartışması*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(18).
- Schmidt, B. C. (2002). *On the History and Historiography of International Relations*. W. Carlsnaes içinde, *Handbook of International Relations*. Londra: Sage Publications.
- Schulze, H. (2005). *Avrupa'da Ulus ve Devlet*. (T. Bender, Çev.) İstanbul: Literatür Yayınları.
- Schwartz, B. (1985). *The World of Thought in Ancient China*. Cambridge, M.A.: Harvard University Press.
- SIR. (tarih yok). Ekim 30, 2015 tarihinde <http://dornsife.usc.edu/sir> adresinden alındı
- Süleyman, A. A. (1985). *İslam'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*. (F. Kuru, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Wright, Q. (1955). *The Study of International Relations*. New York: Appleton-Century-Crofts, Inc.
- Yurdusev, A. N. (2004). 'Uluslararası İlişkiler Öncesi' Öncesi. A. E. (der.) içinde, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (s. 15-57). İstanbul: İletişim Yayınları.



DİJİTAL DÜNYADA EMEK-SERMAYE İLİŞKİSİ VE KULLANICI METASININ OLUŞUMU

Mete Ogün PARLAK *

ÖZ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi paralelinde gerçekleşen dijital dönüşüm, ekonomik bağlamda üretim ilişkilerinde niteliksel farklılıkları beraberinde getirmiştir. Yaşanan değişim, eski iş modellerinden farklı olarak değer üretimi noktasında sınıf ve sömürü kavramlarının karmaşık hale geldiği, küresel işbölümünün çeşitlilik gösterdiği ve emek biçiminin dönüşüm yaşadığı bir sürece işaret etmektedir. Bu çalışmada yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkardığı metalaştırma süreçleri, hem aracın kendisinden kaynaklanan farklarla hem de kullanıcı pratiklerindeki dönüşümlerle birlikte değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, üretim ve tüketim fonksiyonlarının bir arada gerçekleştiği bir düzlem olarak görülen sosyal medya platformları, kullanıcılarının ortaya koyduğu veri setleri ve emek güçleri bakımından ele alınmıştır. Kullanıcı emeğinin sosyal medya şirketlerince, sermaye birikim süreci içerisinde sömürü nesnesi olarak değerlendirilmesi, “kullanıcı metası”nın oluşumu adına oldukça anlamlı bir kesit sunmaktadır. Reklamverenlerin sosyal medya şirketleri ile yer aldıkları mübadele piyasasındaki işlevleri ve reklam ekonomisi, sosyal medya platformlarında yer alan kullanıcı sözleşmelerinde görünür kılınmıştır. Kullanıcı emeğini, sosyal medya kullanıcılarının değişim değerine sahip veri metaları ortaya koymaları ile ilişkilendirerek bir analiz yapılmış, güncel tartışmalar ve ortaya atılan yeni kavramlar bu anlamda ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma içerisinde, bilişsel kapitalizm ve maddi olmayan emek gibi kavramlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kullanıcı Metası, Sosyal Medya, Emek, Sermaye, Teknoloji.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, meteprik@gmail.com

Makale Gönderim Tarihi: 08.06.2020

Makale Kabul Tarihi: 13.12.2020

THE LABOR-CAPITAL RELATION IN THE DIGITAL WORLD AND THE FORMATION OF USER COMMODITY

ABSTRACT

Digital transformation, which took place in line with the development of information and communication technologies, brought about the difference in the quality of production relations in the economic context. Unlike the old business models, the change indicates a process in which the concepts of class and exploitation become more complex at the point of value generation, the global division of labor varies and the form of labor is transforming. In this study, the commodification processes revealed by new communication technologies are evaluated considering both the differences arising from the medium itself and its relationship with the transformations in user practices. In this direction, social media platforms, which are seen as a platform where production and consumption functions coexist, are handled in line with the data sets and labor forces put forward by the users. The evaluation of user labor by social media companies as an object of exploitation in the process of capital accumulation provides a very meaningful section for the formation of the “user commodity”. The functions of advertisers in the exchange market where they are involved with social media companies and the advertising economy have been made visible in user contracts on social media platforms. The analysis is done by associating user labor with social media users data commodities with exchange value, is handled by current discussions and new concepts. In this context, concepts such as cognitive capitalism and intangible labor are evaluated in the study.

Key Words: User Commodity, Social Media, Labor, Capital, Technology

1. GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin son yıllarda kazandığı ivme, yeni tüketim alanlarının oluşmasını sağlamış, emek ve sömürü biçimlerinin işlenişi önemli birer araştırma nesnesi haline gelmiştir. Bu çalışmanın kapsamı, küreselleşme ile iç içe geçmiş olan sayısallaşma, uydu iletişimi, fiber optikler ve internet gibi yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin, kapitalizmin güncel birikim modeli içerisinde gerçekleşen emeğin dönüşümüne olan etkisi dâhilinde belirlenmiştir.

Yeni iletişim teknolojileri, sahip oldukları “hız”, “erişebilirlik” ve “ucuzluk” gibi özelliklerle toplumsal yaşamın kurucu unsurlarında önemli dönüşümler yaratma potansiyeline sahiptir (Özdemir, 2009: 34). Bu potansiyel doğrultusunda dijital dünya, günümüzde kullanıcıların, teknoloji şirketlerinin, reklamverenlerin, yatırımcıların, sivil toplum kuruluşlarının, devlet ve benzeri birçok ekonomik, sosyal ve ideolojik bileşenin içine dâhil olduğu büyük bir oluşumu ifade etmektedir. Kendine özgü kültürel ve ekonomik bir sistem yaratan bu yeni ortam, beraberinde yeni toplumsal ve bireysel ilişki biçimlerinin, yeni kültürel değerlerin ve ticari mekanizmaların hayata geçirilmesinde itici güç olmuştur (Kara, 2013: 34).

Teknolojik dönüşümü, toplumsal bileşenlerdeki ilerlemenin ve gelişmenin temel argümanı olarak değerlendiren “teknolojik iyimserler” ve bu dönüşümü tahakküm/sömürü alanı olarak tanımlayıp, eleştirel perspektifte ele alan “teknolojik kötümserler”, temel düzeyde alandaki iki eğilimi oluşturmaktadır. Bu iki eğilimin temsilcilerinin ortak noktası teknolojiyi kurucu bir pratik olarak ele alıp teknolojik gelişmelere, sosyo-politik ve ekonomik bağlamda önemli bir belirlenim alanı atfetmeleridir. Yaşanan enformasyon odaklı dönüşümü olumlu ve iyimser karşılayan kuramcılar, içinde bulunduğumuz dönemi; üçüncü dalga (Toffler, 2008), sanayi sonrası toplum (Bell, 1976), enformasyon toplumu (Masuda, 1990) gibi kavramlarla adlandırmaktadırlar. Teknoloji temelli gelişmeleri olumlu bir paradigmadaki değerlendiren yaklaşımlar, çalışma içerisinde “enformasyon toplumu” başlığı altında ele alınmaktadır. Öte yandan teknolojiyi, egemen değerlerin yeniden üretim alanı, sermayenin sömürü araçlarının uzantısı olarak gören kuramcılar ise, gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ile oluşan süreci, kültürel ve ekonomik anlamda güç ve tahakküm ilişkilerinde beliren kapitalizmin bir uğrak noktası olarak değerlendirirler. Çalışmada bu perspektif, emek - sermaye ilişkisi bağlamında ekonomik bileşenleriyle ele alınmakta ve küresel kapitalizmin güncel süreçteki uğrak noktası olarak “bilişsel kapitalizm” kavramıyla ifade edilmektedir.

Bireysel ve toplumsal ilişkilerdeki dönüşümü ve üretilen enformasyon değerini ölçümleme noktasında ağ mantığı ile işleyen internet ortamı, günümüzün popüler araştırma alanlarının arasında yer almaktadır. Özellikle Web 1.0’dan; etkileşim, katılım ve işbirliği söylemleri üzerine inşa edilen Web 2.0’a geçişi işaret eden devrim, internet ortamındaki kullanıcının rolüne ve metinle kurduğu ilişkiye dair yeni bir paradigmanın oluşmasına yol açmıştır. Çevrimiçi iletişim faaliyetlerini esas alan güncel tartışmalara ilişkin olarak üretim, dağıtım ve sömürü gibi unsurlar, Web 2.0 ekseninde oluşan sosyal medya kullanıcılarının ortaya koyduğu karşılığı alınmayan emeğe dair kuramsal bir okuma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. İnternet kullanıcısının ihtiyacı olan eğlence, bilgi edinme, zaman geçirme gibi belirli sosyal ve psikolojik ihtiyaçları gidermek amacıyla ortaya koyduğu içerik yığınları ve dijital ayak izleri, hem üretim hem de sermaye birikim aracı olarak sosyal medya platformları açısından artı değer yaratan unsurlara dönüşmüştür. Robert Prey’in (2012: 266) ifade ettiği gibi; yeni iletişim ve medya çalışmaları ekseninde, bilgi kapitalizmi içerisindeki egemen yapı ve pratiklerin eleştirisinde Marx’ın ontolojisinde ortaya çıkan sömürü teorisinin hala geçerli olduğu görülmektedir. Çünkü bilgi üretimi, ortak ve toplumsal bir süreç olmasıyla birlikte bilgiye sermaye tarafından el konulmakta ve bu el koymayla birlikte, bilgi üreticileri geleneksel

endüstriyel süreçlerde olduğu gibi sömürülen bir sınıf haline gelmektedir (Fuchs ve Zimmerman, 2009: 95).

Sömürü ilişkilerini üreten “üretim araçları” olarak ifade edebileceğimiz Youtube, Facebook ve Twitter gibi sosyal medya platformlarını dikkate aldığımızda, “kullanıcı emeği ile oluşan veri metaları” ve “kullanıcı verilerinin metalaşması” olarak adlandırabileceğimiz iki farklı meta oluşumu süreci karşımıza çıkmaktadır. Bu meta biçimleri, çalışma içerisinde “kullanıcı metası” üst başlığı ile sunulmaktadır. Çalışma kapsamında, kullanıcıların kendi sömürülme mekanizmalarına, üretim güçleri ve üretim ilişkileri bağlamında nasıl katkı sağladığı, bilişsel kapitalizmin hem emek gücünün hem de sömürünün yeniden üretim formu olarak sosyal medya ölçeğindeki tartışmalar dizgesi içerisinde önemli bir çaba olarak değerlendirilmektedir.

Sosyal medya şirketlerinin kişisel kullanıcı verilerini nasıl işledikleri ve hedefli reklamcılık faaliyetleri ile sermaye birikimine dönüştürdüklerini tanımlamayı sağlayan hizmet şartları ve gizlilik politikası gibi unsurlar, ekonomik düzeyde kullanıcı gözetiminin yasal dayanaklarıdır. Çoğu sosyal medya platformu, internet kullanıcılarının “bedava” olan hizmetlerinden yararlanabilmeleri için belirli şartları onaylamalarını istemektedir. Genellikle kullanıcıların kayıt aşamasında “zorunlu” olarak karşlarına çıkan “kullanıcı sözleşmeleri”, henüz başlangıçtan itibaren kullanıcıların ödenmemiş emeğinin sömürüsüne dayalı sermaye birikim modelinin nüvesini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışma içerisinde, kullanıcı metasının oluşum sürecinin maddi dayanak ve denetim noktası niteliğinde Facebook ve Google’ın kullanıcı sözleşmesi formundaki mülkiyet kontrol metinleri incelenmektedir.

2. BİLİŞSEL KAPİTALİZM / ENFORMASYON TOPLUMU

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşan bilgisayar teknolojisi, 1950’lerde bir disiplin olarak ortaya çıkan enformasyon bilimi ile birlikte modern toplumda iletişimsel bilgi açısından merkezi bir rol oynamaya başlamıştır. 1980’lerle yükselen küreselleşme fikri ve somut destekçisi niteliğindeki teknolojik gelişmeler, bilginin iktisadi anlamda değişim değerine sahip olduğu, sürekli ve çeşitli yollarla bilgiye maruz kaldığımız günümüz enformasyon toplumunun oluşmasına neden olmuştur. Bilgi ve iletişim her dönemde ve her insan topluluğu için son derece önemli olsa da, enformasyon teknolojilerinin yükselişi ve küresel etkileri ile birlikte modern toplum, enformasyon toplumu olarak anılmaya başlanmıştır (Aydoğan ve Başaran, 2012: 214-215). Enformasyon toplumu olarak adlandırılan döneme özgü olan şey, üretimin kendisinin ve etkinliğinin oluşturulmasının yanı sıra toplumsal ve kültürel süreçlerin de vazgeçilmez bir biçimde yeni teknolojiler ve enformasyona bağlı olmasıdır (Kara, 2013: 35).

Christian Fuchs’a (2016: 154) göre, alışılmadık bir meta olarak enformasyonun iktisadi nitelikleri aşağıdaki gibidir:

- Tüketilerek bitmez
- Bir kişi malın kendisini kaybetmeden, sonsuz kez paylaşabilir ve kopyalayabilir. Birkaç kişi aynı anda ona sahip olabilir.
- Hiçbir fiziksel aşınma ve yıpranması olmaz.
- Kolayca ve ucuza kopyalanabilir ve hızlı bir şekilde aktarılabilir.
- Sosyal etkileşimlerin tarihini ve bilgi tarihini yansıtan sosyal bir maldır.
- Enformasyonun ilk biçimini üretmenin değeri görece yüksekken, ikinci kopyadan başlayarak değer görece azdır.
- Yine de, enformasyon genelde kendi değerinden yüksek bir fiyata satılmaktadır. Değer ve fiyat arasındaki fark, enformasyon endüstrisindeki kâr getirisinin tam kalbindedir.

Bu gelişmeler emek sürecinin üç temel ögesi olan işin kendisi, işin konusu ve işin araçlarında da birtakım dönüşümlere sebep olmuştur. Sanayi toplumundan enformasyon toplumuna geçişle birlikte ekonomi alanında verimliliğin ve gelişmenin nedeni, teknolojik üretime ve yenilikçi olma anlayışına dayandırılmıştır. Daniel Bell (1976) bu yeni toplumu tanımlamak için temel üretim faktörünün enformasyon olduğuna vurgu yaparak “sanayi sonrası toplum” kavramını kullanmıştır. Bell’e göre sanayi toplumunun mal üretimine dayanması gibi, sanayi sonrası toplum da enformasyon üretimine dayalı bir toplumdur. Değişen paradigma ile bilim insanları, mühendisler, uzmanlar ve idareciler gibi kesimlerden oluşan yeni bir “bilgi sınıfı” yükselmekte, bu yeni sınıf sayesinde sınıf savaşımının olmadığı refah çağına geçiş kolaylaşmaktadır. Bell, yeni sınıfın yükselişi ve bilgi ekonomisinin getirisi olarak Marksist anlatıdaki üretim ilişkilerinin temelini oluşturan emek-sermaye geriliminin son bulacağına inanmaktadır. Amerikalı fütürist Toffler (2008:15-16), enformasyon toplumunu Bell gibi tarihsel boyutta kategorize ederken oluşturduğu "dalgalar" kuramına göre, insanlık ya da medeniyet tarihini üç dalgaya ayırmaktadır: Bunların ilkinde insanlar tarım yapmayı öğrenmiş ve göçebelikten yerleşik kültüre geçmiştir. İkincisinde Sanayi Devrimi’yle birlikte tarım kültürü yerini sanayileşmeye bırakmış ve dev nüfuslarla şehirleşme yoğunlaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerle üçüncü dalga başlamış ve insanlık bilginin ve enformasyonun gücüyle daha özgür ve demokratik bir toplumla birlikte evrilmeye başlamıştır. Yoneji Masuda (1990), benzer şekilde enformasyon toplumunda herkesin bilgiye erişebilmesinin, ekonomik, siyasal ve kültürel alanda bir dizi toplumsal değişmeyi beraberinde getireceğini ve sanayi üretiminde içsel olan merkezileşme, standartlaşma, emeğin sömürsü ve tekelleşmenin son bulacağını ve çoğulcu pazar anlayışının egemen olacağını varsaymaktadır.

Enformasyon toplumu kuramcılarının ön plana çıkardığı teknolojik ilerleme olgusu, konuyu özellikle iktisadi bir açıdan değerlendiren eleştirel kuramcılar tarafından olumsuz yönleriyle irdelenmiştir. Ancak yine de teknolojik pratiklerin kaçınılmaz toplumsal dönüşümlerin merkezi araçları olduğu görüşü, enformasyon toplumu kuramcıları ile ortak bir zeminde buluşmalarına neden olmaktadır.

Eleştirel açıdan teknoloji, sermayenin üretim süreci ve toplum üzerindeki kontrolünü derinleştirmekte, dolayısıyla asimetric güç ilişkilerinin yeniden üretimini sağlamaktadır. Teknolojinin mülkiyeti ve denetimine sahip olan sermayedarlar açısından bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, verimlilik ve kâr artışını beraberinde getirmektedir. Örneğin üretici güçlerin bir parçası olan makineler üzerinden teknoloji temelli bir yaklaşım sergileyen Marx’a (1973: 154-155) göre, artı değer üretmek için çalışan bir emek olarak makine, doğal olarak sermayenin belli bir varlık tarzıdır; fiziksel ve düşünsel organlar halinde nesneleşmiş sermayedir. Makineler söz konusu olduğunda işçilerin becerileri onlardan emilerek "virtüöz" haline gelen makineye geçer; işçi ise yalnızca bir soyutlamaya, etkinlikleri tüm açılardan işçinin düzenini belirleyen makinelerin bir bakıcısı durumuna indirgenir.

Teknolojiyi bir tahakküm aracı olarak değerlendiren Webster ve Robins (1986: 329) gibi isimlere göre, enformasyon teknolojisinin kullanılması, “genelleştirilmiş ya da toplumsal Taylorizm”in hayata geçirilmesini, enformasyon üzerindeki kapitalist kontrolü fabrikadan çıkarıp bir bütün olarak topluma yayan evreyi temsil etmektedir. Noble’a (1979: 19) göre, toplumsal ilişkileri etkileyen teknolojinin ardında, aynı toplumsal ilişkiler yatmaktadır. Öyleyse, teknolojinin bu ilişkileri yıkmaktan çok güçlendirme eğiliminde olması, şaşırılmaması gereken bir durumu ifade etmektedir.

Ernest Mandel (1976), kapitalizmde her biri bir önceki aşama üzerinde diyalektik bir genişlemeye işaret eden üç temel uğrak olduğunu öne sürmüştür; piyasa kapitalizmi, tekeli kapitalizm ve içinde bulunduğumuz evre olan “geç kapitalizm”. Bu üç kapitalist evrenin üç

teknolojik devrim ile örtüştüğünü ifade eden Mandel, 1840'ların buhar enerjili makineleri, 1890'ların elektrik ve yanmalı motorları ve 1940'lardan bu yana, nükleer enerji ve bilgisayarlaşmanın bu üç kapitalist evrede kırılma noktaları oluşturan teknolojik devrimler olduğunu ifade etmektedir. Mandel (1976: 191) "enformasyon toplumu" kavrayışı üzerinden teknolojik dönüşümlere iyimser yönden bakan kuramcılara eleştirisini şöyle ifade etmektedir: "Sanayi sonrası toplumu temsil etmek bir yana, geç kapitalizm... ekonominin tüm dallarının ilk kez tam olarak endüstrileştiği dönemdir". Mandel bu doğrultuda, teknolojinin her şeye kadir olduğu inancını, geç kapitalizmde burjuva ideolojisinin özgül biçimi olarak tanımlamaktadır (1976: 501).

İçinde bulunduğumuz döneme dair yapılan adlandırmalardan biri de; süreci internet ortamında gelişen ağ yapılanması bağlamında ele alan; ürün ve deneyimlerden fikir ve imajlara kadar hemen her şeyin olağanüstü derecede akışkan hale geldiği; toplumsal yapının bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan değişim ve gelişimler temelinde belirlendiği ve bunlara bağlı olarak emek algısı da dâhil olmak üzere her tür kurum ve olguda bilinçsel farklılaşmanın ortaya çıktığı "bilişsel kapitalizm" dönemidir (Çetin, 2019: 368). Bilişsel kapitalizm, kendinden önceki merkantilist ve endüstriyel kapitalizmden farklı olarak yeni birikim rejiminin maddi olmayan ya da dijital emek süreçleri kullanımına dayalı olarak yeniden düzenlendiği ve "simgesel mal ve deneyimlerin üretimine" dayanan yeni üretim biçim ve araçlarının merkezi öneme sahip olduğu kapitalizmin üçüncü momenti olarak tanımlanmaktadır.

Bilişsel kapitalizmin savunucuları, kapitalizmin uzun süredir işler olan dinamiklerinde belirli kırılmalar ve kaymalar yaşandığını, kapitalizmin bir devrinin kapanıp yenisinin açıldığını ifade etmektedirler (Toscano, 2007; 5). Hardt'a (1999: 93) göre kapitalist üretim tarzının kendi içinde geçirdiği dönüşüm kitlesel üretimde Fordizmden, tüketici odaklı, sınırlandırılmış ve çeşitlendirilmiş üretimin esas alındığı Post Fordist modele geçilmesidir. Bu dönüşüm, bilginin ve iletişimin öncesinde olmadığı kadar üretimin merkezinde konumlanmasının önünü açmıştır. 1970'lerde üretim biçimlerinin farklılaşması, kafa emeğinin, artı değer üretim sürecinde daha belirgin şekilde yer alması, tüm toplumsal alanın olası bir mücadele alanı haline dönüştüğü düşüncesinin gelişmesine temel hazırlamıştır. Özellikle kapitalist üretimin gelişmiş olduğu ülkelerde, kitlesel üretim yapan sanayi işçisinin artı değer üretimindeki rolünü belirli düzeyde de olsa kafa emeğiyle paylaşmaya başlaması, bu alana ilişkin yeni kuramsal yaklaşımların geliştirilmesinin önünü açmıştır. Dijitalleşmeyle artık geleneksel iş ve işçi figürleri terk edilmiş, üretim alanı, esnekleşmenin arttığı bir piyasaya doğru evrilmiştir. Üretim merkezsizleşmiş ve iş-yaşam alanları arasındaki fark bulanıklaşmıştır (Miçooğulları, 2018: 16). Dolayısıyla, ucuz, esnek ve örgütlenmeye kapalı emek koşulları yeni bilişsel kapitalizmin örgütlenme tarzının temelini oluşturmaktadır.

Çağın ayırt edici özelliği bilgisayarın gelişmesine bağlı olarak, meta üretimi ve sermaye birikiminde insanın entelektüel yeteneklerinin ve kapasitesinin kas gücünden giderek daha fazla kullanılıyor olmasıdır. 1990'lı yılların sonundan itibaren "endüstriyel emek" egemen üretim biçimi olma rolünü yitirmiş ve yerine "bilgi, enformasyon, iletişim, ilişkiler gibi maddi olmayan ürünler üreten emek" olan maddi olmayan emek geçmiştir (Hardt ve Negri, 2004: 122). Bunların sonucunda Fordist "üretim bandı"nın yerini, maddi olmayan emeğin, mekân bağımsız ve merkezsiz biçimde enformasyon teknolojilerine dayanarak örgütlenmesiyle oluşan "ağ" modeli almıştır.

3. EMEĞİN MEKÂNSAL VE BİÇİMSEL DÖNÜŞÜMÜ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte içinde bulunduğumuz çağda iş ve yaşam arasındaki sınırların bulanıklaşması, geleneksel emek tanımlamalarının yetersiz kaldığı bir noktayı işaret etmektedir. Değer üretimi, dolayısıyla sınıf ve sömürü bugün oldukça karmaşık ve küreseldir. Günümüzde, üretimin toplumsal ve gündelik yaşam pratiklerine doğru genişlemesi ile emek gücünün gittikçe belirsizleşmesi söz konusu olmuştur. Toplumsal dokuda yaşanan değişimleri teknolojik gelişmeler bağlamında ele alan bazı isimler, söz konusu değişimlerin işin yapısını ve niteliklerini değiştirdiğini, iş ile yaşam arasındaki sınırların bulanıklaştığını ileri sürmüşlerdir.

Değişim düşüncesinin temelinde, üretimin fabrika duvarlarının dışına, bir bütün olarak topluma yayılması ve bu yayılmanın da makineler ekseninde gerçekleştirilmesi ile bu sürecin “sosyal fabrika” ya da “duvarsız fabrika” (Negri, 1989) olarak adlandırılabilceği biçimindeki genel kabul yer almaktadır. Enformasyon ekonomisinin bir bütün olarak, yukarıda ele alındığı üzere, kapitalizmin üretim ilişkilerini değiştirmesi sonucunda emeğin de gayri maddi bir nitelik kazanmasına yol açmakta, bu açıdan bakıldığında ise önceki dönemlerden farklı olarak hem ürün hem de emek sembolik biçim almaktadır. Bu doğrultuda maddi olmayan emek; bir hizmet, kültürel ürün, bilgi ya da iletişim gibi maddi olmayan mallar üreten bir dönüşüme tabi kılınmaktadır.

Emek-değer ilişkisinde Marx, el emeği ile kafa emeği arasında görünür bir ayırım yapmış; yaşadığı çağ gereği fabrika işçilerini temele alan ve maddi üretim süreci koşullarında tanımladığı “üretken emek” kavramsallaştırması ile el emeğini, artı değer üretiminin temelini oturtmuştur. Ancak, günümüzde üretim araçlarında yaşanan nicel ve nitel düzeydeki gelişmeler “kol” ve “kafa” emeği arasındaki ayrımı giderek geçersizleştirmeye başlamış ve teknolojik gelişme, üretimde ve emek cephesinde bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Günümüzde artık bir metanın fabrika ortamında üretilmesi şeklindeki kol gücüne gönderme yapan maddi üretim; ürünün bilgisinin, tasarımının, pazarlama ve geliştirme fikirlerinin, entelektüel nitelikteki maddi olmayan üretiminden daha önemli görülmemektedir.

Maurizo Lazzarato (2005: 227) gayri maddi emeği, metanın “enformasyonel” ve “kültürel” içeriğini üreten emek olarak tanımlamaktadır. Metanın “enformasyon içeriğine” dair yapılmış olduğu gönderme ile bilgisayar kontrolü ve sibernetik becerileri ile endüstriyel ve üçüncül sektörlerdeki büyük şirketlerde doğrudan çalışan emek biçimine işaret etmektedir. Bu bağlamda maddi olmayan emek, üretim ilişkileri ekseninde ele alınır. İkinci emek biçimi ise bu kez metanın “kültürel içeriğini” üreten etkinlikleri odağına alarak normal koşullarda iş olarak kabul edilmeyen ancak bir dizi etkinliği içeren emeğin dönüşümüdür, kültürel ve sanatsal standartların, modaların, zevklerin, tüketici normlarının birleştirilmesi ve tanımlanmasında etkili olan maddi olmayan emektir.

Goetz (2011: 15-19), maddi olmayan emek türünün, önemli bir sömürünün sonucu olarak emeğin bir alt katmanı rolüne indirgendığını ama insan sermayesinin aslını temsil ettiğini belirtmektedir. Emek zamanı açısından maddi malların üretimi ile bilişsel malların üretimi arasında fark yoktur ve hepsi son kertede birim zamanda harcanan “emek gücü”dür. Meta biçimini almış kültürel ve bilişsel ürünler, sanatsal yapıtlar, patent ve markalar bilişsel kapitalizmin kalıtları olarak sunulmaktadır. Bunlar aslında somut emek ve sömürü biçimlerinin güncel kapitalizm koşullarında limitsizce genişlediğini göstermektedir.

Emeğin gayri maddiliği ile maddi olan yönünün çoğu durumda birbirlerini tamamladıkları görülebilir. Dolayısıyla, artık üretim maddi ve maddi olmayan biçimlerde, aynı anda hem üreten hem de tüketenlerden oluşan daha büyük bir toplumda gerçekleşmektedir (Ritzer, 2015: 418).

Belki de nihai anlamda sosyal fabrikalar, kullanıcıların aynı anda hem fikir, bilgi ve veri setlerini ürettikleri hem de tükettikleri Web 2.0 odaklı çevrimiçi sosyal ağlardır. Bu tür platformlarda gerçekleşen faaliyetler özü itibariyle bir tüketme edimi olmasına rağmen, süreç içerisinde deneyimler, tercihler, beğeniler ve içeriklerin ortaya çıkıyor olması dolayısıyla bir tür üretme pratiği haline gelmiştir. Oluşturulan içerikler bağlamında ortaya çıkan anlam, sanal uzamda kayıt altına alınan, veri seti olarak tutulan metalara dönüşmektedir. Çevrimiçi sosyal ağlar, kullanıcıların etkinliklerinin kâra dönüştüğü enformasyonel kapitalizmin bir yansımasıdır. Yukarıdaki bilgiler ışığında bu çalışmanın temel motivasyonu bilişsel kapitalizmin işleyişi içerisinde kullanıcı emeği ve bir üretim aracı olarak sosyal medyanın yarattığı etkiyi ortaya çıkarmaktır.

4. SOSYAL MEDYADA EMEK - SERMAYE İLİŞKİSİ

Teknoloji, üretiminden tüketimine kadar olan tüm süreçlerde toplumsal ilişkiler tarafından biçimlenen bir mücadele alanıdır (Özdemir, 2009: 49) ve gündelik yaşantımıza dair dönüştürücü etkisinin en önemli parçası bilgisayar tabanlı ağ teknolojileri olarak değerlendirilmektedir. Gündelik yaşamın örgütlenmesinde, internet dolaylımlı gerçekleşen toplumsal etkileşim ağırlık kazanmaktadır. Fuchs'a (2016: 164-166) göre, internetin şu anki hâkim kapitalist biçimindeki varoluşu, çeşitli emek biçimlerine dayanmaktadır: internet firmalarında düşük ücretli proleterleşmiş işçiler ve görece yüksek ücretle çalışan yazılım mühendisleri gibi maaşlı "bilgi işçileri" bunun ilk ayağını oluşturur. Diğer yandan, internet kullanıcılarının karşılığı ödenmemiş emeği ve Fuchs'un "çatışma madenleri"ndeki işçiler olarak tanımladığı bilgisayar, kamera ve akıllı telefon gibi ürünlerin hammaddesini oluşturan madenlerde (örn. kasiterit, volframit, koltan, altın, kalay) kölelik benzeri koşullarda çalışanlar ise emek formlarının diğer parçasını ifade etmektedir. Dijital emeğin oluşum süreci temel olarak günümüzdeki sermaye akış modelindeki değişikliğe bağlıdır. Bu model etrafında kullanıcıların karşılığı verilmeyen emekleri -mikrobloglarda, wikilerde, sosyal ağlarda, içerik paylaşım sitelerinde vb. alanlarda oluşturulan içerikler- günümüzde internet ekonomisinin kâr üretim kaynakları olmuştur (Fuchs, 2010).

Web üzerinde oluşturulan içerik sunumunun yeni özelliklerini ve bu yeni özelliklerin internet kullanıcılarının karşılığı ödenmemiş emeğinin gerçekleşmesine sebep olan süreci yaratmasını anlamak için ise "Web 2.0" kavramı kullanılmaktadır. İlk kez, 2004 yılında internetin geleceğinin tartışıldığı bir konferansta konuşan İrlandalı açık kaynak destekçisi Tim O'Reilly (2005) tarafından kullanılan kavram, internet kullanıcısının, web üzerinde önceden hazırlanmış içeriğe ulaştığı dönemden farklı olarak, herhangi bir özel yazılıma gereksinim duymadan kendi içeriğini oluşturduğu ve farklı kullanıcılar tarafından oluşturulmuş içeriklere ulaşabildiği süreci işaret etmektedir.

Webin ilk aşaması olan ve 1993 ile 2003 yılları arasındaki döneme gönderme yapan Web 1.0'dan Web 2.0'a geçilirken yaşanan en büyük farklılık, kullanıcının edilgen olduğu ortamdaki hem içerik tüketilen hem de üretilen, fikir belirtilen ortama geçiş olarak gösterilmektedir. Kullanıcı tarafından oluşturulan içerik (User Generated Content-UGC) tanımlaması ile internet ortamının bireysel bir içerik ve uygulama geliştirme, yayınlama yerine tüm kullanıcıların katılımcı ve kolektif bir biçimde içeriği değiştirmesi için bir platform olarak kullanılması bu farklılıkların temelini oluşturmaktadır (Aydoğan ve Başaran, 2012: 231). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (Organisation for Economic Co-operation Development - OECD) göre bir içeriğin kullanıcı tarafından oluşturulmuş içerik olarak değerlendirilebilmesi için üç temel niteliğe sahip olması gerekmektedir. Bunlardan ilki içeriğin kamusal olarak "erişilebilir" bir web sitesinde olmasıdır. İkincisi belirli bir oranda "yaratıcı çaba" içermesi ve son olarak profesyonel pratikler dışında üretilmiş, "amatörce" nitelikte olmasıdır (OECD, 2007). İnternet

ortamında meydana gelen bu farklılık, kullanıcıların hem içerikle hem de birbirleriyle etkileşime geçebildiği görece daha karmaşık bir bilgi paylaşım sürecine işaret eden günümüz ağ yapılanmasının oluşmasına neden olmuştur.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeye eşlik eden tüketim temelli ekonomik anlayış nedeniyle üretim ile tüketim olguları arasındaki anlamsal ve mekânsal ayırım ortadan kalkmış ve bu durum Web 2.0 ekseninde internet kullanıcılarının, kullanım pratiklerini açıklamada referans olmuştur. Kullanıcıların internet ortamlarındaki içeriklerin hem aktif biçimde üreticisi (produce) hem de başka kullanıcılar tarafından oluşturulmuş içeriklerin tüketicisi (consumer) olduğu bu süreç, Alvin Toffler (2008) tarafından ilk kez kullanılan ve her iki kelimenin birleşimiyle oluşan “prosumer” kavramı ile ifade edilmektedir. Dilimize “üretüketim” olarak çevrilen olgu, üretim ile tüketim arasındaki ayrımın belirsiz hale gelmesi üzerine temellenmiştir. Axel Bruns (2007), bu terimi yeni medyaya uyarlayarak internet kullanıcılarının dijital bilgi ve teknolojilerin üreticisi haline geldiğini ortaya koyan isimdir. Bruns (2007: 27), ağ kültüründe kullanıcı/üretici rolünün melezleşmesiyle birlikte, hem katılım biçimlerini hem de kolektif aklı pekiştirerek, demokrasiyi güçlendiren üretici kullanımının yükselişinden söz etmektedir. Ancak bu iyimser yaklaşım kapitalist çıkarların şekillendirdiği küresel şirketlerin, sosyal medya üzerinde yarattığı sömürü ağını göz ardı etmektedir. Fuchs’a (2012: 144) göre kullanıcılar Web 2.0 ile “üretüketicileri” haline geldiklerinde, Marksist teori bakımından bu, sermaye tarafından sömürülen üretken emekçiler oldukları anlamına gelmektedir. Bu nedenle sosyal medya platformlarının altyapısını oluşturan beyaz yakalı bilgi işçileri, dijital dünyadaki emek sürecinin tek aktörleri değildir, aynı zamanda içerik üreten kullanıcılar da emek sürecinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Dijital dünyada, geleneksel endüstriyel üretim araçları ve üretim ilişkilerinden farklı olarak, “artı değer” veya “meta” meydana gelirken emek gücü için belirli/tanımlı bir “mekân” veya “zaman” gerekmemektedir. Ancak bir alegori oluşturması bakımından, sosyal medya platformları, klasik anlamda belirli bir mekân ve zamanda somut emeğin icra edildiği üretim araçlarının muadillerini oluşturmuştur. Başka bir deyişle Facebook, Youtube, Twitter gibi sosyal medya platformları, sadece iletişim gereçleri değil, aynı zamanda bilişsel kapitalizmdeki üretici güçlerin bir parçası olan ve artı değer oluşumuna fırsat sağlayan sabit sermayenin güncel bir formu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnternet üzerinde pek çok platforma erişmek için kullanıcılar herhangi bir ücret ödemez. İnternet platformlarının meta olarak üretim sürecine dâhil ettikleri, kendi yer sağlayıcıları ile verdikleri hizmetler değil, onları kullanan kullanıcıların doğrudan ya da dolaylı yollarla ürettikleri verileridir. Google ve Facebook gibi platformların gerçek kârlarını sağlayan satış süreci, bir kullanıcının reklam tıklaması (tıklama başına ödeme) veya reklamın bir profil üzerindeki sunumudur (görüntüleme başına ödeme). Sosyal medya şirketlerinin reklamcılık müşterileri, veri ürününü satın almakta ve yalnızca tekil bir kullanıcı bir reklama tıkladığında veya reklamı gördüğünde ödeme yapmaktadır. Kullanıcılar tarafından geçirilen çoğu çevrimiçi zaman Google ve benzeri platformlar için reklam zamanı anlamına gelmektedir. Elbette bu reklam ekonomisi, reklamverenlerin satmak istediği diğer malların dolaşım süreciyle bağlantılıdır. Emeğin sermaye biriktirmek için satılan malları ürettiği her yerde üretken emek ve dolayısıyla sömürünün olduğu savunulmaktadır. Reklam, sadece diğer metaların satış ve üretim sürecinin bir parçası değil, aynı zamanda kendi içinde meta olarak satılan ayrı bir hizmet üreten kapitalist bir endüstridir.

Sosyal medya kullanıcılarının, dijital uzamda var oldukları her an oluşan IP adresi, tarayıcı türü, iletişim ve konum bilgileri, etkileşime girdiği içerikler ve kişi listeleri gibi pek çok veri, sosyal medya şirketleri için reklamverenler ile oluşturdukları piyasa içerisinde gerçekleşecek

mübadelede kâra dönüşecek metaları oluşturmaktadır. “Kullanıcı verilerinin metalaşması” olarak adlandıracağımız bu durum geniş anlamda “kullanıcı metası” kavramının ilk parçasını oluşturmaktadır. Bu anlamda kullanıcıların dijital ayak izleri, sosyal medya şirketleri tarafından verileri toplanan, analiz edilen ve satılan, bu yönüyle de sömürülen bir pozisyonda konumlanmaktadır.

Sosyal medya kullanıcıları sadece dijital ortamdaki ayak izleri neticesinde dolaylı yollarla oluşmuş verileri üzerinden sömürüye maruz kalmamaktadır; bilinçli biçimde ortaya koydukları içerikler ile yine reklamverenler ve sosyal medya şirketleri arasında gerçekleşen tecimsel süreçte değişim değerine sahip metaları oluşturmaktadır. Burada sömürü olarak ortaya koyulan, kullanıcıların ödenmemiş emeği ile üretilen değerın tümünü ya da bir parçasını sosyal medya şirketlerinin kendilerine mâl etmeleridir. Dolayısıyla kullanıcı metasının ikinci parçası da, doğrudan içerik oluşturmak için ortaya koyulan emek gücünün meydana getirdiği “kullanıcı emeği ile oluşan veri metaları”dır. Kullanıcılar kendi sömürü süreçlerinin öznesi haline gelerek bu meta biçiminde sosyal medya platformlarının kendisi için bedavaya içerik üretirler ve böylelikle Fuchs’un (2012: 146) “oyun emeği” olarak adlandırdığı ödenmemiş emeği sağlarlar. Oyun emeği kavramı, emeğin nasıl yeniden ürettiği ve insanların nasıl gönüllü bir biçimde emek ürettiğine örnek vermek için ortaya atılmıştır.

Marx’ın (1856), insanlığın doğaya hâkim oluşuyla beraber, insanın kendisi tarafından ya da diğer insanlarca köleleştirildiği görüşü dijital dünyada gerekli teknolojiyi elinde bulunduran sosyal medya şirketlerinin kullanıcıların ödenmemiş emeği üzerinden elde ettiği kazancı ifade etmek için son derece isabetli görülmektedir. Bu koşulda kullanıcılar klasik kapitalist üretim biçimi ve ilişkilerinden farklı olarak üretim sürecine tekrar katılmaları için gerekli olan emek güçlerinin yeniden üretimini sağlamak amacıyla sosyal medyayı kullandıkları gibi bu yeniden üretim anında üretimi de gerçekleştirmektedir. Fuchs (2014: 90) bu durumu şöyle açıklar;

“Facebook ve Twitter’da, tüketim süreci çevrimiçi iletişimi ve kullanım zamanını zorunlu kılar. Bütün bu zamanın hepsi sadece yeniden üretim zamanı değil (bir başka deyişle emek gücünün yeniden üretimi için zaman), aynı zamanda Facebook ve Twitter’ın reklamcılık müşterilerine sunduğu veri metalarını üreten emek zamanıdır.”

Tüketimi sofistike biçimde dönüştüren sosyal medya, öznesi olan bireyin kendisini paylaşarak tüketmesini sağlamaktadır (Kara, 2013: 94). Kullanıcılar sosyal medyada zamanlarını harcarlarken resim yükleyip yorum yaparak, konuşarak, eğlenerek, üzüntülü anlarını ve yalnızlıklarını, yaşamlarının özel anlarını arkadaşları ile paylaşmakta; sosyal medya şirketleri ise, kullanıcıların yaşamlarının bu duygusal yönlerini yakalayıp, deneyimlerini emeklerinin nesnesine dönüştürerek bunları “sosyal medya veri metaları” olarak değerlendirip kâr elde etmek amacıyla kullanmaktadır.

Web 2.0 teknolojileri temelinde internet kullanıcıları tarafından gerçekleştirilen maddi olmayan ürün ve deneyimlerin üretimi, iktisadi bakımdan “çalışma” olarak değerlendirilebilecek biçimde gerçekleşmektedir. Maddi olmayan ürün ve deneyimler bir meta olmak için gerekli olan kullanım değerine sahip olma niteliğini elinde bulundurmaktadır. Sahip oldukları bu kullanım değerleri ile bir alım satımın konusu olmalarını sağlayan, mübadele değeri kazanan maddi olmayan ürün ve deneyim metaları, aynı zamanda bir artı değer de yaratmaktadır. Yaratılan bu artı değer ise maddi olmayan ürün ve deneyimleri üretenlerin belli bir emek zamanda gerçekleştirdikleri faaliyetler ile ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan birikim modelinin en önemli ayağı ise reklamcılık faaliyetleridir.

Sosyal medya kullanıcılarının gerek dijital ayak izleri ile oluşturulan verileri gerekse doğrudan kendilerinin oluşturdukları içerikler bir emek gücünü ifade etmediği için değişim değerine sahip metalara dönüşmediği fikrini savunan görüşler de mevcuttur. Bu değerlendirmeye göre

kullanıcılardan elde edilen veriler ve kullanıcıların ortaya koyduğu içerikler, salt biçimde bir anlam ifade etmeyen yığınlardır ve kapitalist birikim yapısında doğrudan işlevsel değildir, ancak sosyal medya şirketleri ya da iş ortakları, bu anlamsız sembolik yığınları reklam verenler için işleyerek strateji geliştirebilecekleri anlamlı verilere dönüştürürler. Dolayısıyla kullanıcılara dair veriler tek başlarına üretken bir emek biçimi ortaya koymamakta, değişim değerine sahip olmaları için veriler, “ücretli” bilgi işçileri tarafından işlenmektedir. Bir diğer karşı çıkış ise kullanıcıların, sosyal medya şirketleri nezdinde bir sömürü sürecinin nesnesi olmadıkları üzerine kuruludur, buna göre sosyal medya kullanıcılarının verileri sosyal medya şirketleri tarafından kullanılmaktadır ancak bu tek taraflı bir sömürü ilişkisi değildir çünkü aynı zamanda kullanıcılar ağda belirli psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını giderir ve ağ üzerinde olmaktan sayısız faydalar sağlarlar.

Ücret, emek gücünün fiyatıdır ve fiyat bir metanın emek gücünün parasal ifadesidir. Kapitalizmde fiyat parasal olarak ölçülmektedir. Dolayısıyla para, mübadelenin evrensel boyutta bir karşılığıdır. Yiyecekleri para ile satın alabilirsiniz ancak sosyal medya erişimi ile satın alamazsınız dolayısıyla sosyal medya erişimi evrensel bir değişim değeri değildir, ödemesi yapılmaz. Kullanıcıların sosyal medya platformlarını kullanarak edindikleri enformasyon, eğlence ya da eğitim gibi materyaller yalnızca “bedava öğle yemeği” biçimindedir ve sömürü de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Klasik Marksizm’de sadece ücretli emek, üretken emek olarak görülmektedir. Ancak emek değer teorisi kapitalizmde bir zaman teorisi. Üretici güçleri elinde bulunduranlar emek gücünü zaman ölçüğünde satın almaktadır. Marksist değer kuramında, artı değerın kaynağı canlı emeğinin sömürülmesi üzerine inşa edilmiştir. Hammadde ile teknolojiye gönderme yapan makineler, sabit sermayeyi oluştururken, emek gücünü satın almak için kullanılan kısım değişken sermayeyi ifade eder. Artı değer, kapitalist tarafından emek gücüne yaratılan değerın bir kısmına el konulmasıdır, bu süreç karşılığı ödenmemiş artı emek zaman olarak değerlendirilir ve sosyal medyada gerçekleşen üretim sürecinde karşılığı bulunmaktadır. Üretken emek, toplam artı değere katkıda bulunan işgücüdür. Kapitalist üretim tarzının kendini yeniden üretmesine katkıda bulunur. Sosyal medya kullanıcıları bu yönüyle yeniden üretiminin bir parçası konumundadır.

5. “İZLEYİCİ METASI”NDAN “KULLANICI METASI”NA

Geleneksel medya piyasası diğer endüstriyel alanlarda olmayan ikili yapısı ile farklı bir konumda görülmektedir. Medya piyasasının ilk ayağında medya şirketleri, ortaya çıkardıkları gazete, televizyon programı ve aylık dergi gibi maddi ürünleri izleyici/okuyucu kitleye satmaktadır. İkinci boyut ise reklamcıların pazardaki gücünü vurgulayacak şekilde, ilk aşamanın tüketicisi konumundaki izleyici/okuyucuyu, reklamcılara pazarlama sürecini oluşturmaktadır. “Tekelci kapitalist toplumda reklamcı destekli kitle iletişim araçları izleyicileri meta haline getirerek reklamcılara satmaktadır” (Yaylagül, 2016: 169). Bu durumu tanımlamak için izleyici metası kavramını kullanan Dallas Smythe’e (2006: 233) göre, izleyici gücü; üretildiği satıldığı, satın alındığı ve tüketildiği için bir fiyatı kontrol eder ve bir metadır. McQuail’e (1992: 89) göre tüketici piyasası olarak adlandırılan birinci piyasada maliyetinin altında hizmet veren medya endüstrisi, gerçek kârını reklam sektörü ile ilişki kurduğu ikinci piyasadaki elde etmektedir. Televizyon ve radyo programlarının ücretsiz olmaları ya da gazetelerin düşük fiyatlarla satışa çıkmasının nedenlerinden biri de medya şirketlerinin asıl gelirlerini ilk piyasadaki değil de; müşterinin reklamcı, metanın izleyici/okuyucu olduğu ikinci piyasadaki elde ettiklerinin kanıtı niteliğindedir.

Reklam gelirine bağlı kitle iletişim sistemlerinin, tekelci sermaye ve kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi açısından yerine getirdiği işlevler sosyal medya platformları için de geçerlidir. Kullanıcılar, sosyal medya ekosisteminde ücreti ödenmeyen çeşitli çalışma

eylemlerinde bulunurlar. Google'da arama yapan, Instagram'a fotoğraf veya video yükleyen, arkadaşının paylaşımına yorum bırakan, bağlantıları ile mailleşen, Facebook'ta arkadaş ekleyen ya da diğer profillere göz atan kullanıcılar, reklamverenlere satılan bir "kullanıcı metası" haline gelmektedir. Kullanıcı kaynaklı veriler, sosyal medya şirketleri tarafından kullanıcıların aktivitelerine, aramalarına, içeriklerine ve ilgi alanlarına hitap eden reklam veren müşterilere satılmaktadır.

Geleneksel medyadaki izleyici metası ile sosyal medyadaki kullanıcı metası arasındaki fark; geleneksel medya platformlarında seyirci/izleyici pozisyonundaki tüketicilerin aynı zamanda içerik üreten kişilere dönüşmesidir; burada kullanıcı tarafından oluşturulan içeriklerin var oluşu, kullanıcıların kalıcı bir şekilde yaratım aktivitesinde, iletişimde, bilginin toplumsal olarak oluşturulmasında ve içerik üretiminde yer alıyor olmasıdır.

Dolayısıyla sosyal medya kullanıcısı, yer sağlayıcısı olan sosyal medya platformları tarafından kendisine sunulan alanın; içerik oluşturma yönüyle "üreticisi", başka kullanıcıların oluşturduğu içerikler ile belirli sosyal ve psikolojik ihtiyaçları gidermek amacıyla etkileşime geçerek "tüketicisi", tüm bu etkinlikleri gerçekleştirirken ortaya çıkan kullanım aktiviteleri ve kişisel verilerinin reklam veren müşterilere pazarlanması ile de "ürünü" konumundadır. Böylece, kullanıcıların içerik oluştururken ortaya koyduğu emek gücü bir meta halini aldığı gibi, dijital ayak izleri ile arkada bıraktığı veri metaları da üretim sürecinde işlerlik kazanmaktadır.

6. MÜLKİYET DENETİM ARACI OLARAK KULLANICI SÖZLEŞMELERİ

Teknolojimsel güçleri sayesinde sonsuz arzular yaratıp bunları doyuran sermaye, Herbert Marcuse (1964)'un tek boyutlu insanını, sistemin sınırları dışında düşünemeyen hatta algılayamayan özneyi yaratacak kadar kapsamlı bir denetim kurmuştur. Sosyal medya şirketleri adına bu denetimin araçlarından en önemlisi, genel adıyla "kullanıcı sözleşmeleri"dir. Aşağıda, dijital dünyanın iki büyük sosyal platformu olan *Facebook* ve *Google*'ın, kullanıcılarının hangi verilerini ne amaçlarla topladıklarına dair kendi platformlarından elde edilmiş dokümanlar bulunmaktadır. *Facebook*, geçtiğimiz yıllarda popüler mesajlaşma uygulaması *Whatsapp* ve fotoğraf/video paylaşım uygulaması *Instagram*'ı bünyesine katmış, *Google* ise 2006 yılında en büyük video paylaşım ağlarından biri olan *Youtube*'u satın almıştır. Dolayısıyla mülkiyet ilişkileri bakımından ciddi bir yoğunlaşmanın ve merkezileşmenin yaşandığı bilişsel kapitalizmin bu yeni endüstrisi, kapladıkları sermaye ve etki alanları bakımından ilgili şirketlerin elinde toplanmıştır. *WeAreSocial*'ın 2020 yılı ilk çeyrek verilerine göre, Türkiye'de aktif kullanıcı sayısı en yüksek olan sosyal medya platformları bu yoğunlaşmayla örtüşür şekilde sırasıyla; *Youtube*, *Instagram*, *Whatsapp* ve *Facebook* olarak belirlenmiştir (*WeAreSocial*, 2020). Bu nedenle, çalışmanın araştırma nesnesini oluşturan iki sosyal medya şirketi ve bünyelerinde bulundukları platformlar, küresel ölçekte olduğu gibi toplumumuzda da sosyal medya ekosistemini temsil gücüne sahip görünmektedir.

İlgili platformların doğrudan bünyelerinde yer verdikleri hizmet koşulları ve gizlilik politikası gibi bölümlerden elde edilmiş olan dokümanlar, sosyal medya kullanıcılarının ortaya koydukları emek güçleri ve dijital ayak izleri ile nasıl ve hangi güdüler doğrultusunda sömürüldüklerini net biçimde ortaya koymaktadır. Bu metinlerin ortak noktaları, kullanıcıların bahsi geçen sosyal medya ağlarından hizmet almak istediğinde kabul etmeleri gereken bağlayıcı unsurlar olmalarıdır. Kullanıcılar, dijital dünyada bir uygulama kullanmak için hizmet ve kullanıcı sözleşmelerini kabul ettiklerinde, ortaya çıkacak verilerin kullanımı üzerinde haklarını kaybetmekte (Andrejevic, 2013: 154) ve onayladıkları bağlayıcı metinler sebebiyle oluşturdukları içerik hakkında söz sahibi olamayarak kendi emeklerine yabancılaşmaktadır. Gerçek yaşamdaki sosyal düzene dair pek çok pratiğin dijital uzamda izdüşümünün oluşması, kullanıcılar açısından sistemin içerisinde var olabilme, dışarda kalmama arzusu ve ihtiyacı

oluşturmaktadır. Kullanıcılar, bu itki doğrultusunda ilgili sözleşmeleri onaylayarak gözetlenmeye ve ortaya koydukları emeğin sömürüsüne meşru dayanaklarıyla razı gelmektedir.

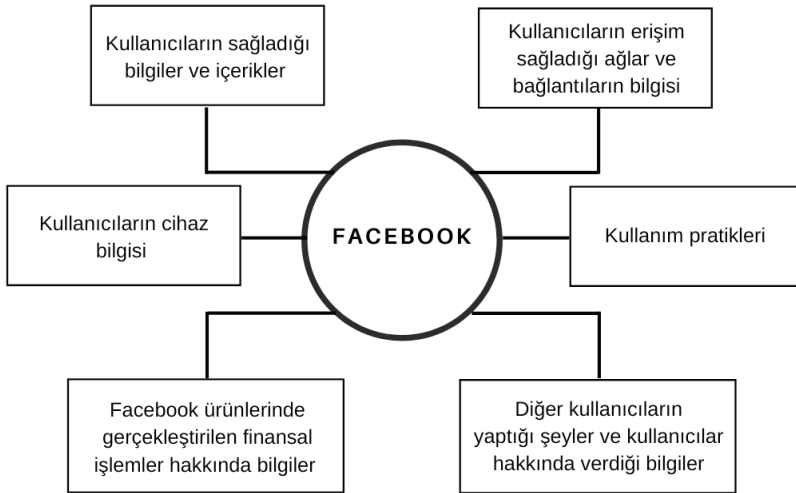
Kullanıcı sözleşmeleri, çoğu zaman ayrıntılı bilgilendirme yapılmadan ya da okunamayacak kadar uzun formlar halinde kullanıcıların karşısına çıkmaktadır. Facebook'un platform arayüzünde, inceleme kapsamında aktarılan içeriklere görece bütünlük bir biçimde yer verdiği görülmüştür. Google ise bağlayıcı dokümanlarını, kullanıcılarını sürekli farklı bağlantı noktalarına yönlendirerek parçalı ve amorf bir yığın halinde sunmaktadır. Çalışma kapsamında sosyal medya kullanıcı sözleşmeleri, kullanıcılardan “ne tür veriler toplanıyor?” ve bu “veriler neden toplanıyor?” soruları üzerinden değerlendirilmiştir. Bu sorulara yanıtlar, sosyal medya şirketlerinin kullanıcı sözleşmesine referans veren kendi platformlarında kullandıkları ifadelerden referanslarla aktarılmıştır. Sorulara anlaşılır bir karşılık oluşturması açısından bu ifadeler her platformun kendi alt kesitinde kategorize edilerek sunulmuştur.

6.1. Facebook

6.1.1. Ne Tür Veriler Toplanıyor?

Kullanıcıların başkalarıyla mesajlaşmaları, sağladıkları içerikler, üyesi oldukları gruplar, iletişime geçtikleri kişiler, sayfalar, hesaplar ve konu etiketleri Facebook'un sağladığı veriler arasındadır. Platformun elde ettiği bilgiler içinde kullanıcıların kullanım deneyimlerine dair özellikler de yer almaktadır. Örneğin, kullanıcıların son zamanlarda etkileşime girdikleri içeriklerin türleri, hangi gönderi, video ve diğer içerikler ile etkileşim kurdukları, etkileşimlerinin sıklığı ve süresi gibi davranışlar da kayıt altına alınmaktadır. Şekil 1'de Facebook'un kullanıcılarından topladığı veriler, altkesitler halinde aktarılmaktadır.

Şekil 1: Facebook'un Kullanıcılarından Elde Ettiği Veriler (<https://www.facebook.com/about/privacy> adresinden alınan bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur.)



Kullanıcılar, bağlayıcı metinleri onaylayarak Facebook'un, sadece platformları içindeki pratiklerini değil, kullandıkları cihazlara dair verileri de almasını onaylamış olurlar. Facebook, kullanılan tablet, telefon ya da bilgisayar gibi cihazlardan yüklemeyi, senkronize etmeyi veya aktarmayı seçtiğiniz kişi bilgilerinizi -adres defteri, çağrı kayıtları, SMS kaydı geçmişi gibi-

toplamakta olduğunu belirtmektedir. Ayrıca cihazınızın sinyal gücünden, o anki pil seviyesine kadar; bağlı olduğunuz ağ bilgilerinden GPS konumunuza, kameranıza veya fotoğraflarınıza erişim olanağına kadar pek çok veri Facebook tarafından erişilebilir, depolanabilir ve işlenebilir durumdadır.

6.1.2. Veriler Neden Toplanıyor?

Sözleşme içerisinde, veri toplama amacı olarak “kullanıcıların bilgilerinin güvenliğinin sağlanması” ve “kullanım deneyimlerini iyileştirmek” vurgusu ön plana çıkartılmaktadır. Facebook topladığı bilgileri; hesapları ve hareketleri doğrulamak, zararlı davranışlarla mücadele etmek, spam ve diğer kötü faaliyetleri tespit edip önlemek, ürünlerinin bütünlüğünü korumak ve Facebook Ürünleri'nde ve başka yerlerde emniyeti ve güvenliği desteklemek için kullandığını belirtmektedir.

Ancak verilerin doğrudan Facebook'un iş ortaklarına, ölçüm ve analiz şirketlerine, reklamverenlere, kullanıcının bulunduğu ülkenin güvenlik yapılanmalarına aktarıldığı satır aralarında ifade edilmektedir;

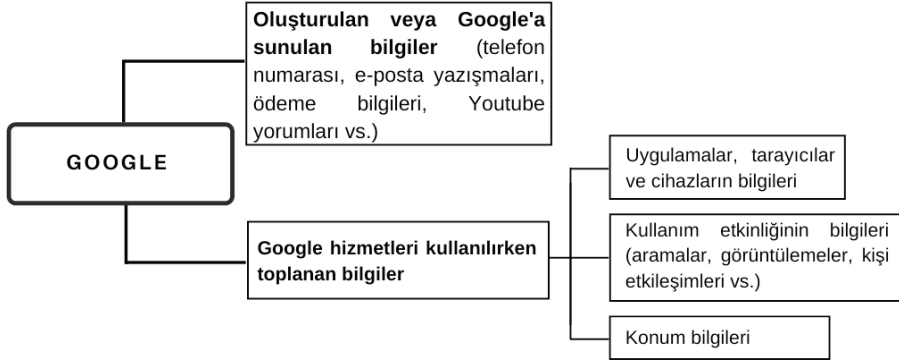
Topladığımız bilgileri (ziyaret ettiğiniz internet siteleri ve gördüğünüz reklamlar gibi Ürünlerimiz dışındaki hareketleriniz dâhil) reklam verenlere ve diğer ortaklarımıza reklam ve hizmetlerinin etkililiğini ve dağılımını ölçme, hizmetlerini hangi tür insanların kullandığını öğrenme ve insanların internet siteleri, uygulamaları ve hizmetleriyle nasıl etkileşim kurduğunu anlama konularında yardımcı olmak için kullanılmaktadır... Bilgileri size pazarlama mesajları göndermek, sizinle ürünlerimiz hakkında iletişime geçmek ve ilkelerimizi ve koşullarımızı size bildirmek için kullanılmaktadır (Facebook, t.y.).

6.2. Google

6.2.1. Ne Tür Veriler Toplanıyor?

Küresel ölçekte arama motorları arasında kullanım miktarı ve elde edilen gelir bakımından pazar payının %91,89'luk dilimine sahip olan (StatsCounter, 2020) Google, internet ekosistemi içerisinde pek çok kullanıcı tarafından tercih edilen, dolayısıyla kullanıcı metası oluşumunda ağın merkezi konumunda yer alan bir durumdadır. Google; kullanıcılarının e-posta adresi, telefon numarası gibi iletişim bilgilerinin yanı sıra Google hizmetlerine erişirken kullandıkları cihazlara, arama motorunda kullanıcıların arattığı kelimelerin bilgisine ve içerik ile reklam görüntülemeleri ve etkileşimlerine dair verilere de erişim sağlamaktadır. İnternet kullanıcıları tarafından sık kullanılan video paylaşım sitesi Youtube ve web tarayıcısı Crome'u da bünyesinde barındıran Google, bu platformlardan da kullanıcı verileri elde etmektedir. Youtube içerisinde kullanıcıların izledikleri videoların bilgisi ve yaptıkları yorumlar gibi veriler ve Crome aracılığı ile gerçekleştirilen taramaların geçmişi yine Google tarafından işlenen veriler arasındadır (Bkz. Şekil 2).

Şekil 2: Google'ın Kullanıcılarından Elde Ettiği Veriler (<https://policies.google.com/privacy?hl=tr#> Infocollect adresinden alınan veriler doğrultusunda oluşturulmuştur.)



6.2.2. Veriler Neden Toplanıyor?

Sözleşme içeriği, Google'ın kullanıcılarına verdiği hizmeti iyileştirmek ve kullanıcıların veri güvenliğini sağlamak amacıyla bilgi temin ettiği yönünde bir üstsöylem ile yapılandırılmaktadır;

Bilgilerinizi hizmetlerimizin amaçlandığı şekilde çalıştığından emin olmak için kullanırız. Hizmet kesintilerinin takip edilmesi veya bize bildirdiğiniz sorunların giderilmesi bu duruma örnek gösterilebilir. Ayrıca bilgilerinizi hizmetlerimizde iyileştirmeler yapmak için de kullanırız. Örneğin, hangi arama terimlerinin en çok yanlış yazıldığını anlamak, hizmetlerimizde kullanılan yazım denetimi özelliklerini iyileştirmemize yardımcı olur... Bilgileri hizmetlerimizin güvenliğini ve güvenilirliğini iyileştirmek için kullanırız. Google'a, kullanıcılarımıza veya kamuya zarar verebilecek teknik sorunlar, güvenlik riskleri, kötüye kullanım ve dolandırıcılığın algılanması, önlenmesi ve bunlara yanıt verilmesi bu kapsamda yer alır (Google, t.y.).

Ancak bunların yanı sıra, reklamverenlerin reklam kampanyalarının performansını ölçmelerine yardımcı olmak için ve ardından kullanıcıların karşısına, kendi beğeni ve davranışları ile uyumlu “kişiselleştirilmiş reklamların” çıkartılması adına veriler toplandığı açıkça ifade edilmiştir;

Topladığımız bilgileri size sunduğumuz hizmetleri özelleştirmek için (öneriler, kişiselleştirilmiş içerikler ve özelleştirilmiş arama sonuçları sağlamak gibi) kullanırız. Google Play de hoşunuza gidebilecek yeni uygulamalar önermek için yüklemiş olduğunuz uygulamalar ve YouTube'da izlediğiniz videolar gibi bilgileri kullanır. Ayarlarınıza bağlı olarak, size ilgi alanlarınıza göre kişiselleştirilmiş reklamlar da gösterebiliriz. Örneğin, "dağ bisikletleri" için arama yaparsanız Google tarafından sunulan reklamları gösteren bir siteye göz atarken spor malzemeleriyle ilgili bir reklam görebilirsiniz... Verileri hizmetlerimizin nasıl kullanıldığını anlamak amacıyla analiz ve ölçüm yapmak için de kullanırız. Örneğin, ürün tasarımını optimize etme gibi işlemler yapmak için sitelerimize gerçekleştirdiğiniz ziyaretlerle ilgili verileri analiz ederiz. Ayrıca, reklamverenlerin reklam kampanyalarının performansını anlamalarına yardımcı olmak için etkileşimde bulunduğunuz reklamlarla ilgili verileri de kullanırız (Google, t.y.).

Sosyal medya şirketlerinin oluşturdukları sözleşmelerde, verilerin toplanma amacını ifade ederken kullanılan dil; “kullanıcıların karşısına ilgi alanlarına uygun içeriklerin çıkarılması”, “kullanıcıların güvenliğini sağlamak” ve “daha kaliteli bir hizmet sunmak” nedenleriyle bu işlemlerin yapıldığı anlamını üretmeye yöneliktir. Materyallerde, kullanıcı verilerinin

reklamverenlere “satılması” durumu ise kullanıcı verilerinin yukarıda sayılan üç neden doğrultusunda iş ortakları ile “paylaşılması” biçiminde ifade edilmektedir.

Dilin tek işlevi, bilgiyi semboller aracılığı ile somut formlara dönüştürerek aktarımını sağlamak değildir. Dil, aynı zamanda toplumsal ilişkiler içerisinde anlam üretimini sağlayan kültürel, ideolojik ve politik düzeyde kurucu bir pratiktir. Dolayısıyla, sosyal medya şirketleri aracılığı ile oluşturulan bu metinler, yalnızca kullanıcıları bilgilendirmek ve sorumluluklarını ortaya koymak amacıyla salık verilmemiştir. Aynı zamanda bu bağlayıcı metinler, sermayenin dijital dünyadaki birikim modelini meşrulaştırarak hem bir denetim hem de rıza alanı oluşturmaktadır.

Egemen ideoloji tarafından temsil sisteminin dışında bırakılan toplumsal özneler ya da olgular, gerçeklik alanının ve toplumsal bilincin dışına itilmiş olur. Bu nedenle dil aracılığı ile gerçekleştirilen anlam üretimi hem dâhil ettikleri hem de dışarıda bıraktıkları ile düşünme biçimimizi hedefleyen politik bir edimdir. Sosyal medya platformları bu anlamda ilgili kullanıcı sözleşmelerini oluştururken iş ortaklarının isimleri gibi pek çok alanı belirsiz bırakmıştır.

7. SONUÇ

Toplumsal yapıları ve bu yapıların tarihsel gelişim sürecini determinist bir okuma üzerinden değerlendiren uzmanların bir bölümü, teknolojiyi kapitalist egemenliğin bir aleti, sömürüyü yoğunlaştırmanın ve dünyayı meta mübadelesine hapsedmenin bir aracı olarak değerlendirirken; bir kısmı ise toplumun yoksulluktan kurtulmasının, eşitlikçi ve demokratik bir biçim kazanmasının temeli olarak nitelendirmektedir. Teknolojik gelişmeleri bir bütün olarak reddetmek ya da kabul etmektense, sermaye tarafından kullanılan biçimlerine göre fonksiyon kazanan makinelerin “tarafsız” aygıtlar olduğunu ve insanın doğa üzerindeki iradesinin ya da doğaya katılımının “doğal uzantıları” olarak işlev kazandıklarını belirtmek gerekmektedir.

Bilişsel kapitalizm çağında üretim ve tüketim mekânlarına dair var olan geleneksel ayrımlar ortadan kalkmış, dijital ortamdaki her aşamanın üretim ve tüketimin parçası haline geldiği bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Geleneksel anlamda üretim zamanı, sermaye üretiminin mekâna indirgenmiş biçimi olan “fabrika” zamanıdır. Ancak sermaye açısından asıl mesele sermayenin “dolaşma” girdiği ve toplumsal ilişkiler içerisinde tüketimin gerçekleştiği yeniden üretim alanıdır. Bu bağlamda bir kapitalist, üretim zamanında sömürdüğü işçiye, toplumsal ilişkiler içerisinde de bir tüketici gözüyle bakmaktadır. Ancak günümüz dünyasında üretim zamanının emekçisi ve dolaşım zamanının tüketicisi yakınsama içine girmiştir. Bu yönüyle bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve soyut destekçisi niteliğindeki “enformasyon toplumu” söylemi, üretimin ve tüketimin emek boyutundaki klasik değerlendiriliş biçimlerini de değiştirmiştir. Geleneksel kol emeğine dayalı ve fiziki mekânlarda gerçekleşen üretim faaliyetleri sürmekle birlikte; fikir, imaj, simgesel ürün ve deneyimlerin oluşturulması biçimindeki maddi olmayan üretim daha etkin ve egemen hale gelmiştir.

Bu çalışma kapsamında, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin, ilkel sermaye birikimine olan dönüştürücü etkisini değerlendirmek ve emeğin maddi olmayan biçiminin pratik düzlemdeki yansımaları ele almak bakımından sosyal medya ekosistemi incelenmiştir. “Kullanıcı emeği ile oluşan veri metaları” ve “kullanıcı verilerinin metalaşması” olarak değerlendirilen kapsayıcı ölçekteki kullanıcı metalaşması pratikleri, sosyal medya şirketlerinin birikim modelini ortaya koymaktadır. Tüketimi, üretim ile olan ilişkisiyle karmaşık bir biçimde dönüştüren sosyal medya, öznesi olan bireyin kendisini paylaşarak tüketmesini sağlamaktadır. Kullanıcılar, devletler nezdinde hukuki olarak “içerik sağlayıcı” pozisyonu ile oluşturdukları içeriklerin sorumluluğunu üstlenen özneler olarak değerlendirilirken, üretim ilişkileri çerçevesindeki sömürü sürecinin nesnesi konumundadırlar. Emeğin sermaye biriktirmek için satılan malları ürettiği her yerde üretken emek ve dolayısıyla sömürünün olduğu düşünülebilir.

Sömürünün temelini oluşturan reklam, sadece diğer metaların satış ve üretim sürecinin bir parçası değil, aynı zamanda kendi içinde meta olarak satılan ve ayrı hizmet üreten kapitalist bir endüstridir. Elbette bu reklam ekonomisi, reklam verenlerin satmak istediği diğer malların dolaşım süreciyle ilintilidir. Bununla birlikte, hedefli reklamcılığın ne kadar verimli ve etkili olduğu sorusu hakkında birçok belirsizlik bulunmaktadır ve bu belirsizlikler sonucunda sosyal medya ekonomisi de finansal açıdan krize eğilimli bir “kabarık ekonomisi” olarak değerlendirilmektedir.

Sömürücü olmayan bir internet dünyası yaratmaya için tartışmalarda ilk akla gelen sosyal medya kullanıcılarının platformlardan “ücret” alması durumudur. Ancak, kullanıcıların alacağı farklı düzeylerdeki ücretler bir kazanım olarak görülse de reformist bir düzenleme anlayışından öteye gitmemekte ve temel düzeyde sömürü ilişkilerini sürdürmektedir. Örneğin, Google şirketler grubu içerisinde yer alan Youtube; takipçi sayısı fazla olan ve oluşturduğu içeriklerle yüksek oranda etkileşim alan kullanıcılar ile “iş ortağım” gibi birliktelikler sağlayarak karşılıklı gelir elde etme sürecini aktif kılmaktadır. Ancak bu durum, ilgili kullanıcıların ortaya koyduğu yaratılar üzerinden bir artı değer elde edildiği gerçeği bir kenara, bu etkileşim ve takip etme edimini sağlayan diğer kullanıcıların ortaya koyduğu ücretsiz emeği yadsımaktadır. Dijital dünyadaki yaygınlaşan abonelik sistemi; popüler kullanıcıların oluşturduğu içeriklere erişmek için sosyal medya şirketlerince kullanılmaya başlanan ve bu kullanıcıların kazançtan pay sahibi olduğu “premium üyelik” gibi ücretli üyelik biçimleri, platformlarda yer alan kullanıcıların belirli katmanlarda heterojen bir dağılım ile karşımıza çıktığını göstermektedir. Ancak, bir gelir elde etsin ya da etmesin tüm kullanıcıların ortak noktaları; üretim araçlarına sahip olmayan, kapitalist sermaye birikim modeline farkında olarak ya da olmayarak katkıda bulunan, ortaya koydukları maddi olmayan emek güçleri ve fazladan emek zamanları ile artı değer yaratan kullanıcılar olmalarıdır. Küçük bir bölümünün sosyal medya şirketleri tarafından belirli imtiyazlar elde ediyor olması, sınıflı toplum yapısının dijital dünyadaki izdüşümünü değerlendirdiğimizde, onları diğer kullanıcılardan farklı bir noktada konumlandırmamaktadır.

Bu nedenle, kaynaklarını kapitalist olmayan medya projelerine yönlendiren girişimleri teşvik etmek oldukça önemlidir. Reklam ve sermayenin genel olarak daha yüksek bir seviyede vergilendirildiği ve bu gelirin ticari olmayan medya yapılanmalarına kanalize edildiği katılımcı bütçelemeye yönelmek ya da kitle fonlamasına ağırlık vermek, özgürleşmiş bir toplumda sömürü mekanizmasına dönüşmeyen bir dijital kültür ve sosyal medya ekosistemi yaratmak için önemli fikirler olarak görülmektedir.

Sosyal medya kullanımının hem kullanıcı sayısı hem de zaman ölçeğinde yoğun olduğu Türkiye gibi ülkelerde, teknolojiye dayalı medya okuryazarlığı eğitiminin önemi de son derece yüksektir. Mevcut dijital ortamdaki asimetric toplumsal ilişkileri yeniden üreten eklektik yapıyı, ekonomik ve ideolojik bağlamları ile ele almak için bireylerin kullanımı ve alışkanlıklarına ilişkin görsel-işitsel okuryazarlık parametrelerini yeniden tanımlamak gerekmektedir. Özellikle dijital yerliler olarak adlandırılan ve güncel bilgi ve iletişim teknolojilerinin içine doğan kullanıcıların, yüksek derecede sorumluluk ve eleştirel vizyon ile donatılmış, yaratıcı, katılımcı ve özgür yurttaşlara dönüşmeleri; teknoloji ve dijital sektörlerle dair bilgi düzeylerini/yeteneklerini uzun erimli bir süreçte derinleştirmeye dönük çalışmalarla ilintili bir gelişim seyrine bağlı bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Andrejevic, Mark. 2013. Estranged free labor. Trebor Scholz (Ed.), *In Digital labor: The Internet as playground and factory*. New York: Routledge, 149–164.
- Aydoğan, A., Başaran, F. (2012) “Yeni medyayı Alternatif Medya Bağlamında Anlamak”. Ö. Özer ve E. Karakoç (Editörler). *Alternatif Medya Alternatif Gazetecilik: Türkiye’de Alternatif Gazetecilik Üzerine Değerlendirmeler*. Konya: Literatürk Yayıncılık, 213-246.
- Bell, D. (1976). *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books
- Burns, A. (2007). Producers, Generation C, And Their Effects On The Democratic Process. *Media in Transition 5*. Erişim adresi <https://eprints.qut.edu.au/7521/>
- Çetin, N. B. (2019). “Üretiketim Olgusu Bağlamında Örtülü Emek Olarak Dijital Üretiketici Emeği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi/Journal of Social Policy Conferences*, 77: 349-382. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/51626/670047>
- Dyer, N. W. (1999). *Cyber-Marx*. USA: University of Illinois Press
- Facebook. (t.y.). *Hizmet Koşulları*. Erişim adresi: <https://www.facebook.com/legal/terms>
- Fuchs, C. ve Zimmermann R. (2009). *Practical Civil Virtues in Cyberspace: Towards the Utopian Identity of Civitas and Multitudo*. Munich: Shaker Verlag Erişim Adresi <http://fuchs.uti.at/books/multitudo/>
- Fuchs, C. (2010). Labour in Informational Capitalism And On The Internet. *The Information Society*. 26(3), 179-196.
- Fuchs, C. (2012). The Political Economy of Privacy on Facebook. *Television & New Media*, 13(2), 139–159. doi:10.1177/1527476411415699
- Fuchs, C. (2013). Digital prosumption labour on social media in the context of the capitalist regime of time. *Time & Society*, 23(1), 97–123. doi:10.1177/0961463x13502117
- Fuchs, C. (2014). *Digital Labour and Karl Marx*. New York: Routledge
- Fuchs, C. (2016). *Sosyal Medya Eleştirel Bir Giriş*. (Çev. İ. Kalaycı ve D. Saraçoğlu). Ankara: NotaBene Yayınları. (Eserin orijinali 2014’te yayımlandı)
- Google. (t.y.). *Google Gizlilik Politikası*. Erişim Adresi: <https://policies.google.com/privacy?hl=tr#whycollect>
- Gorz, Andre (2011). *Maddesiz: Bilgi, Değer ve Sermaye*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M. (1999). Affective Labor. *boundary 2*. Carolina: Duke University Press 26(2), 89-100.
- Hardt, M. ve Negri A. (2004). *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*. (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kara, T. (2013). *Sosyal Medya Endüstrisi*. İstanbul: Beta Yayınları.

- Lazzarato, M. (2005). Maddi Olmayan Emek. (Çev. S. Göbelez ve S. Özer), *İtalya'da Radikal Düşünce ve Kurucu Politika*. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 227-246.
- Mandel, E. (1976). *Late Capitalism*. London: NLB Erişim Adresi <http://digamo.free.fr/latepdf.pdf>
- Marcuse, H. (1964). *One Dimensional Man: Studies in the ideology of advanced industrial society*. Boston: Beacon Press.
- Marx, K. (1973) *Grundrisse*. Londra: Paladin
- Marx, K. (1856). Speech at the Anniversary of the People's Paper. (Ed.) Karl Marx ve Frederick Engels, F. *Selected Works in three volumes Vol.1*. Moscow: Progress Publishers 500-501.
- Masuda, Y. (1990). *Managing in the Information Society: Releasing Synergy Japanese Style*. Oxford: Basil Blackwell
- McQuail, D. (1992). *Media Performance, Mass Communication And The Public Interest*. London: Sage Publications.
- Miçooğulları, S. (2018). Yeni Ekonomide Dijital Emek. *International Journal of Labour Life and Social Policy*. (1)1, 5-17. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijllsp/issue/38122>
- Negri, A. (1989). *The politics of subversion: A manifesto for the Twenty-First Century*. MA: Polity Press.
- Noble, D. F. (1979). Social Choice in Machine Design. Andrew Zimbalist (Ed.) *Case Studies in the Labor Process*. New York: Monthly Review, 18-50.
- OECD (2007). *Participative Web and User-Created Content: Web 2.0, Wikis and Social Networking*, Paris: OECD.
- O'Reilly, T. (2005). *What Is Web 2.0*, Erişim adresi <https://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html>
- Özdemir, G. Y. (2009). *Emek ve Teknoloji: Türkiye'de Sendikalar ve Yeni İletişim Teknolojileri*. Ankara: Tan Yayınları.
- Özmkas, U. (2015). İnsan Sermayesinin Kaynağı: Maddi Olmayan Emek. *Toplum ve Bilim*. 135, 8-27.
- Prey, R. (2012). The Network's Blindspot: Exclusion, Exploitation and Marx's Process-Relational Ontology. *tripleC*, 10(2), 253-273.
- Ritzer, G. (2015). Prosumer capitalism. *The Sociological Quarterly*. 56(3), 413-445.
- Smythe, D. W. (2006). "On the Audience Commodity and its Work". Meenakshi G. Durham and Douglas M. Kellner (Ed.), *Media and Cultural Studies*. Malden MA: Blackwell, 230-256.
- Statcounter. (2020). *Search Engine Market Share Worldwide*. Erişim adresi <https://gs.statcounter.com/search-engine-market-share>

- Toffler, A. (2008). *Üçüncü Dalga: Bir Fütürist Ekonomi Analizi Klasığı*. (Çev. Selim Yeniçeri). İstanbul: Koridor Yayıncılık. (Eserin orijinali 1980’de yayımlandı).
- Toscano, A. (2007). From Pin Factories to Gold Farmers: Editorial Introduction to a Research Stream on Cognitive Capitalism, Immaterial Labour, and the General Intellect. *Historical Materialism*, 15(1), 3–11.
- WeAreSocial. (2020). *Digital 2020 Turkey*. Erişim adresi https://www.slideshare.net/DataReportal/digital-2020-turkey-january-2020-v01?from_action=save
- Webster, F. Ve Robins, K. (1986). *Information Technology: A Luddite Analysis*. New Jersey: Ablex Publishing Erişim Adresi https://www.researchgate.net/publication/301564411_Information_Technology_A_Luddite_Analysis
- Yaylagül, L. (2016). *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.



YAYIM ALANI, YAZIM KURALLARI ve YAZILARIN DEĞERLENDİRME SÜRECİ

YAYIM ALANI

Dergi, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde yapılan bilimsel nitelikli çalışmalarını yayımlar.

YAZIM KURALLARI

1. Çalışmalar 5000 ile 9000 kelime arasında olmalıdır.
2. Gönderilecek çalışmaların daha önce yurt içi veya yurt dışında herhangi bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Fakat bilimsel toplantılarda (kongre, sempozyum, seminer vb.) sunulan ve tam metni yayımlanmamış bildiriler, sunulduğu yer ve tarih belirtilmek şartıyla kabul edilir.
3. Yazıların manyetik ortamda (CD/DVD) veya elektronik posta ile gönderilmesi gerekmektedir.
4. Yazılar; Microsoft Word'de tek satır aralığı, Times New Roman ve 12 punto; kâğıt ölçüsü A4 olacak şekilde hazırlanmalıdır. Metin içinde yer alacak şekiller ve tabloların bu ölçülere uyması gerekmektedir.
5. Türkçe çalışmalarda, yazının başlığı ve yazar ad(lar)ının altında 150 – 200 kelimelik bir Türkçe öz ve anahtar kelimeler yer almalı; bunu takiben İngilizce başlık, öz ve anahtar kelimeler verilmelidir. İngilizce çalışmalarda, yazının başlığı ve yazar ad(lar)ının altında 150 - 200 kelimelik bir İngilizce öz ve anahtar kelimeler yer almalı; bunu takiben Türkçe başlık, öz ve anahtar kelimeler verilmelidir. Her iki öz de tek satır aralığı ve 10 punto ile yazılmalıdır. Anahtar kelimeler, 4 - 7 kelime arasında olmalıdır.
6. Kaynaklara göndermeler dipnotlarla veya metnin içinde açılacak ayraçlarla yapılabilir.
7. Makalede yer alan ekler, metodolojik ayrıntıları ve ek bilgileri içermelidir. Birden fazla ek olduğu durumda EK A, EK B başlıkları kullanılmalıdır. Eklere kaynaklardan sonra yer verilmelidir. Makalenin tamamı için okuyucuya bilgi verecek mahiyette ve makale başlık sayfasında yer alması uygun görülen 20 – 25 kelimelik kısa anlatım, özet bölümünün ardından yazılmalıdır.
8. Yazarın akademik unvanı, görevi, bağlı bulunduğu kuruluş elektronik posta (elmek) adresi ilk sayfanın altına 10 puntoluk dipnotla yazılmalıdır.
9. Tablo ve şekillere başlık ve sıra numarası verilmeli, başlıklar tablo ve şekillerin üstünde yer almalı, kaynaklar ise tablonun altına yazılmalıdır.
10. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası yay ayraç içinde ve sayfanın sağ tarafında yer almalıdır.
11. Öneri yazıları A-4 veya 8.5"x11" boyutundaki kağıda 1.5 aralıklı olarak yazılmalıdır. Yazılar okunabilecek koyulukta basılmalı ve çoğaltılmalıdır. Sayfa kenar boşlukları üst: 3cm, alt: 3cm; sol: 3,5 cm, sağ: 2,5 cm olmalıdır. Sayfaların altına sağ köşesine sayfa numarası konmalıdır. Font büyüklüğü en az 10 punto olmalıdır.
12. Yazı, Giriş bölümüyle ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. Bölümler, ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Bölüm başlıkları numaralarıyla birlikte büyük harflerle ("1. GİRİŞ" şeklinde) yazılmalıdır. Gerekli durumlarda bölümler alt bölümlere ayrılabilir. Alt bölümler, her bölüm içinde bölüm numarası da kullanılarak "1.1", "1.2" şeklinde numaralandırılmalıdır. Alt bölüm başlıkları numaralarıyla birlikte her kelimenin ilk harfi büyük olacak şekilde sola dayalı olarak yazılmalıdır. Son bölüm, Sonuç(lar)/Tartışma bölümü olmalı ve bu bölümü takiben Kaynakça ile varsa Teşekkür ve Ekler yer almalıdır. Not: İsteğe bağlı olarak şekil listesi ve tablo listesi kaynakçadan hemen önce verilebilir.
13. +Notasyon (işaretlerle gösterim) ve kısaltmalar ilgili bilim alanının standart notasyon ve kısaltmaları olmalı veya metin içinde ilk geçtiği yerde tanımlanmalıdır. Gerekli durumlarda, notasyon ve kısaltmalar Giriş bölümünde veya bu bölümü izleyen ayrı bir bölüm içinde verilebilir.
14. Tüm çizimler, haritalar, grafikler, fotoğraflar, vb. şekil olarak değerlendirilmelidir. Baskıya hazır özgün şekiller yazı basıma kabul edildikten sonra gönderilmelidir. Şekiller, ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Bunlara metin içinde "Şekil 1." şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir şekil için uygun bir başlık kullanılmalı ve başlık şeklin altına numarasıyla birlikte yazılmalıdır.
15. Tablolara ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Tablolara metin içinde numaralarıyla "Tablo 1." şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir tablo için uygun bir başlık kullanılmalı ve bu başlık tablonun üzerine numarasıyla birlikte yazılmalıdır.

16. Başka eserlere yapılan atıflar aşağıdaki iki şekilden biri tercih edilerek gösterilebilir:

A. Metin içinde başka eserlere yapılan atıflar;

- Yazar soyadı, yıl ve sayfa kullanılarak "(Yazar, 2010, s.15)" şeklinde yapılmalıdır.
- İki yazarlı eserlerde iki yazarın soyadı "(Yazar ve Yazar, 2009, s.135)" şeklinde kullanılmalıdır.
- Daha çok yazarlı eserler, yalnızca ilk yazarın soyadı verilerek "Yazar vd." şeklinde ve yine benzer biçimde yıl ve sayfa numarası yazılarak kullanılmalıdır.
- Birebir alımlar "...” İşareti ile ve 10 punto yazılacaktır.

Örnek:

Kontrol ortamı (çevresi); kurumsal (örgütsel) biçimler bütünü örgütteki insanların kontrol bilincine yansısını ifade eder (Erdoğan, 2005, s.92)

B. Yukarıdaki yöntem benimsenmez ise atıflar dipnot yönteminde ve aşağıdaki kurallara göre yapılır:

- Kitap dipnotta ilk kez tanıtılırken, sırasıyla şu bilgileri vermek gerekir:

Yazar adı-soyadı (ilk harf büyük); Kitap başlığı (ilk harfler büyük); Kitabın yayım bilgileri (İlk kez basılmamış ise baskı sayısı, basıldığı şehir, yayınevi, yayın yılı) ve (eğer alıntı yapılmış ise alıntının) ve sayfa numarası (tek sayfadan alıntı ise s.95 şeklinde, birden fazla sayfadan ise ss. 95-98 şeklinde gösterilir).

Örnek:

Kontrol ortamı (çevresi); kurumsal (örgütsel) biçimler bütünü örgütteki insanların kontrol bilincine yansısını ifade eder.

- Bir dergideki makale dipnotta ilk kez tanıtırken, sırasıyla şu bilgileri vermek gerekir: Yazar adı-soyadı; Makalenin başlığı; Derginin adı; Dergiye ait bazı yayım bilgileri (Cilt no.su + Sayı no.su + Ay ve yıl + sayfa no.su).
- İnternetteki belgelerin gösterimi şu şekilde yapılır:

“Son Yazarın Adı-Soyadı; “Belgenin Başlığı”; Tüm Eserin Başlığı, Belge Tarihi ya da Belgenin Son Güncellenme Tarihi, Adres, Sayfa ve parantez içinde Erişim Tarihi.

- Bütün kaynaklar için geçerli olmak üzere; aynı kaynağa ikinci ve sonraki başvurular yazarın soyadı ve sayfa numarasını göstermek yeterlidir.
- Birebir alımlar "...” İşareti ile ve 10 punto yazılacaktır.

17. Açıklama Dipnotu:

Bilgi ve açıklama dipnotu sayfa altında ve (*) işareti ile gösterilir. Açıklama dipnotlarının gereğinden fazla verilmemesi gerekmektedir.

18. Kaynakça yazımında aşağıdaki hususlara dikkat edilecektir:

- “KAYNAKÇA” başlığı sola hizalı, tüm harfleri büyük, kalın yazılmalıdır.
- Atıfta bulunulan eserler “Kaynakça” bölümünde ilk yazarın soyadına göre alfabetik liste olarak sıralanmalıdır.
- İlk yazarı aynı olan eserlerde sıralamayı belirlemek için sırasıyla ikinci ve daha sonra gelen yazarların soyadları kullanılmalıdır.
- Tüm yazarları aynı olan eserler yılına göre eskiden yeniye doğru sıralanmalıdır.
- İlk yazarı ve yılı aynı olan üç ve daha fazla yazarlı eserler de aynı şekilde ayrılmalıdır.
- Kaynakçada tüm yazarların soyadları ve diğer adlarının ilk harfleri yer almalıdır.

YAZILARIN DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde, en az 2 (iki) hakem tarafından incelenip "Yayınlanabilir" oluru alınmış bilimsel makaleler yayımlanır.
2. Hakemler yazıları; özgünlük, bilimsel katkı, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, bilimsel makale hazırlama düzenine uygunluk, (varsa) alan araştırmasında kullanılan yöntem ve bulguları, üslup ile önemli buldukları diğer unsurlar açısından değerlendirerek yazılı görüşlerini Yayın Kuruluna iletirler.
3. Hakemler tarafından düzeltme talep edilirse düzeltmelerin Yayın Kurulunun uygun gördüğü sürede tamamlanıp tekrar gönderilmesi beklenir. Düzeltilmiş makaleler yeniden hakemlerin görüşüne sunulabilir.
4. "Yayınlanabilir" kararı verildikten sonra yazı yayım sırasına alınır ve bu durum yazar(lar)a bildirilir.
5. Dergide örnek olay incelemeleri, raporlar, bilimsel etkinlikler hakkında haberler, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayım duyuru ve özetleri, önceden yazılmış bir makaleye getirilen ekler, eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve eleştirilere cevaplar da yer alabilir.
6. Bilimsel makalelerden ayrı yayımlanacak bu tür yazıların dergide yayımlanması ile ilgili karar, Hakem raporu aranmaksızın Yayın Kurulu tarafından verilir.
7. Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Yayın Kurulu tarafından ön değerlendirmeye alınır. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi kapsamında yer alması öngörülmuş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı biçiminde içerik ve şekil açısından uygun olmayan yazılar, Yayın Kurulu tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da ilgili değişiklik önerilerinde bulunulur.
8. Bilimsel çalışmalar, Türkçe veya İngilizce hazırlanabilir.
9. Yayımlanacak makalelerde esasa ilişkin olmayan düzeltmeler yapılabilir.
10. Makalesi yayımlanan yazarlara telif ücreti ödenmez.
11. Makalesi yayımlanan yazara makalesinin yayımlandığı sayıdan üç adet dergi gönderilir. Makalelerin yazarları ve makaleleri değerlendiren hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur.

DERGİMİZİN TARANDIĞI İNDEKSLER

1.ULUSLARARASI İNDEKSLER

Academic Resource Index (Research Bib)



CiteFactor



